

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİZANS DEVLETİNDE MESLEK BİRLİKLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Perihan KARAASLAN

2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİZANS DEVLETİNDE MESLEK BİRLİKLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN

Perihan KARAASLAN

Jürimiz, .../ .../ ..... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... / ..... /..... tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Bizans Devletinde Meslek Birlikleri****Perihan KARAASLAN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Genel Türk Tarihi Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2012, Sayfa: XI + 163**

Esnaflık, kelime anlamı olarak sınıflar anlamına gelir. Bağımsız çalışan, sermayesi olmayan, kol ve beden gücüne dayanarak iş yapan girişimcileri tanımlamak için kullanılır. Zanaatkar ve küçük ticarethane sahipleri esnaf olarak anılır. Günlük yaşamımızın kolaylaşmasını sağlayan ve aslında her karşılaşmamızda da ahlakını sorguladığımız bu grupta, fırıncıdan çömlekçiye, kasaptan müzisyene, ayakkabıcıdan marangoza, dericiden demirciye ve kuyumcuya varana kadar pek çok meslek grubu yer almaktadır.

İstanbul’u siyasi, sosyal ve iktisadi denetimi altında tutan Bizans esnaf ve teşkilatı, merkezin ekonomik ihtiyaçlarını sistemli bir şekilde karşılamıştır. Dini, ahlaki ve sosyal örgütlenmeyi bünyesinde barındıran lonca teşkilatı, toplumsal örgütlenmenin işleyişinin de mükemmel bir örneğidir. Ancak her yapı zamana bağlı olarak değişme, gelişme ve yok olmaya mahkûmdur. Bizans Lonca Örgütlenmesi de teknolojik ve demografik gelişmeye karşı zaman zaman direnmiş ancak 12. yüzyılda yaşanan Haçlı seferleri Bizans ekonomisini zarara uğratmış, Bizans ticaret ve endüstrisi İtalyanların eline geçmiştir. Son dönem Bizans ekonomisi güçlü bir feodalleşme dönemine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Esnaf, Zanaatkar, Lonca Örgütlenmesi, Feodalizm

SUMMARY

Master Thesis

Professional Unions of the Byzantine Empire

Perihan KARAASLAN

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of History

The Department of General Turkish History

ELAZIĞ – 2012, Sayfa: XI + 163

Guilds mean 'classes' as the meaning of the word. It is used to define entrepreneurs that self-employed, on-capital and working on the strength of arm and body. Artisans and owners of small business are mentioned as guilds. In this group, making our daily lives easier and in fact, we have questioned their morality whenever we meet; there are many tribes from different sectors as baker, potter, butcher, musician, shoemaker, carpenter, leather dealer, blacksmith and jeweler.

The Byzantium guilds and artisans that control the Istanbul in politics, social and economic, provided the economic necessities of the center in a systematic way. Guild organization that hosts the religious, moral and social organisation is also an excellent example of the functioning of social organisation. However, every formation is destined to perish as time dependent change and development. Byzantium Guild Organisation resisted against the technological and demographic development from time to time, but the Crusades in 12. century damaged the Byzantium economy and Byzantine trade and industry was taken by the Italians. Last period Byzantium economy entered the period of strong feudalism.

Key Words: Guilds, Artisans, Guild Organisation, Feodalism

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
KONU VE KAYNAKLAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. KONSTANTİNOPOLİS.....	1
2. MESLEK BİRLİKLERİNİN OLUŞUMU	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİZANS LONCALARINA ÜYELİK ŞARTLARI VE LONCALARDA DENETLEME

1.1. Ticari Suçlar ve Verilen Cezalar	25
1.2. Esnaf Birliklerinin Bağlı Olduğu Dernekler ve Kuruluşlar	30
1.2.1. Bizans Loncaları ile Ahi Birlikleri Arasındaki Farklar	36
1.2.2. Dini Dernekler ve Cenaze-Defin Dernekleri	38
1.2.3. Mesleki Dernekler	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİZANS'TA ESNAF GRUPLARI

2.1. Gıda Ürünleri Üreticileri	45
2.1.1. Ekmek Üreticileri, Fırıncılar	45
2.1.2. Balık Üretimi ve Balıkçılar	48
2.1.3. Et Satıcıları	51
2.2. Baharat Ticaretiyle Uğraşan Tüccarlar	51
2.3. Sınai Ürün Üreticileri Ve Ticareti.....	54
2.3.1. Mamul Sanayi Ürünleri Üreticileri ve Ticareti	54
2.3.1.1. Dokumacılar.....	54
2.3.1.1.1. Bizans'ta Kumaş Satıcılığı.....	66
2.3.1.2. Cam Üreticileri	71

2.3.1.3. Kâğıt Üreticileri	72
2.3.1.3.1. Konstantinopol (Bizans) Kağıthanesi	75
2.3.1.4. Dericiler ve Ayakkabı Üreticileri	75
2.3.1.5. Mobilya Üreticileri	77
2.3.1.6. Maden Üretimi ve Kuyumcular	79
2.3.1.7. Sabun Üreticileri	84
2.3.1.8. Bizans Amphoraları (Çömlekleri), Seramikçiler	87
2.3.1.8.1. Selanik İşi Seramikler	89
2.4. Ham ve Yarı Mamul Sanayi Ürünleri Üreticileri.....	91
2.4.1. İpek	92
2.4.1.1. İpeğin İp Haline Getirilmesi	93
2.4.1.2. Bizans'ta İpek, Pamuk, Yün ve Keten Üreticileri	96
2.4.2. Boya Üreticileri	104
2.4.3. Koku (İtriyat) Maddesi Üreticileri.....	106
2.5. Diğer Üreticiler	108
2.5.1. Bahçıvanlar	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MESLEK GURUPLARINDA SOSYAL YARDIMLAR VE YARDIMLAŞMA

3.1. Meslek Grupları Arasında Yardımlaşma	111
3.1.1. Madencilerin Yardımlaşması.....	111
3.1.2. Sandıklarca Sağlanan Yardımlar	111
3.1.3. Madenciler Dışındaki Meslek Guruplarında Yardımlaşma.....	112
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	127
EKLER	138
ÖZ GEÇMİŞ	163

ÖN SÖZ

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren tüketim faaliyetini sürdürmüştür. Ancak bildiğimiz gibi tabiatın bize sunduğu imkânlar sınırlı düzeydedir ve süreklilik arz etmesi için insanoğlunun da buna katkıda bulunması gerekir. İşte insanoğlunun tabiatın bize sunduğu imkânlarla süreklilik vermek amaçlı katıldığı faaliyetler üretim faaliyetleri adını taşır ve günümüze kadar var olmuş olan bütün devletlerde bu faaliyetler sürdüre gelmiştir.

Üretim tüketimi, tüketim de ürün fazlasını doğurmuş ve bu fazla ürünlerin pazarlanması sonucu da ticaret doğmuştur. Bu faaliyetlerin sistemli bir şekilde yapılması belirli teşkilatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esnaf ve zanaatkarların teşkilatlanması olan Lonca Teşkilatlanması da bu şekilde oluşmuştur.

Şimdiye kadar Bizans Devleti'nde Lonca Teşkilatına dair kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle bu konuyu tez konusu olarak ele almaya karar verdik. Konunun işlenmemesinin nedeni, konuyla ilgili Türkçe kaynakların azlığı, Almanca, İtalyanca hatta Latince metinlerin incelenmesi gerekliliği olabilir.

Tez konusu daha çok hukukçular tarafından ele alınmıştır. Tarihçilerce genel olarak değinilmiş, bunun dışında bu anlamda sistemli bir çalışma yapılmamıştır.

Biz de bu anlamda sistemli bir çalışma yapılmamış olması nedeniyle, tez konusu olarak konuyu ele aldık. Tezin oluşturulmasında konuya ilişkin birincil kaynaklarla, ilgili kitap, makale ve tezler incelenmiş, ayrıca gelişen teknolojinin bir ürünü olan internet kaynaklarından da yararlanılmıştır.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam M. Beşir AŞAN'a, danışmanım Sezgin GÜÇLÜAY' a, değerli Ergünöz AKÇURA hocama ve bu yoğun çalışma esnasında gerek hoşgörüsü gerekse yardımları için değerli eşim Eren KARAASLAN' a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A. Ü. D. T. C. F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
A. Ü.	: Atatürk Üniversitesi
BİD	: Barbarları İzleme Dairesi
CIA	: Central Intelligence Agency (ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktora
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
m.	: Madde
May.	: Mayıs
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Org.	: Orgeneral
s.	: Sayı
S.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kongresi
Vs	: Vesaire
Yay.	: Yayın
Y.L.	: Yüksek Lisans

KONU VE KAYNAKLAR

1. KONU

İnsanlık var olduğu günden beri insanın yeme içme ihtiyacı sürdürme gelmiştir. İnsan hayatının devamı için gerekli olan bu beslenme güdüsü için, verilmemiş mücadele, yapılmamış bir savaş yoktur. Âdem(AS)'ın oğulları Habil ile Kabil'in savaşından, nefesine yenik düşmelerinden başlamış olan bu hayat mücadelesi farklılaşarak günümüze kadar gelmiştir. İşte Konstantinopolis de insanın hayatını devam ettirmesi için gerekli güdülerin çekici şehri olmuş ve tarihte birçok devlete başkentlik yapmıştır. Böyle bir şehrin ihtiyaçlarının sağlanması da mutlaka sistemli ve sürekli ilerleyen bir mekanizmanın varlığını gerekli kılmıştır. Bu yüzden Konstantinopol'ün iâşesinin sağlanması devletin her zaman önem verdiği bir husus olmuştur. Zaman içerisinde artan nüfusuyla dönemin şartları içerisinde ithalat ve ihracatın, ticaret ve zenginliğin, gözde mesleklerin merkezi olarak nitelenebilecek kentin ihtiyaçlarının temini meselesiyle ilgili olarak literatürde bazı çalışmalar bulmak mümkündür. Konuyla ilgili olarak şimdiye kadar yapılmış olan çalışmaları incelediğimizde, konunun ehemmiyetine rağmen yapılmış olan çalışmaların sınırlı ölçüde kaldığı görülmektedir.

Bizans devletine tarih boyunca Avarlar, Persler, Emeviler, Abbasiler, Bulgarlar birkaç kez kuşatma girişiminde bulunmuş ancak hiçbirini ele geçirememiştir. Şehre 11. yüzyılın ortalarından itibaren fetih amaçlı yönelmiş olan sadece Türklerdir. Dolayısıyla, topraklarını ve eserlerini bütünüyle ele geçirmiş olan Türklerin, Bizans'ın kültürü ve kurumları bir yana, siyasi tarihiyle bile uğraşmak zorunluluğunu duymamış olması bilimsel açıdan üzülmeyecek bir durumdur. Anadolu ve Rumeli'nin Selçuklu ve Osmanlı fetihlerine dair Türk bilginlerinin yaptıkları araştırmalar hep bu ihmal sebebiyle doyurucu olmaktan uzak kalmıştır. Tarih araştırmalarının temeli olan klasik dil bilgisiyle donanmış bir araştırmacı kadronun yetiştirilmesi için yeterli gayretin gösterilmemiş olması bilimsel aksamalarımızın en belli başlı sebebidir. Türk üniversitelerinde hala Orta Çağ Latince ve Grekçe öğreten kürsüler yoktur.

Eski dünyanın her kıtasında tarihi olan Türklerin hâkim olduğu ülkelerin, Türklerden önceki, Türk egemenliği altındaki ve Türklerden sonraki tarihleri hakkında bilimsel her hangi bir eser olmadığı gibi, bunların tarih ve kültürleri üzerinde yazılmış batı eserlerinin çevirilerinden bile mahrumuz. Şimdiye kadar Bizans Devletindeki esnaf

ve zanaatkâr kurumlarına dair sistemli bir çalışma yapılmamıştır. Türklerin tarihinden önce ya da Türklerle birlikte devlet kurmuş olan milletlerin kültür kurumları, sosyal müesseseleri, hayır kurumları her zaman ilgi duyulan bir alan olmuştur. Aynı dönemde yaşamış devletlerin birbirleriyle etkileşiminin kaçınılmaz olduğu bilinciyle bu konuları döneminde incelemek ve tahlil edebilmek için Bizans Devletinde Meslek Birlikleri'ni tez konusu olarak ele almak istedik. Bizans'ın idare sisteminde yüzyıllara damgasını vuran belirgin değişimler yoktur. Bu, tarihte var olmuş tüm devletlerin ortak özelliğidir. Devletlerin doğuş, gelişme ve yıkılış süreçleri vardır. Bu aşamaların her devlette süresi değişkendir. Bizans devleti tarihte bin yıllık bir tarihe sahip olmuştur ancak gerek devlet idaresinde gerekse kurumlarında belirgin değişim olmamıştır. Değişim ve gelişmeler zamana yayılmış olduğu için tezimiz için bir yüzyıl sınırlaması yapmadık. Bizans devletinde esnaf ve zanaatkârlara dair bilgiler kaynaklarda çok sınırlıdır. Bizans'ı konu edinen hemen hemen bütün eserlerde bu bilgi azlığı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Genel olarak belirli esnaf gruplarına değinilmekte, bunlardan bazılarında hemen hemen hiç değinilmemektedir. Bizans devleti başlığı altında yayınlanmış eserlerin bu devlete ait tüm bilgileri içermesi gerekir. Ancak kimi zaman bu, kaynak azlığı ya da çeviri gerektiren zorluklarla karşılaşılmasından istenilen sonucu vermeyebilir Araştırmamızın sınırlarını daraltmamak, araştırmamızda bilgi sıkıntısı çekmemek için araştırma sahamızı geniş tuttuk ve konuyla ilgili bulduğumuz her bilgiyi tezimize işledik.

Tezimiz Bizans dönemi esnaf ve zanaatkârlarını içerdiği için İstanbul şehrini Konstantinopol olarak adlandırmak istedik ve bu şekilde adlandırdık.

Bizans Devleti'nde esnaf ve zanaatkârlık başlığı altında konu edindiğimiz tezimize dair kaynaklar sınırlı düzeydedir. Bizans Devleti hakkında kapsamlı sayılacak eserlerde dahi tezimizle ilgili bilgi çok sınırlıdır. Ulaşabildiğimiz kaynaklar genel bir değerlendirme yapmaya imkân verecek düzeydedir.

2. KAYNAKLAR.

Tarih konuları incelenirken ilk başvurulacak kaynaklar genelde dönemin tarih kitapları ve kroniklerdir. Bir kısmı doğrudan elimizde olan, bir kısmı hakkında da dolaylı olarak bilgi edindiğimiz Bizans Devleti'ni konu edinen tarih kitapları ve kronikleri maalesef esnaf ve zanaatkârlara dair doyurucu bilgiler içermemektedir. Başta Anna Komnena'nın *Alexiad*'ı, Georges Lefranc'ın *Histoire du Commerce*'si, Harry Turtledove'nin *The Chronicle of Theophanes*'i ve Gyula Moravcsik-Romilly J. H.

Jenkins'in *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*'su olmak üzere, Fikret Işıltan tarafından çevrilen Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*, Tamara Talbot Rice'ın *Bizans'ta Gündelik Yaşam* adlı eseri, M. V. Levtschenko'nun *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Jean Claude Cheynet'in *Bizans Tarihi*, Alain Ducellier-Michel Balard'ın *Konstantinopolis 1054-1261*, Lajos Ligeti'nin *Tarihte Türk Yurtları* adlı eseri başta gelen eserlerdir.

Bizans Devleti hakkında en temel kaynaklardan biri, G. Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi* adlı eseridir. Eser, devletin tarihiyle ilgili kapsamlı diyebileceğimiz bilgiler içermektedir. Ancak esnaf ve zanaatkârlara dair bilgiler bu eserde de sınırlı düzeydedir. Yine M. V. Levtschenko ve J. C. Cheynet'in de *Bizans Tarihi* adlı eserleri konuya yüzeysel olarak değinmektedir.

Bizans Devleti'ne dair yaptığımız tüm araştırma eserlerinde rastladığımız isim dönemin İstanbul valisi Eparkhos'tur. Eparkhos, dönem içinde Bizans'ta yaşamış, başkentteki düzenin korunmasından ve iâşenin sağlanmasından sorumlu İstanbul valisidir. İdare mekanizmasının başındaki dönem imparatorlarının ilk yaptığı iş, devletin tüm topraklarının sorumluluk ve denetiminden görevli bir vali seçmek ve yapılanları bir yere kaydettirmek olmuştur. İşte O dönemin İstanbul valisi olan Eparkhos da valilik dönemini içine alan İstanbul'u *Eparkhoslar* adlı eserine işlemiştir. İşte Eparkhoslar Kitabı da bu valiye ait, dönem içinde yazılmış bir eserdir. Bizim başka eserlerden elde ettiğimiz bilgiler de bu kaynaktan alınmıştır. Elimizde olmayan bu eserin verdiği bilgiler de sınırlıdır.

Bizans'ın esnaf ve zanaatkârlarıyla ilgili en önemli eser, Rice'ın *Bizans'ta Günlük Yaşam*'ıdır. Eserde *Tüccarlar ve Zanaatkârlar* başlığı altında yeni bir bölüm ayrılarak bu konuya dair ayrıntılı diyebileceğimiz bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler konuya temel oluşturmuştur diyebiliriz. Bu başlık altında, eparchın denetimiyle işleyen Fırıncılar, Ayakkabıcılar, Boyacılar, Balıkçılar, İpek tüccarları, Kuyumcular, Domuz tüccarları, Maden işleyicileri, Çömlekçiler, Sabun ve Mum üreticilerine değinilmekte; vergi uygulamaları, ihracat ve ithalatın nasıl işlediği, tüccarlar arası ilişkiler, ülkeye giriş çıkışlarda uygulanan kurallar ve esnafların denetlenmesine dair bilgiler verilmektedir. Loncalara alım şartları nelerdir, üyelerin uyması gereken kurallar nelerdir, ürün satışı nasıl yapılırdı, satışta bir alan sınırlaması var mıydı, dükkânların sıralaması nasıldı, bir kural dâhilinde mi oluşuyordu... vs. sorulara eser yanıt vermektedir. Ayrıca verdiği fotoğraflarla dönem içinde yaşamış izlenimi uyandırmakta,

döneme dair yorum gücümüzü artırmaktadır. Tabi yine de bu kaynakta da doyurucu bilgiye ulaşamıyoruz. Kimi esnaf gruplarına birkaç cümleyle değinilmiştir. Bu bilgiler de bizim için yeterli düzeyde değildir.

Rice'in eserinden sonra araştırmamız için diğer önemli kaynak, Alain Ducellier-Michel Balard'ın *Konstantinopolis 1054-1261* adlı eseridir. Burada da konuyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Konstantinopolis şehrinin yükseliş ve gerileyişinden, hiziplere, ticaretten, esnaf ve tüccarlara, etnik gruplar arasındaki ayrımcılıktan, şehrin Batı için istila edilebilecek bir kent görünümü kazanmasına kadar akla gelebilecek tüm konular eserde işlenmiştir.

Çalışmamızda yararlandığımız en önemli kaynaklardan biri, Steven Runciman'ın, *"Byzantine Trade and Industry"*, The Cambridge Economic History of Europe, ed. M. M. Postan, vol. II, Cambridge 1987 adlı makalesidir. Yaralandığımız kaynakta Bizans meslek birliklerine değinilmiştir. Eser araştırmamız için genel bir değerlendirme niteliğindedir. Ancak en ufak bir ayrıntının bizim için ne kadar önemli olduğunun bilincinde olduğumuz için bu kaynakları çok titiz bir şekilde ele alıp, konumuzla ilgili bulduğumuz her bilgiyi tezimize işledik. Yine buna ilaveten yararlandığımız diğer İngilizce makaleler, Angeliki E., Lajou, *"The Agrarian Economy, Thirteenth-Firteenth Centuries"*, Jacques, Lefort, *"Rural Economy and Social Relations in the Countryside"* ve John L., Teall, *"The Grain Supply on the Byzantine Empire, 330-1025"* dir.

Çalışmamızda bizim için en önemli araştırma sahası, dönemimizin güncel bilgilendirme kaynağı olan internet siteleri olmuştur. Hocalarımızın burada paylaştıkları Dr. Tezleri, Y.L. Tezleri, köşe yazıları, eserlerden alıntılar, makaleler... bizim için önemli yardımcı kaynak olmuştur.

GİRİŞ

1. KONSTANTİNOPOLİS

Şehrin çok eskilere giden bir tarihi vardır. M.Ö. 685'te Megara'dan gelen Yunanlılar burada bir koloni kurmuş, Kral Byzas'ın hüküm sürdüğü M.Ö. 667 yılında ise Byzantion kurulmuştur ¹.

Konstantinopolis'in yerli halkı, kenti kuran *Megaryalıların* soyundan gelen Yunanlılardı. Rivayete göre Megaryalı Byzas ve taraftarları yeni şehrin mevkii hakkında fikir ve nasihatlerini almak üzere Delf kâhinine müracaat etmişlerdir. Kâhin kendilerine "*Bu şehri körlerin memleketi karşısına kurun*" cevabını vermiş ve Megaryalılar, yurtları olan Korent'ten kalkarak uzun mesafeler aşp, bugünkü Sarayburnu mevkiine gelmişlerdi. Byzas, Boğaz'dan Kadıköy'ün yerinde bulunan şehri seyrederek ve kendi kendine sorar: "Bu şehri neden benim bulunduğum güzel yerde kurmamışlar da karşiki çorak topraklar üzerine kurmuşlar? Bu adamlar kör mü? "Sonra birden, kâhinin sözlerini hatırlar: "Şehrini, Körler Ülkesi'nin karşısında kur!". O an karar verir. Körler Ülkesi'nin karşısındadır. Kendisi şehri, Boğaz'ın yakasındaki yemyeşil yerde, yedi tepe üzerine kuracaktır. Şehir kısa zamanda Haliç'le Ligos Burnu üzerinde kurulur ². Kente Roma İmparatorluğu hâkim olunca, kentin adı Septimius Severus tarafından kısa süreliğine oğlunun adı Augusta Antonina oldu, ardından imparator I. Konstantin zamanında kent Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan edildi. Bu sırada *Nova Roma* olarak değiştirilen kentin adı benimsendi ve 330 yılında İmparator I. Konstantin'in ölümüyle *Konstantinopolis'e* çevrildi(11 Mayıs 330).³ Konstantinopolis'e Yeni Roma denmesinin iyi bir nedeni vardı, çünkü saray mensupları ve yönetim çevrelerinden oluşan egemen sınıfın yaklaşık tümü Romalılardan oluşuyordu ve yerli halkın Yunanlı olmasına karşın, Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ayrıldığı beşinci yüzyıla kadar Latince resmi dil olarak kaldı. Yaklaşık bir yüzyıl kadar sonra

---

¹ <http://tr.wikipedia.org>

² <http://www.kotuvepis.com>; Rice, s.19

³ George OSTROGORSKY, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995, s.4; Işın DEMİRKENT, "Bizans", mad. DİA, C.6, İstanbul 1992, s.230; Ana Britanica, İstanbul, 1994, C.6, s.23; Rice, s. 19; Robert MANTRAN, *İstanbul Tarihi*, İstanbul 2005, s.28-29; Giles MORGAN, *Bizans'ın Kısa Tarihi*, İstanbul 2010, s. 25; Judith HERRİN, *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaş, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 193; Herbert HEATON, *Avrupa İktisat Tarihi, İlkçağdan Sanayi Devrimine*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1995, s. 53; Büyük Larousse, C. 13, s. İstanbul 1992, s. 7294

imparatorluğun doğusu resmen Bizans olarak tanınırken, resmi dil olarak Latincenin yerini Yunanca aldı. Bugün bile Türkiye, İran ve Arabistan'ın bazı bölgelerinde Roma'yla eski bağlantı sürmekte ve *Roma* anlamına gelen *Rum* sözcüğü Konstantinopolis bölgesi ya da Avrupa kökenli insanlar için kullanılmaktadır ⁴.

Bizans İmparatorluğu 324-1453 yılları arasında varlık göstermiştir. I. Konstantinus, Konstantinopol'ü ele geçirip Roma İmparatorluğu'nun başkenti yaptıktan sonra, şehir ayrıca Roma'nın doğusunun yönetim merkezi oldu. Romalı soyluların göçüyle de nüfus önemli boyutta artmıştır. Avrupa ile Asya arasındaki trafiğe ve Ege Denizi'nden Karadeniz'e giden deniz yoluna şehir hâkimdi; bunun sonucu şehir, dönemin ticaret ve trafik merkezi haline geldi. Bin yıl süreyle Konstantinopol, Bizans İmparatorluğu'nun iktisadi, askeri, kültürel, dini merkezi ve düğüm noktası olarak politik dünya olayları ve insanlığın kültürel gelişmesi üzerinde en büyük etkiye sahip olmuştur. Nüfusu sürekli artmıştır. 6. yüzyılda nüfusu yarım milyona ulaşmıştır ⁵. Doğu Roma İmparatorluğu'nun devlet ve toplum yapısının 7. yüzyılda da geleneksel yapılardan belirgin biçimde farklılaşmasını vurgulamak için şehrin adı *Bizans* olarak yeğlenir. "*Bizans*" adı, Doğu Roma İmparatorluğu'nu belirtmek için, bu devletin çağdaşlarınca değil, daha sonra tarihçiler tarafından kullanılarak benimsenmiştir. Oysa Bizanslılar, Roma İmparatorluğu'nun gerçek ve tek mirasçısı oldukları inancıyla kendilerini *Romaioi* (*Romalılar*) olarak adlandırmışlardır ⁶.

Konstantinopolissiz bir Bizans düşünmek mümkün olmayıp, ikinci Roma görevini üstlenmiştir. Görüntü ve gelişmişlik olarak ilk başlarda Roma taklit edilmiş olsa da Bizans'ın çehresi Konstantinopolis'in çehresinin değişimi gibi zamanla olmuş ve batıdan çok farklı bir oluşum ile ortaya çıkmıştır ⁷. Pagan devletinin Hristiyan devlet olduğu ve Roma'nın sahip olduğu üstünlüğü Konstantinopolis'e kaptırdığı Konstantinos'un saltanatı, pekâlâ, Bizans Tarihi'nin başlangıcıdır. Ama aynı zamanda, Roma tarihi ile Bizans Tarihi arasında belirgin bir kesinti olmadığını da unutmamak gerekir. Bizans tarihi, üç yüz yıla yakın bir süre, Justinianus'un İmparatorluğu'nun birliğini yeniden sağlamak konusundaki başarısızlığına kadar, Roma İmparatorluğu'nun

⁴ Rice, s.19-20; Ayşe DEMİRTAŞ, *İslam Fethine Kadar Diyarbakır*, Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü Y.L. Tezi, Elazığ 2007, s. 102

⁵ Ostrogorsky, s. 44

⁶ Britanica, s. 23; Zilhace ATAŞ, *Bizans İmparatorluğunda Saray Teşkilatı*, F.Ü. Tarih Bölümü Y. L. Tezi, Elazığ 2007, s. 9; BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, T.K.A.E. Yay. Seri: III, S.A. 25, Ankara 1989

⁷ Herrin, s. 192

devamı gibi görünür. Roma'nın ve barbar istilalarıyla karşı karşıya olan Yunanistan'ın mirası, işte bu üç yüz yıl boyunca yavaş yavaş Bizans'a aktarılmış ve derin etkilerle işlenen devlet, Bizans İmparatorluğu'nun temel özellikleri olacak olan özellikleri almıştır⁸. Eski gelenekler Konstantinopol'e intikal ettirilmiştir. Konstantin, zenginlik ve şehrin ihtişamı için hiçbir şeyi esirgememiştir. Şehri muhteşem binalar ve devletin her tarafından getirdiği sanat anıtları ile süslemiştir. Özellikle kilise yapımına büyük gayret sarf etmiştir.

Döneminde dünya'nın en büyük katedrali olan Ayasofya'yı 360'ta kuran Konstantin, böylece Roma İmparatorluğu'nun dinine inanan Batı ile ilk kopuşu da bu dönemde başlatmıştır. Her ne kadar Bizans İmparatorluğu, I.Theodosius'un ölümü ile başlasa da, Bizans İmparatorluğu Konstantinus'un Hristiyanlığı getirmesine duyduğu saygıdan kendisini hep bir Bizans İmparatoru olarak gördü. Hristiyan inancı, Roma-Bizans devletinde tek başına hâkimiyeti, Konstantinos tarafından izlenen dini siyasetin sonucu pekiştirmiştir. Konstantinius'un yerine geçen I. Julionus (361-63), Hristiyanlığa karşı putperest (eski inanışı) getirmeyi, yeniyle mücadele etmeyi hedeflemiş ancak erken ölümü Hristiyanlığın zaferinde bir zorunluluk yattığını göstermişti. Dördüncü yüzyıldan itibaren, Roma İmparatorluğu'nun görünüşteki birliğine rağmen birçok defa İmparatorluğun iki kısmı ayrı imparatorlar tarafından idare edilerek birbirinden ayrılmaya başladı. Nihayet 395 yılında İmparator, Arkadios ve Honorios'a ikiye bölünmüş bir miras bıraktı. Böylelikle çoktan beri hazırlanmakta olan ayrılık kesinleşmiş oldu. Bundan sonra da Doğu Roma İmparatorluğu kurulmuş bulunuyordu⁹.

Beşinci yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun Batı yarısı 476'da Germen kavimlerin saldırısıyla yıkılırken, Doğu yarısı bu tehlikeyi atlatmıştı. Bizans Devleti'nde, yaşadığı bütün sürece sükûnet bulamayacağı, her iki cephede birden mücadele başlamış oldu. Bu tarihten itibaren Bizans, hemen hemen hiç aralıksız, doğuda meydana gelen büyük devletler, kuzey ve batı da durup dinlenmeden düşman olarak ortaya çıkan milletlerle, çifte bir mücadeleye girdi¹⁰. Doğunun Hristiyan metropolü karşısında, Barbar Batı'nın duyduğu kıskanç büyülenme, bu kentin tek meşru siyasi iktidar ve gerçek inancın yeryüzündeki eşsiz billurlaşmasını oluşturduğu düşüncesini güçlendirmekten başka bir şeye yaramamıştır. Bunun görünür ifadesi de, kentin tam bir durgunluk içine girmiş dünyaya karşı tartışılmaz ekonomik

⁸ Paul LEMERLE, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İstanbul 1994, s. 9

⁹ Charles DĖEHL, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Cevdet R. Yularkıran, İstanbul 1939, s. 12-13

¹⁰ Ostrogorsky, s. 47

üstünlüğüydü; Slavların ve Bulgarların Balkanlar'a yaptıkları "*Barbar*" akınları, sonra da Persler den, onların ardından Müslümanlardan oluşan Doğulu düşmanların önlerine ne çıkarsa yıldırım gibi kentin surları önüne kadar ilerlemeleri, onların Konstantinopolis'i ele geçirme konusunda gösterdikleri bu ateşli arzu, hem zayıfların, hem de güçlülerin tanımak zorunda kaldıkları kentin, benzersiz değerini kanıtlıyordu.

Bizans İmparatorluğu, tarihte benzeri görülmemiş bir baskı ve sansürü de gündelik siyasetinin bir parçası haline getirmişti. İstanbul'a ulaşan her yabancı tam bir taassup altında tutuluyordu. Yabancıların yaptıkları alışverişler, konuşmalar ve evlilikler çok sıkı bir denetim altındaydı. Özellikle yabancıları izleyen gizli bir istihbarat örgütü kurulmuştu. Bizans, Doğu'daki "*Polis devleti*" idi. İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'a gelen ya da burada yaşayan Rus, Bulgar, Peçenek, Hazarlar ile İtalya'dan gelen *Lombardiyalı*, *Katolonyalı*, *Amalfili* tüccarlar çok sıkı bir şekilde izlenmekteydiler¹¹. Amalfili tüccarlar, İstanbul'dan değerli ve süslü kumaşlar ithal etmekteydiler¹².

Konstantinopolis o kadar uzun bir süre boyunca, yabancıların ya kusursuz savunma tertibatı karşısında gülünç bir biçimde kılıç oynatmaya, ya da cömertliğinin yüzü suyu hürmetine zenginliklerinden bir parça dilenmeye geldiği bir dünya-kent olmuştu ki, av-kent statüsüne de alışmıştı. Kent çekici yapısını uzun süre devam ettirdi. Ancak şehrin ne üstün savunma gücü ne de Grejuva denen Rum ateşi ele geçirilmesini önleyemedi. Bin yıl imparatorluk olarak varlık göstermiştir. Ancak bu bin yıllık hâkimiyet devletin mükemmeliyetini göstermez. Çünkü imparatorluğunun gücünü hissettirmeye başladığı altıncı yüzyıllardan başlayarak devlet bir yandan güç ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Şehrin güç yönünden doruk noktasına eriştiği yüzyıllarda şehir küçük bir adaya sıkışmış, büyük miktarda toprağını kaybetmiş ama şaşalı yapısından vazgeçmemiş haldeydi. Bu da bize 'zenginlik gücün kaynağıdır' sorusunu sorgulamamızı sağlıyor. Çünkü tarihte var olmuş olan devletleri incelediğimizde şaşanın, gösterişin, zenginliğin arttığı dönem aslında devlet için yıkılışın da başlangıcıdır. Yani diyebiliriz ki Konstantinopol şehir en ihtişamlı, en gösterişli, en zengin dönemini Bizans hâkimiyetinde yaşamıştır ancak en sükûnetli devrini resmen 16 Mart 1920'de şehri kuşatmış olan Osmanlı dönemi yaşamıştır.

¹¹ İsmail Hakkı ALTUNTAŞ, Türkiye ve Ortodokslar, "KONSTANTİNOPOLİS CIA'SI", *Yeni Günaydın*, Nisan 1994

¹² Levchenko, s. 223; Legaret, s. 71

7.- 8. ve 9. yüzyıllardaki Arap istila ve kuşatma hareketleri sonucu imparatorluk kentleri harabeye dönerken, toprakları üzerindeki nüfus da ciddi oranda azalmıştır¹³. Avarlar ve Perslerin 626'da¹⁴, Müslümanların 716-717'de¹⁵, Bulgarların 921-922'de giriştikleri unutulmaz kuşatmalarda görüldüğü üzere, gerçekten de ele geçirilmezliğini koruduğu sürece, kent bu statüsü ile iftihar edebilirdi. Ama Konstantinopolis 11. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında, tamamen ekonomik nitelikte yeni hırsların görünürdeki en güçlü siyasi güce bile zarar verebileceğini, hatta onu yıkabileceğini onarılmaz bir gecikme ile anlayacaktı. O zaman kendini gururla sergileyen av, fethedilen ve ırzına geçilen bir ava dönüşmüştür¹⁶.

1024'te yaşanan kopuş, başkentin ve onunla birlikte imparatorluğun, Dördüncü Haçlı Seferi'nin darbeleri altında, tarihlerinde ilk kez devrilmesi anlamına geliyordu. Bir kez daha, 1453'te düşecektir. O da yıkılışıdır. En kötü düşmanları nezdinde bile uzun süre koruyacağı itibara karşın, Konstantinopolis açısından dünyanın başkenti olmak, artık özlemlili bir iddiadan başka bir şey değildir. O zaman kent neredeyse tamamen Yunanlılardan oluşan, ama kutsal pırılıtsı hala Ortodoks dünyanın tamamını kaplayan yeni bir imparatorluğa, tinsel bir egemenliğin yollarını gösterecek ve sadece Türkler bu egemenliğe siyasi boyutunu kazandırmayı bilecektir¹⁷.

2. MESLEK BİRLİKLERİNİN OLUŞUMU

Cemiyet halinde yaşayan insanlar birçok faaliyetlerde bulunurlar, siyasi, fikri, ahlaki, güzel sanatlar gibi. Fakat ne kadar önemli olurlarsa olsunlar bütün bu faaliyetlerin yanında insanların hemen hepsinin kendilerini verdikleri bir takım faaliyetler daha vardır. İnsanların yaşamaları için zaruri olan, ihtiyaçlarını gideren maddeleri elde etmek ve onları ihtiyaçlarını gidermekte kullanmak için yaptıkları faaliyetlerdir. Medeniyet ilerledikçe insanların ihtiyaçları da artmış ve insanların bu ihtiyaçlarını giderme yolundaki faaliyetleri de gelişmiştir.

İnsanlar maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermek için mal ve hizmet istihlal¹⁸ ederler. Ekonomik faaliyetin esasını teşkil eden istihlal tabiat, emek ve sermayenin

¹³ Michael Phillip SCAFURI, *Byzantine Naval Power and Trade: The Collapse of the Western Frontier*, Texas A&M University, May 2002, s. 67

¹⁴ Turtledove, s.21-23

¹⁵ Turtledove, s. 85-91

¹⁶ Alain DUCCELLIER-Michel BALARD, *Konstantinopolis 1054-1261*, İstanbul 2002, s. 10-11; Scafuri, s. 65

¹⁷ Ducellier, s. 12

¹⁸ *İstihlal*: Elde etme, çıkarma, üretme, üretim.

uygun bir şekilde birleştirilmesi ile yapılır. Üretimin bu esaslı unsurlarının önemleri aynı derecede olmamakla beraber, bunlardan birisinin mevcut olmaması halinde üretim de mümkün olamaz¹⁹. İnsanlar ilk zamanlarda açlıklarını giderecek hayvansal ve bitkisel ürünler aramışlardır. İçgüdünün sahip olduğu bu ilkel iktisat devresine "*biriktirme iktisadı*" adı verilmektedir²⁰. İnsanlar, tabiat karşısında pasif kalmamış, tabiatın çalışmasına istedikleri istikameti vermek istemişler ve bu şekilde tabiat karşısında pasiflikten kurtulmaya çalışmışlardır. Tabiata hükmetmek arzusuyla nebat ve hayvan cinslerinin ıslahına teşebbüs etmişler ve tabiatın bunları insan ihtiyacına en uygun bir şekilde yaratmasına müessir olmuşlardır. İnsanlar kendi ihtiyaçlarını temin edecek nesneleri doğada hazır bulamazlar. Doğa ile ilişkiye girerek, doğaya karşı mücadele ederek bu nesneleri üretirler. Ve bu üretimi toplumsal olarak gerçekleştirirler.

Üretim, insanın varoluşunun temel koşuludur. İnsan, çalışma ile hayvanlar topluluğundan ayrılmıştır²¹. Üretim güçlerinin gelişimi ile birlikte tarım ve hayvancılık ilk büyük toplumsal işbölümünü gerekli kılmış, çoban ve üretim araçlarını geliştirmişler, madeni aletler yapmışlardır. Madeni aletler emeğin üretkenliğinde büyük bir artış sağlamıştır. Üretici güçlerin gelişmesiyle gerekli olandan daha fazla ürün elde edilmiştir. Böylece artı-emek ve artı-ürün ortaya çıkmıştır. Fazla ürünün depolanması ile birlikte insanlar çoğalmış, araçlarla daha fazla uğraşacak zamana sahip olmuşlardır. Bu arada çiftçi ve çobanlar arasında değişim (ticaret- mübadele) doğmuştur²². Hayvansal ürünlerle tarım ürünleri değiştirilmiş, takas edilmiştir. İlk ticari alışverişler böylece başlamıştır diyebiliriz. Ticari alışverişler sonrası para ekonomisi ortaya çıkar. Tüm bunlar İktisat Tarihi'nin ilgilendiği konulardır. Bunları esas alarak iktisat tarihinin tanımını yapacak olursak, insanların isteklerini, ihtiyaçlarının doğrultusunda belli ölçüde değiştirebildikleri ve uyarlayabildikleri doğal bir çevrede, uyarlamayı üretim ve taşıma kapasitesini tedricen artıran bir teknolojiyle yaptığı ve üretimi sağlarken bir kısmı ekonomik faaliyetin veya toplumsal gelişmenin bizzat kendinden kaynaklanan, bir kısmı da denetim, yönetim ve sahiplenme hakkına sahip olan kanun koyucu bir otoriteden kaynaklanan bir kurumsal çevrede, tatmin etmesinin hikâyesidir²³. Ticaretin

¹⁹ Mahmut KOLOĞLU; "İnsanları En İyi Başarabilecekleri Mesleklere Sevk Etmenin Ekonomik Ve Sosyal Bakımdan Ehemmiyeti ", Ankara 1944, C. I, S. 1, s. 92 (<http://www.dergiler.ankara.edu.tr>)

²⁰ Öner TOLAN, *Bizans Devleti'nde Ziraat (IX.-X.Yüzyıl)*, Y.L.Tezi, Elazığ 2006, s. 3

²¹ Koloğlu, s. 93; "İnsanların Varlıklarını Belirleyen Bilinçleri Değildir, Tam Tersine Onların Bilinçlerini Belirleyen Toplumsal Varlıklarıdır", s. 3 (<http://www.e-kütüphane.egitimsen.org.tr>)

²² Heaton, s. 15

²³ Heaton, s. 7-12

kendisi kısır bir döngüden ibarettir. Gelişebilmesi için tarımsal üretime muhtaçtır. Parlak tasvirleri yapılan dönemin ünlü banker ve tüccarları aynı zamanda toprak sahibidirler; esnaf ve gemicilerin çoğu da zamanlarının bir bölümünü çiftçilikle geçiren köylülerdi²⁴.

Başlangıçta üretim araçlarının ilkelliği, üretim bilgisinin geriliği, üretimin toplumsal olmasını gerektirmiştir. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında tam bir uygunluk sağlanmıştır. Zamanla araçlarda gelişme sonucu emeğin üretkenliği artmış, ürün fazlası çoğalmış ve insanların tek tek çalışmaları, bireysel çalışmaları yeterli olmaya başlamıştır. Bu da özel mülkiyeti gerekli kılmıştır²⁵. İlkel dönemde yalnızca yaş ve cinsiyet farklılığından ileri gelen bir iş bölümü mevcuttu. Silahlar, giyim ve ev eşyaları üzerinde ortak mülkiyet vardı. Ortak mülkiyete bağlı bir sonuç olarak, bir kısım insanların başka kişilere ücret veya benzeri maddi bir değer karşısında emeklerini satmaları söz konusu değildi. Çalıştırılanlar ve çalışanlar gibi bir ayırım yoktu²⁶. Eski Mısırlılar üzerinde yaşadıkları toprakları ziraata salih bir hale koymak için bugün bile takdir ve hayretimizi çeken muazzam eserleri yarattıkları halde, insan emeğinin verimini artırmak için hiçbir teşebbüste bulunmamışlardır. İnsanlar kabiliyetlerine uygun mesleğe giremiyorlardı. Baba mesleğini sürdürmek zorundaydı. Babil’de meslekler kralın kontrolündeydi²⁷. Atina’da Solon devrinden itibaren babalar, çocuklarına birer sanat öğretmeleri konusunda, kendi sanatları olması çok muhtemeldir; mecbur bırakılmışlardır. Çocuklarına bir sanat öğretmeyen baba, ihtiyarlık, maluliyet hallerinde nafaka hakkından mahrum edilirdi. İmparatorluk Dönemi Roması’nda da aynı fikirlerin hâkim olduğunu görürüz. Roma’da mesleğin icrası umumi menfaatin icabı olarak telakki edilirdi. Mesela ekmekçinin oğlu 20 yaşına girdiği andan itibaren babasının mesleğini icraya mecburdu.

Kölecî toplumlar olarak adlandırdığımız genellikle Nil, Dicle, Ganj, İndus, Sarı ırmak gibi büyük nehirlerin ve Akdeniz gibi göle benzeyen büyük bir denizin çevresinde kurulan ilk toplumlarda zamanla tarım, el zanaatları, hayvancılıkta büyük ilerlemeler olmuştur. Sulu tarım ortaya çıkmış, tekerlek ve sandalın yapımı ile ulaşım tekniklerinde büyük aşamalar kaydedilmiş, savaş teknikleri gelişmiş, önce nehir sonra

²⁴ Carlo M. CIPOLLA, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, çev. M. S. Gezgın, İstanbul 1999, s. 23-24

²⁵ ‘e- kütüphane. eğitimsen. org. tr’, s. 21-22

²⁶ Ahmet TERZİOĞLU, ‘‘Ücretin Tarihsel Gelişimi’’, *Hukuk-Ekonomi-Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, S. 74, Nisan 2008, (e-akademi.org)

²⁷ Sezgin GÜÇLÜAY, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu’da Ticaret (XI. ve XIII. Yüzyıllar)*, Dr. Tezi, Elazığ 1999, s. 10

deniz ulaşımı gelişmiş ve yaygınlaşmış, *ticaret* hızla genişlemiş, Baharat ve İpek Yolu dediğimiz ticaret yolları açılmış, insanlar Çin'den Sicilya'ya kadar gezer olmuşlardır. Zamanla genel eşdeğer ve değişim aracı olarak para ortaya çıkmış, para ile birlikte ilk sınıflı toplumlarda önemli gelişmeler görülmüştür²⁸. Yazının bulunması ile sözlü eğitimin yetersizlikleri giderilmiş, eğitim süreci hızlanmıştır. Ancak çivi yazısı ve hiyeroglif yazısının öğrenilmesi çok zor yazı olduklarından ve uzun eğitimi gerektirdiğinden okuma-yazma ufak bir azınlığın ayrıcalığı olarak kalmıştır. İlk sınıflı toplumlarda kafa ve kol emeğinin ayrılması süreci böylece daha da hızlanmış, üreticiler okuma-yazma olanaklarından yararlanamamışlardır²⁹.

Romalı hukukçular, özel mülkiyeti sınırsız bir biçimde kabul etmişler ve korunmasını öngörmüşlerdir. Savaşlar bitince Doğu ile ticaret başlamış ve gelişmiştir. Sanayi hemen hemen bütün Ortaçağ'da zanaata dayanmıştır. Zanaat ise lonca denilen örgütler tarafından düzenlenmiştir³⁰. Eskiçağ kentlerinin çoğunda loncalar vardır. Bunların çoğunun kuruluş amacı tamamen ekonomik nedenlere bağlı değildi ve bunlardan çoğu daha çok, üyelerinin toplumsal ve dinsel ihtiyaçlarıyla ilgileniyorlardı. Böylece bunlar bir cins dostluk cemiyeti, cenaze dayanışması ve şölen kulübü karışımı olmaktaydılar. Bizans'ta da ekonomik faaliyetler birçok gruba ayrılmıştır. Bu gruplara dâhil olmayanlar hiçbir iş yapamazdı. Bir insan ne kadar zeki, ne kadar zengin olursa olsun bir şahsın mesleği dünyaya gelmeden önce mensup olduğu sınıfa göre tayin edilmiş olurdu. Efsaneye göre, Romulus'un ardından tahta çıkan ikinci Roma kralı Numa Pompilius'tur. Romulus'un ölümünün ardından Romalılar, Sabin kökenli bir adamı kral yaparak onun her iki Roma kabilesine de sadık olmasını amaçlamışlardır.

Numa kendisine krallık görevi teklif edildiğinde yaklaşık 40 yaşındaydı. Sabinlerin *Cures* adını verdikleri ve daha sonra Romalılar ve Sabinlerin ortak olarak *Quirites* diye çağırmaya başladıkları şehirde yaşıyordu. (Plutarch) Başlangıçta teklifi reddetmiş, ancak babası ve Marcius I'nin (Marcius II' nin babası) baskıları sonucu kabul etmiştir. Efsanelere göre Numa, güneş ve yıllara göre ayarlanabilen bir takvim yayınlamış ve *Pontifex* olarak adlandırılan rahiplerin ilk tüzüğünü oluşturmuştur.

---

²⁸ Koloğlu, s. 30

²⁹ Koloğlu, s. 34

³⁰ Herbert HEATON, *Avrupa İktisat Tarihi I*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 51-79

Numa'nın Roma'nın topraklarını *Pagi* olarak böldüğü ve Roma'nın geleneksel *meslek loncalarını*³¹ kurduğuna inanılır: " böylece, tüm insanları sanatçı ve esnaf olarak ayırmış, müzisyenler, kuyumcular, marangozlar, boyacılar, ayakkabıcılar, dericiler, pirinççiler ve çömlekçiler loncalarını oluşturmuş ve tüm diğer el sanatlarıyla uğraşan insanları da tek bir kurum altında toplamış, her lonca kendi uygun mahkemelerini, meclislerini ve dinsel adetlerini tayin etmiştir"(Plutarch)³².

Bizans ekonomisinin tarım dışı kesimlerine baktığımız zaman öncelikle lonca teşkilatlanmasını görmekteyiz; bu loncalar esnaf ve zanaatkârları, merkezin siyasal, toplumsal ve iktisadi denetimi altında tutmaya yaramıştır. Özellikle İstanbul'un iâşesini ucuz tutma politikası yerli tüccarları devlete bağlayan, memurlaştıran bir uygulamayla sürdürülmüştür³³. Durkheim, çağdaş ekonomik yaşamın içinde bulunduğu "hukuksal ve ahlaki kuralsızlıktan" rahatsızlık duyarak maddi ilerlemenin (uygarlığın), zorunlu olarak insanın mutluluğuna ve ahlaki gelişimine katkıda bulunamayacağını hatırlatmıştır. Durkheim, büyük bürokratik yapısından ve bireyler arasındaki mesafenin uzaklığından dolayı, modern toplumlarda kolektif bilinci temsil eden devletin, bireyleri ahlaki yönden kontrol etmede yetersiz kaldığına inanır. Bu inanç, onu, geleneksel toplumların meslek cemaatleri olan *loncaları* modern toplumlarda *korporasyon* adı altında yeniden canlandırma arayışına yöneltmiştir³⁴. Korporasyonlar, esas itibarıyla ustalar arasında tesis edilen meslek teşekkülleridir. Bunların içinde kalfa ve çırakların bir rolü bulunmamaktadır. Korporasyonlarda işçi ve işveren münasebetlerinde usta mutlak bir hâkimdir. Çalışma şartları, ücretler korporasyonlarca yani ustalarca tespit olunmaktadır. Kalfa ve çırak iktisadi olarak tamamen ustaya tabidir. Bu teşkilatların mesleki olduğu kadar, ahlaki ve dinsel işlevleri de bulunur³⁵. Her lonca bir dinsel cemaat niteliği taşır. Teşkilata bağlı her bir üye bir "*aile*"nin ferdi gibidir. Üyeler arasında "*kardeşlik*" ilişkileri vardır. Loncalarda ekonomik faaliyetler, "*kar*" güdüsüyle değil "*ödev*" anlayışıyla yürütülmektedir. Loncalar, belirli bir zanaatın zanaatkârlarını birleştirirdi.

³¹ Ergon Ernest BERGEL, "Kentlerin Tarihi", (<http://www.yorumkat.com/genel-tarih-ve-inkilap-tarihi/424421-kentlerin-tarihi.html>); Steven RUNCIMAN, "Byzantine Trade and Industry", The Cambridge Economic History of Europe, ed. M. M. Postan, vol. II, Cambridge 1987, s. 138-150

³² T. MOMMSEN, *Roma Tarihi*, "Numa Pompilius", (<http://tr.wikipedia.org>); Ortaçağ Avrupası'nda Sanayi, (<http://notoku.com>);

³³ Ertuğrul KIZILKAYA, *Osmanlı'nın Kapitalistleşmemesi Olgusu Bağlamında Düşünceler*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2005, s. 33-47

³⁴ Cevat ÖZYURT, "Durkheim Sosyolojisinde Ahlaki Kontrol Sorunu", *Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 13, s. 107

³⁵ Ahmet TERZİOĞLU, "Ücretin Tarihsel Gelişimi", s. 74; Özyurt, s. 107; İsmail GÜNEŞ, "Sosyal Güvenlik", (<http://idari.cu.edu.tr>)

Yalnızca zanaatkâr ustaları, loncaların tüm haklara sahip üyeleri idi. Lonca sisteminde, hizmetçi (çırak), efendisinin (ustanın) keyfi kararlarına karşı korunmaktaydı. Efendi ile hizmetçi arasındaki yükümlülükler karşılıklıydı. Alıcı ile satıcı arasındaki ilişkiler ise bir düzene bağlandığı için kimsenin kimseyi aldatması söz konusu olamıyordu. Meslek hak ve ödevlerinin lonca tarafından belirlenmesi, bireylerin keyfi davranışlarını sınırlamıştır³⁶. Meslek örgütlerinde aynı meslek alanındaki işçi ve işverenler bir arada bulunacağı için, burada belirlenen kuralların tek bir sınıfın çıkarına göre belirlenmesi mümkün değildir. Meslek kuralları, çalışanların ve işverenlerin çıkarlarının yanı sıra, toplumun genel çıkarlarını düşünerek belirleneceğinden, her bir meslek alanına çatışma değil, uzlaşma hâkim olacaktır.

Durkheim, sınıf çatışmasını önemli bir toplumsal sorun olarak görmüş ve ekonomik sınıfları meslek örgütleri içinde bir araya getirerek sınıfsal bencilliği yok etmeye çalışmıştır. Ancak meslek örgütleri de farklı bir bencillik ortaya çıkarabilir. Yüksek kazanç sağlanan alanlarda meslek örgütleri üyelerinin kazançlarının devamlılığını sağlamak için, bu mesleklere girişi sınırlandırarak "kapalı kastlar" oluşturmurlar³⁷.

Korporasyonların loncalardan farkı, loncalar kent düzeyinde örgütlenmiş iken, korporasyonların ulusal düzeyde örgütlenmesidir. Çünkü hiçbir mesleğin çalışma alanı ve pazar artık tek bir kentle sınırlı değildir. Her bir korporasyon ülke içinde meslek grubuna ait tüm bireyleri kapsayacak büyüklükte olmalıdır. Meslek örgütleri ülke düzeyinde örgütlenmekle tutucu eğilimlerinden de kurtulmuş olur³⁸. Meslek örgütleri, teknik eğitim ve yetişkinlerin eğitimi gibi işlere doğal bir ortam olacağı gibi, eğlenme, dinlenme ve sanat etkinlikleri düzenleyerek üyelerin ağır çalışma koşullarındaki yorgunluklarının giderilmesine de katkıda bulunmalıdır. Görüldüğü gibi, korporasyonlar, bireyin mutluluğunu, gelişimini ve bir ölçüde farklılaşmasını teşvik etmek için vardır. Korporasyonlarda, ahlaki düzeni sağlamanın yanı sıra, "*yürekleri ısıtan ya da canlandıran*", üyelerini "*birbirine yaklaştıran*", "*bencillikleri eriten*" bir yuva sıcaklığı görür. Onlar, "*karşılıklı duygu alışverişinin yaşandığı*" mekânlardır³⁹.

Dönem devletlerinin hepsinde esnaf örgütlenmesi vardır. *Fr. Babinger*'in Fatih devrinde İstanbul'da bu teşkilatın bulunmadığı hakkındaki iddiası yersizdir. Fatih

³⁶ Özyurt, s. 108; Adam SİMİTH, "Ücretlerin ve Karın Eşitsizliği", (<http://mimoza.marmara.edu.tr>)

³⁷ Özyurt, s. 109

³⁸ Özyurt, s. 111

³⁹ Özyurt, s. 111-112

devrine kadar çıkan Bursa ve Edirne *ihtisap kanunları* (tarihi vesikaları I-5, II-7) korporasyonların varlığını kesin surette ortaya koyar. Şehirlerde Ahi teşkilatının esnaf teşkilatı ile sıkı ilgisi düşünülürse, Osmanlılarda bu teşkilatın ilk zamanlardan itibaren varlığına şüphe kalmaz. İstanbul'daki Müslüman esnaf teşkilatının menşelerini Bizans'ta aramak lüzumsuzdur. Belki gayrimüslimlerin arasında devam eden Bizans devrine ait unsurların Müslüman korporasyonlara girdiği veya kuvvetlendiği söylenebilir. Fakat bu tesirin aksi istikamette daha kuvvetli olduğu, yani gayrimüslimlerin Osmanlı esnaf teşkilatını taklit ettiğine şüphe yoktur⁴⁰.

Atina'nın Aziz Nikon Telis ve Sparta eyaletlerinde yaşayan esnaf gruplarından bina yapımıyla uğraşan uzman ustaların bina yapım faaliyetleri 10. yüzyılda ortaya çıkmıştır⁴¹. Makedonya'da da 14. yüzyılın ilk 10 yılında köylülerin çalışmaları ile Radolibos kentindeki büyük köylerde demircilik, çömlekçilik, ayakkabıcılık, şapkacılık ve terzilik varlığını ortaya çıkarmıştır. J. Lefort'un o dönem ailelerine önerdiği meslek grupları ise ayakkabıcılık ve çömlekçiliktir. Balıkçılar, gemi sahipleri ve denizciler, acil bir durumda kamu görevleri yerine getirmek üzerine görevlendirilmişlerdir⁴². Her ne kadar ailelerin çoğu tarım faaliyetlerinde bulunsalar da mesleki farklılaşma derecesi 11. ve 12. yüzyıllarda daha yüksek olmuştur. Köylerdeki refahın kaynağı el zanaatlarındaki ustalıklarla gösterilebilir. Kıbrıslı Gregory'nin mektuplarından da anlaşılacağı gibi, bazı zamanlar köy işçilerinin ürünleri köyün dışında da pazarlanmaktadır⁴³.

İbni Battuta, 1332-1333'e doğru Konstantinopol'e yaptığı ziyaret üzerine değerli ve belgelere dayanan bir anlatı kaleme almıştır. Haliç üzerinde taş bir köprü görmemişti (Haliç'i kayıkla geçti). Çarşıları geniş döşeme taşlarıyla kapalı sokakları arşınladı; her meslekten insanlar bu sokaklarda ayrı ayrı yerlere sahipti ve bu yerleri başka meslekten biriyle paylaşamazlardı. Her çarşının gece kapatılan kapıları vardı. Ayasofya yakınındaki "yazıcılar çarşısında, yargıçların ve devlet hazinesi dairelerinde görevli yazıcıların oturup beklediği, çoğu tahtadan yapılmış peykeler ve dükkânlar gördü. Bu dükkânların ortasında yargıcın oturduğu, üstü kumaşla kaplı büyük bir koltuğun bulunduğu ahşap bir kubbe yükseliyordu [...]. Söz konusu kubbenin yakınında başka

⁴⁰ Robert MANTRAN, "İstanbul Dans La Seconde Moitié Duxvii e Siecle", çev: Halil İNALCIK, Paris 1962, s. 352 (<http://www.dergiler.ankara.edu.tr>)

⁴¹ Jhon L. TEALL, "The Grain Supply Of The Byzantine Empire, 330-1025", *DOP* 13, Washington 1971, s. 128

⁴² Runciman, *Byzantine Trade*, s. 160

⁴³ Angeliki E. LAIOU "The Agrarian Economy, Thirteenth-Firteenth Centuries", *EHB*, Ed. Angeliki E. Laiou, vol. 1, Washington 2002, s. 348

bir arşı, ecza satıcılarının arşısı vardı. İbni Battuta, Ayasofya'ya girmedi ama kilisenin kapısındaki banklara, "yeri süpürmekle, lambaları yakmakla ve kapıları kapatmakla görevli muhafızların olduğunu" belirtmiştir⁴⁴.

---

⁴⁴ Mantran, s.157

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİZANS LONCALARINA ÜYELİK ŞARTLARI VE LONCALARDA DENETLEME

Bizanslılar, kendilerinden olmayan her ulusa ve topluluğa potansiyel düşman gözüyle bakmaya alışmışlardı. Bizans doğumlu ye Ortodoks kilisesine kayıtlı olmayan herkes Bizans'ın resmi kayıtlarına “*Barbar*” sıfatıyla kayıt ediliyordu. Bu barbarların başında da Latinler ve Franklar gelmekteydi.

Bizans'a gelen yabancılara sadece üç aylık oturma izni verilmekteydi. Bu oturma izni, “*Barbarları İzleme Dairesi*” diye Türkçeleştirebileceğimiz bir devlet dairesi, tarafından verilmekteydi. Kısaca *BID* diye anabileceğimiz bu devlet dairesi, tarihçi *Severy*'nin tanımıyla bugünkü ünlü komplo örgütü *CIA*'nın atası sayılmaktaydı. *BID*, üç aylık oturma süresini uzatmış olanlara karşı çok acımasız davranırdı. İznini geçirmiş olanlar zincir kırbaçlarla dövülürler ve ellerindeki tüm malları müsadere edilirdi. Bizans'ın *CIA*'sı *BID*, bu kadarla kalmamaktaydı. Aynı zamanda çok usta bir “*Karşı casusluk*” örgütü olarak da faaliyet göstermekteydi. Başka devletlerde casusluk faaliyetlerini yönlendirmek, sabotajlar düzenlemek, cinayetler ve tehditler yapmak *BID*'in asli görevleri arasındaydı. *CIA*'in bağlı olduğu en üst imparatorluk kurumu *Silentium* adlı bir konseydir. Adı “*Suskunluk*” anlamına gelen bu kurumun *BID*'in haksız uygulamalarını örtbas edebilmek amacıyla bu adla kurulduğu bellidir⁴⁵.

Bizans loncaları tipik ortaçağ lonca teşkilatı karakteri taşırlar. Gelişme tarihi bakımından Roma'nın collegiumlar'ı ile bağlantılı olmakla birlikte bunlardan birçok anlamda farklıdır⁴⁶. Ortaçağ Avrupa şehri, Asya'da ki benzerleriyle çarpıcı bir karşıtlık arz etmektedir. Asya ve Şark şehri gibi Avrupa şehri de bir pazar yeri, bir alışveriş ve ticaret merkezi, kale idi.

Ortaçağa özgü bir kurum olan loncalar, daha çok aynı meslekte çalışan tüccar, esnaf ve zanaatkârların kendi çıkarlarını korumaya yönelik olarak kurdukları birliklerdir. İlk loncalar genellikle dinsel amaçlarla kuruldu. Bunlar üyelerin her yıl ödedikleri ödeneklerle, hasta ve yaşlı üyelerine yardım eder, dinsel törenler düzenler, okul, yol ve köprü yapımlarına destek olurlardı. Daha sonra gelişen tüccar ve zanaatkâr

⁴⁵ Altundaş, Nisan 1994 (<http://ismailhakkialtuntas.com>); Rice, s. 85

⁴⁶ Ostrogorsky, s. 236; Rice s. 119

loncalarında da din önemli bir yer tutardı. Bunların çoğunun kuruluş amacı tamamen ekonomik nedenlere bağlı değildi, bunlardan çoğu daha çok üyelerinin toplumsal ve dinsel ihtiyaçlarıyla ilgileniyorlardı. Böylece, bunlar bir cins dostluk cemiyeti, cenaze dayanışması ve şölen kulübü karışımı olmaktaydı⁴⁷. Loncalar 11. ve 16. yüzyıllar arası en parlak dönemlerini yaşamışlardır.

Ortaçağ Batı coğrafyasındaki pazar ya da panayırların kökeni, gezgin tüccarların mal ve ürünlerinin güvenli bir ortamda korunması ve alım-satım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine dönük mekânsal gereksinimlerinin karşılanması amacıyla milletlerarası ticaret yollarının coğrafi eşik noktalarında yıllık ya da mevsimlik olarak belirli aralıklarla toplanmasına dayanmaktadır. Buradan hareketle, Ortaçağ Batı pazar ya da panayırlarının mekânsal kuruluşu ya da kurgusunun, milletlerarası ticaret potansiyeli ve coğrafi konum, fiziki çevre avantajları kapsamında tüccarların ortak mekân arayışlarına dayalı olarak örgütlendiği ya da biçimlendiği söylenebilir. 13. yüzyılda Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde Tunguzlu-Konya arasında uzanan Roma dönemi ticaret yolu üzerinde konumlanan, Hristiyan- Bizans ve Müslüman-Türklerin karşılıklı alış-veriş yaptığı temelde mamul ürün ve hayvan mübadelesinin gerçekleştirildiği Bizans-Selçuklu ya da yerleşik-göçebe kültürler arası ekonomik temas bölgesi ve alım-satım merkezi işlevindeki Karahöyük Pazarı ile hububat merkezi işlevindeki İskîyân/İskoyân Pazarı o döneme ait pazarlardır⁴⁸.

Tüccarlar genellikle 10. yüzyıldan sonra kentlerin büyümesi ve ticaretin gelişmesiyle zenginleştiler. O dönemde tüccarlar, kentten kente dolaşarak mal satarlar, yolda karşılaşılabilecek tehlikelere karşı birlikte yolculuk ederlerdi. Kentlerdeki kısıtlayıcı feodal uygulamalardan ve alınan vergilerden hoşnut olmayan tüccarlar daha özgür davranabilecekleri, farklı kurallarla yönetilen kentler için birlikte mücadele etmeye başladılar. Böylece ilk tüccar loncaları doğdu. Bu loncalar zamanla, dönemin yöneticilerinden bazı ayrıcalık elde etti ve kentlerin ticareti üzerinde tekel kurdu. 11. yüzyıldan başlayarak kentlerde alınan ve satılan mallar üzerinde söz sahibi olan tüccar loncaları, lonca üyesi olmayanların ticaret yapmasını engelledi⁴⁹. Araplar deri ve maden işleme, kumaş çiğneme, halı yapımı ve ipek dokumacılığı konusundaki becerilerini

⁴⁷ Heaton, s. 51

⁴⁸ Koray ÖZCAN, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2006, s. 208-211; Georges LEFRANC, *Histoire du Commerce*, Paris 1942, s. 50

⁴⁹ *Masonluk / loca/ lonca*; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 159

Yakın Doğu'dan İspanya ve Sicilya'ya kadar olan alanlara yaydılar. Kilise, ince işçiliğin Batı'ya yayıldığı bir kanal oldu, bu kuruluş üreticiler kadar, ürünleri de yaydı⁵⁰.

Bizans'ta esnafılık yapanlar çok nadir olarak işlerini sürdürdükleri dükkânın sahibi olabiliyordu. Genelde kiracıları. Bu dükkânların çoğu kiliselere ait vakıflardı (yoksul halkın cenaze masraflarının karşılanabilmesi için Konstantinopol'de Ayasofya'ya ait 1500 dükkân vardı). Bunlar haricindeki diğer dükkânlar ise genelde aristokrasinin ve yüksek dereceli memurların elindeydi⁵¹. Esnafılık genelde erkeklerin yaptığı bir uğraş olmasına rağmen Paleologoslar döneminde (1261-1461) İstanbul'da kadın esnaf sayısı önemli ölçüde arttı. 14. yüzyılda Konstantinopol'ü ziyaret eden İbn Battuta, çarşı ve pazarların kadın esnaflarla dolu olduğundan bahseder. Bizans döneminde esnafılık yapan kadınlar genelde yiyecek - içecek ticareti ve dokumacılıkla uğraşırlardı⁵². Birliğe mensup olanlardan herhangi birinin iflası durumunda bu kişiye ortak kazançtan tazminat ödeniyordu. Bu da aralarındaki dayanışmayı en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Birlik fiyat artışlarına engel olmakla birlikte, gıda maddesi temin eden köylülerin aracılardan eline düşmesine de mani oluyordu. Böylece bizzat köylü malını pazarlarda satabildiği gibi, kendi ihtiyacından fazlasını da alamıyordu. Bu prensip birlik mensuplarından birinin limana gelen malları toptan ucuza alarak bunları yüksek fiyatlarla perakende satması gibi spekülâtif işlemlerin önüne geçti⁵³.

Bizans'ta devlet, eparchin kişiliğinde ticaret ve sanayiye düzenlemek, aynı zamanda fabrika ve atölyeleri yaptırma ve denetleme sorumluluğunu üstlendi⁵⁴. Tekeller kurdu, ithalat ve ihracatı ele aldı, ücretleri, tüm malların alış ve satış fiyatlarını, günlük vergilerini ve benzer harçları saptadı. Devlet aynı zamanda ürettikleri ya ada ticaretini yaptıkları malların niteliğinin onları sattıkları fiyatın değerinden daha düşük olmaması için özel firmaların denetçisi olma görevini de üstlendi. Ayrıca devlet tayin miktarlarını tespit etmekten kaçınarak, ithalatın halkın gereksinimlerini çok fazla aşmamasını sağlamak üzere kendini Konstantinopolis'in erzakını sağlamakla yükümlü tuttu. Başkentinde değişik dönemlerde erzak, nüfusla orantılı olarak oldukça uyumlu bir düzeyde tutuluyordu. İmparatorluk güçlü ve varsıl, hükümet sağlam ve etkili olduğu sürece sistem iyi çalışıyordu, ama ne zaman hükümetin ekonomi

⁵⁰ Heaton, s. 129

⁵¹ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 159

⁵² Aktaş, 2010

⁵³ E. ZEYTİNOĞLU, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1971, s. 83

⁵⁴ Rice, s. 118; Ostrogorsky, s. 236; Konstantinopolis, s. 113; Aktaş, 2010; Heaton, s. 79; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 151

üzerindeki denetimi gevşese, özel girişimler su yüzüne çıkıyordu ve imparatorluğun topraklarının küçülmesi ve kaynaklarının azalmasıyla ekonomi geriledi ve İtalyan gibi yabancı tüccarların pazarlıkçı alıcılar olarak ortaya çıkmalarıyla da sistem çöktü⁵⁵

Ortaçağ Bizans ekonomisi sanılanın aksine, ticaret özgürlüğüne dayanıyordu. Devletin bazı stratejik gıda maddelerinin fiyatlarını denetlemesi, ticari faaliyetlerden ilke olarak malların yüzde 10'una denk düşen bir vergi alınması ve halkın ürettiklerinden resmi devlet görevlilerine maaşlarına ek olarak aktarma yapılması bu özgürlüğe engel değildi. Başkent'in güvenliğinden sorumlu vali, kentte ancak belli bir süre kalabilme hakkına sahip Rus, Bulgar, Suriyeli yabancı tüccarları denetim altında tutardı⁵⁶. Bizans'ta hiç kimse sanayinin amacının imparator, kilise ve soylulara istedikleri lüks malları ve devlete de ihracat için bu gibi malların fazlasının gerektiği varsayımını sorgulamadı. Bizans'ın dış ticaretinin (daha çok lüks mallar) en gelişmiş olduğu 9. yüzyıla kadar, başkent'in sanayisi tam anlamı ile loncalara bölünmüş şirketler altında örgütlenmişti. Bunların amaçları pek de üyelerinin ya da yerel halkın varsılaşmasını sağlamak değil, devletin kentin ekonomisini daha kolay denetlemesini sağlamaktı ve bu nedenlerle ekmek, balık ya da et gibi temel gıda maddeleriyle ilgili loncalar daha büyük bir özenle örgütleniyordu. Domuz kasapları diğer tür etlerle ilgilenenlerden başka bir loncaya bağlıydılar; ayakkabı yapanlar da başka bir tür ayakkabı üreten pençecileri kapsamak üzere ikiye ayrılmışlardı. Tek bir lonca olarak örgütlenen sanayilerden parfüm damıtıcıları en büyüklerinden biriydi.

Her sanayi kolunda lonca, çalışma koşullarını ve ücretlerini, satış fiyatlarını ve karları saptardı. Hiç kimse birden fazla loncaya giremezdi ve Roma'nın aksine hiç kimse tek bir lonca üyesi bile olmak zorunda değildi⁵⁷. Bir loncaya kabul edilmek aralarında usta zanaatkârlık ve bir giriş ücreti ödenmesi de olmak üzere bazı koşullara bağlıydı⁵⁸. Mutlak olarak şart olmasa da, çoğunlukla bir çocuk baba mesleğini izlerdi⁵⁹. Bu koşulda bile kendiliğinden loncaya alınmazdı. Bizans döneminde Roma dönemindeki irsi üyelik uygulaması kaldırılmıştır ve Justinianus bedava gıda maddesi dağıtımını iptal ettiğinde, zorunlu hizmet uygulaması da kaldırılmıştır⁶⁰.

⁵⁵ Rice, s.118

⁵⁶ Jean Claude CHEYNET, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Ankara 2008, s. 69; Heaton, s. 79

⁵⁷ Rice, s. 119; Konstantinopolis, s. 116; masonluk/ loca/ lonca (internet bilgisi)

⁵⁸ Rice, s. 119; Ostrogorsky, s. 236

⁵⁹ Can AKBAY, *Max Weber'in "Şehri"ne Özet Bakış-1*

⁶⁰ Heaton, s. 79

Loncaya giriş bir takım şartlara ve kabiliyetin ispatına bağlanmıştır. Bu da devlet kontrolünün kuvvetlenmesi anlamını taşır. Çünkü tek tek kişilerin mesleklerine bağlı kalmak durumunun Bizans devrindeki değişik şartlar sebebiyle oldukça büyük ölçüde gevşemesine mukabil, devlete bağlanmak durumu aynı nispette artmış ve kuvvetlenmiştir. Başşehrin iâşe maddelerini sağlamakla görevli loncaların faaliyeti çok büyük bir dikkatle kontrol altındadır. Payitahtın iâşe maddeleriyle teçhizini sağlamak amacıyla hükümet, satışa arz edilecek maddelerin miktarını saptadığı gibi, kalitesini kontrol ve alım-satım fiyatlarını da tespit etmektedir. Bizans *Praefectus*'u, Konstantinopolis'te düzeni ve yaşamın iyi yürümesini, hiziplerin birbirleriyle iyi geçinmelerini sağlamak, sanayi loncalarını denetlemek, kentin yeterince mısır stokuna sahip olmasını ve esnaf tarafından kullanılan tartı ve ölçülerin denetlemesini sağlamakla görevliydi. Tüm bu işlerde ona iki üst düzey görevli yardım ederdi. Bunlardan biri olan *praetoriumun logothetes*i mahkemelerden sorumluyken, diğeri olan *symponus* yasa ve düzeni sağlamaktan sorumluydu. Altında çok sayıda yardımcısı vardı⁶¹.

Konstantinopol'e gerek eyaletlerden gerekse yabancı ülkelerden yapılacak ithalat sistematik bir şekilde teşvik edilirken, şehirden ve özellikle dış ülkelere yapılacak ihracat mümkün olduğu kadar sınırlandırılmaktadır⁶². 10. yüzyılda Rusya ile yapılan bir anlaşma gereğince, Rus tüccarların İstanbul'da en fazla altı ay kalmalarına ve Aya Mamas (Beşiktaş) Mahallesiinde ikametlerine izin veriliyordu. Kente geldiklerinde hükümdarlarından aldıkları bugünkü *pasaporta* benzer bir izin belgesi göstermek zorundaydılar. İstanbul'a ulaştıkları zaman en fazla elli kişilik gruplar halinde, silahsız ve bir imparatorluk görevlisinin eşliğinde içeri girebilirler; "bir kötülük yapmayacakları" konusunda teminat verirlerdi. Belirli bir fiyatın altında kumaş satın almaya hakları yoktu. Satın alınan mallar, bunları damgalamakla görevli bir memura gösterilirdi. Bu koşullara uyan Rus tüccarların ekmek, şarap, et, hamam da içinde olmak üzere, bedava konaklama hakları vardı ve hiçbir ticari vergiye tabi değillerdi. Ülkelerine kolayca dönmeleri sağlanırdı. Bu anlaşmalar uyarınca, suç, sanığın ait olduğu tarafça yargılanırdı. Bizans'ta vasiyet bırakmadan ölen bir Rus tüccarın malları Rusya'daki ailesine yollanırdı; vasiyeti varsa mirasçılar, ölünün ardında bıraktığı borçları da öderlerdi⁶³. Ürünlerin kontrolüyle görevli memurlar ithaline izin verilen eşyaları damgalar, kanunlarla ihracı yasaklanmış olanlar üzerine de ambargo koymuşlardır.

⁶¹ Rice, s. 93; Heaton, s. 194

⁶² Ostrogorsky, s. 237

⁶³ Levchenko, s. 172; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 159

Ancak Amalfililer ve Venedikliler Batı pazarlarında en güzel ipekli kumaşlarını, özellikle ihracı yasaklanmış olanları teşhir ederlerdi; buna şahit olanlar resmi memurların kontrolünden kaçmanın çok kolay olduğunu belirtmişlerdir⁶⁴.

Ustalar arasında eşitlik gözetilir, lonca yönetiminde eşit söz hakkı bulunurdu. Üyeler arası rekabet değil, dayanışma geçerliydi. Lonca üyeleri zor günlerinde birbirlerine yardım ederlerdi. Loncalar üyelerine günümüzün işsizlik sigortası ya da emeklilik hakları gibi sosyal güvencelerde sağlamışlardı⁶⁵. Loncalarda yükselmenin önü açıktı. Çırak bir süre (genellikle 2-7 yıl) ustanın yanında çalışarak mesleği öğrendikten sonra, loncanın izniyle kendi işyerini kurar, kurabilecek parasal gücü olmayanlar kalfa olur ve ustanın yanında kalarak bir ücret karşılığında çalışırlardı. Çıraklara dair kesin bir yönetmelik yoktur. Çıraklık sürelerine dair kesin bir kural ve kanun yoktur. Her lonca kendi başkanını seçerdi ve bu seçimin vali tarafından onaylanması gerekirdi. Her lonca üyeleri için gerekli olan bütün hammaddeleri satın alır ve bunları her birine dağıtırdı. Bitmiş ürünler kentin açıkça belirlenmiş bölgelerinde ya da Doğu'daki pazarlarda olduğu gibi yerel pazarlarda o ürün için ayrılmış bölümlerde satışa sunulurdu⁶⁶. Teorik olarak lonca üyeliği, yalnızca çıraklık ve üyeliğe kabul töreniyle elde edilirdi. Gerçekte ise üyelik, giderek miras ve satın alma yoluyla kazanılıyordu.

Loncalar, önceleri sadece devlet eliyle, sonradan ise sadece sivil kişilerin girişimiyle kurulmuşlardır. Kaynaklarda ve döneminde çeşitli adlandırmaları olan esnaf teşkilatının *dernek* olarak adlandırıldığını da görüyoruz. Collegium⁶⁷, Korporasyon, Lonca ya da Dernek olarak adlandırılan esnaf grubunda bulunan kişilere *Sodales* (*Dernek Üyeleri*) denir ki bunlara Yunanca "Taire... an" (yoldaş, arkadaş, kardeş) denmektedir⁶⁸. Osmanlı'da Ahi Birlikleri olarak adlandırılan birliklerle özdeşdir. Gerekli izin alınmadan bir dernek kurulması veya sonradan yasaklamalara aykırı durumların ortaya çıkması halinde, bu dernekler kapatılır, mal varlığı üyeleri arasında paylaştırılırdı. İzin verilmeyen bir derneği kuran kişi, kamusal bir mekânı veya bir tapınağı silahlı adamlarla işgal eden kişilere verilen cezaya çarptırılırdı⁶⁹.

⁶⁴ Heyd, s. 122

⁶⁵ Konstantinopolis, s. 114

⁶⁶ Rice, s. 119; Konstantinopolis, s. 114; Cheynet, s. 69; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 159 - 160

⁶⁷ Heaton, s. 55

⁶⁸ Eşref KÜÇÜK, *Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu*, Dr. Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Roma Özel Hukuku) Ana Bilim Dalı, Ankara 2005, s. 68

⁶⁹ Küçük, s. 115-116

Bizans dönemi boyunca Konstantinopol’de çalışan esnaflar için çeşitli yasaklar ve kurallar konuldu. Mesela kasapların, şehrin dışındaki çobanlardan hayvan alıp kesmeleri yasaktı. Hayvanlar ancak belli yerlerden alınıp belli yerlerde kesilebilirdi. Bir başka ilginç yasak balıkçılarla ilgiliydi. Balık satıcılarının balık tutması yasaktı ve satacakları balıkları belli iskelelerden alırlardı. Bunların dışında yangın tehlikesi yaratan esnafların birbirlerine çok yakın çalışmamasına ve şehrin kalabalık yerlerinde dükkân açmamalarına dikkat ediliyordu⁷⁰. 10. yüzyılda İstanbul’da mücevhercilerin, ipekli tüccarlarının, ipek eğiricilerinin, ipekli dokumacılarının ve koku imalatçıların olduğu kadar, mütevazı mum imalatçıların, sabunların, deri kesicilerinin, fırıncıların, mermer ustalarının ve badanacıların da çalışma biçimlerini düzenleyen ayrıntılı kurallar bulunmaktaydı.

Banker, dürüstlüğü kanıtlanmış bir kimse olmalıydı ve paraların kenarını kırpmamalı veya sahte işaretler koymamalıydı. Noter katı bir sınavdan geçirilerek ‘yasaları bilip anladığı, el yazısının iyi olduğu, dürüst olduğu, kötü bir hayat yaşamadığı, adetlerinin düzgün olduğu, düşüncelerinin hileden yoksun olduğu anlaşılmalıydı. Ayrıca iyi bir eğitim almış olmalıydı ki, belgeleri hazırlarken veya belge okurken yanlışlık yapmasın’⁷¹. Atina’da tezgâhların arkasına yerleşmiş para mübadelesi yapan kişiler ilk bankacılar olmuştur. Hellenistik dönemde Doğu’da *çek* kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Roma’da yeni yerlerin fethedilmesiyle fethedilen yerlerin sömürgeleştirilmesi bankacılık olayını çabuklaştırırken menkul servet de buna paralel olarak gelişmiştir. Bizans’ta bankacılar ticaret merkezinin yakınına kurdukları dükkânlarda taşradan gelen insanlara %12 bezen de % 48 oranında faizle ödünç para verirlerdi. Paranın çok olduğu Roma’da bu oran %4’e kadar iniyordu. Ancak bunlara banka demek yanlış olur. Bankadan ziyade paranın ticaretini yapan iş kollarıdır. Bankacılık denen işlem, aslında para ticaretinden başka bir şey değildir. Ama her halükarda belli ticaret merkezlerinde para ticaretinin yapılması mübadeleyi kolaylaştırdığı gibi ticaretin hızlanmasını, akışını ve ödeme kolaylığını sağlamıştır. Ortaçağ’da para akışı, borç, senet alış-verişleri, havale usulleri şeklinde devam etmiştir.⁷²

Bizans lonca teşkilatı, imalatçı ve tüccarın çıkarından ziyade, devlet ve müstehlik yararına hükümetin iktisadi hayatını daha kolay kontrol etmesine hizmet

⁷⁰ Uğur AKTAŞ, *İstanbul’un 100 Esnafı*, İstanbul 2010; Heaton, s. 129

⁷¹ Heaton, s. 193-194

⁷² Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu’da Ticaret*, s. 50-51; Lefranc, s. 23

etmektedir. Devlet, başkanın sağladığı, mekanizmasına birçok özel memurlar tayin ettiği loncalar vasıtasıyla bütün şehir iktisadiyatını ve şehirde cereyan eden iktisadi oluşumu kontrol eder⁷³. Şehir loncalarının mümessilleri taht değişikliklerinde taç giyene yegâne taht varisi sıfatıyla yazılı bir yeminle sadakatlerini muhafaza etmekle görevliyidiler⁷⁴. Bizans devletinin mutlak merkeziyetçiliği, Bizans'ta şehir hayatı ve şehir iktisadiyatına da hususi damgasını vurmuştu. Bizans başşehrinin bütün ekonomik hayatı İstanbul Eparkhos'un kontrolü altında bulunmakta olup⁷⁵, maruf adıyla Eparkhos'lar Kitabı'nın gösterdiği gibi bu kontrol, 10. yüzyıl'da, Bizans devlet kudretinin en yüksek noktasına eriştiği devrede, özellikle etkili ve çok yönlü idi⁷⁶.

Her Rus tüccarı değeri elli altın sikkeyi aşmayacak miktarda ürünü ülke dışına çıkarabilirdi; başka bir deyişle, yanında götüreceği yasaklanmış malların kalitesi ve fiyatı arttıkça, miktarları da azalıyordu. Bütün bu malların yurt dışına çıkarılırken yetkili memurlar tarafından mühürlenmesi gerekiyordu. Diğer mallar için bir sınırlama yoktu, ama zaten Rus tüccarları Konstantinopolis'e asıl çekenin bulunması zor ürünler olduğu varsayılabilir. Anlaşmalarda, iki tarafın yurttaşlarının diğer tarafa yapabilecekleri ziyaretlerden ve hükümdarın onlara sağlaması gereken korumadan da söz edilmektedir. Ama ekonomik ilişkiler konusunda hiçbir şey söylenmemiştir, kuşkusuz bunun nedeni başkent alanı dışında kalan bütün ticari ilişkilerin serbest piyasa düşüncesine göre yürütülmesi ve sadece iki devletin bu alışveriş işlemlerine katılan kişilerin can ve mal güvenliklerini sağlaması anlamında belli yönetmeliklere bağlanmasıdır. Ruslar bütün yabancılar gibi başkente vardıklarında bunu Adalet Praefectusuna bildirmeleri gerekiyordu. Burada kalma süreleri her yıl üç ayla sınırlıydı, bu sürenin sonunda elde kalan herhangi bir mal satılmak üzere *praefectura* bırakılabilir ve elde edilen para bir yıl sonra Konstantinopolis'e gelişlerinde kendilerine verilebilirdi. Bu kısıtlamalardan başka Rusların Konstantinopolis surlarının içinde yaşamalarına izin verilmezdi ve onlar kendileri için Magnaura bölgesinde özel olarak hazırlanmış yerde kalmak zorundaydılar; Konstantinopolis'e yalnızca bir kapıdan Yunanlı bir görevlinin eşliğinde girebilirlerdi ve hiçbir zaman silah taşıyamazlardı. Eğer grup olarak gelirlerse sayılarının elliyi aşmasına izin verilmezdi. Kentte yaşayan diğer yabancılar benzer kısıtlamalar getirilmiyordu ve 11. yüzyılda çoğu İtalyan tüccarlar olan yaklaşık 60.000

⁷³ Ostrogorsky, s. 236-237

⁷⁴ Ostrogorsky, s. 164

⁷⁵ Ostrogorsky, s.235; Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 112; Doğan KUBAN, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2000, s. 133

⁷⁶ Ostrogorsky, s. 235; Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 112

yabancı, başkentte yaşıyordu. Aralarında Müslüman olanların kendi camilerinde ibadet etmeleri serbestti. Ama İtalyanlar diğerlerinden çok daha fazla ayrıcalık elde ettiler. Cenevizliler özel bir ayrıcalıktan yararlanıyorlardı, çünkü buna karşılık 1261 yılında imparatorun Konstantinopolis'e geri dönmesine ve tahtını geri almasına yardım edenler onlardı ve kendilerine oturmaları için Galata bölgesi verilmişti. Bundan çok daha değerlisi istedikleri zaman Boğazları kullanma hakkıydı ki bu ayrıcalık birkaç yüzyıl sonra Bizans ekonomisinin çökmesine neden olmuştur⁷⁷.

Rus kroniklerinde kayıtlı antlaşmalardan, Bizans'ın Rusların askeri yardımına büyük önem verdiklerini öğrenmekteyiz. İgor'un imzaladığı antlaşmada, Yunanlıların Kiev prensinin (Knyaz) askeri yardımına "istedikleri kadar" (eliko khotiat) başvurabilecekleri yazılıdır. Bizans antlaşmalarında, Khersones (Kırım'da) ve vassalı konumundaki Bulgaristan'a Rus akınlarını önlemeye çalışmaktaydı. Kente geldiklerinde hükümdarlarından aldıkları bugünkü *pasaporta* benzer bir *izin belgesi* göstermek zorundaydılar. İstanbul'a ulaştıkları zaman, en fazla elli kişilik gruplar halinde, silahsız ve bir imparatorluk görevlisinin eşliğinde içeri girebilirler; "bir kötülük yapmayacakları" konusunda teminat verirlerdi. Satın alınan mallar, bunları damgalamakla görevli bir memura gösterilirdi. Bu kumaşlar Ruslar, Hazarlar, Türkler ve diğer devletlerce gördükleri iş karşılığında edinmek istedikleri şeylerdi. Ancak bu kumaşlar imparatorluk sarayının törenlerine, Ayasofya Kilisesinde yapılan bayramlara ayrıldığı için imparatorca, bu düşünceler saygısızlık olarak görülürdü. Ruslara bazen izin verilse de genelde kıymetsiz kumaşlar götürürlerdi. İstanbul ipeklileriyle altın ve gümüş işlemeli kumaşlar götürmüşlerdir. İstanbul surları içindeki Rus tüccarları eyaletlerine göre gruplara bölünmüştü. Amaç aylık yiyeceklerin dağıtımını kolaylaştırmaktı. Kiyef ve Novgorad şehirleri ticarette önde gelen şehirlerdi. Kiyef, 882'de krallığın merkezi olduktan sonra İstanbul'la ticarette yarışır duruma dahi gelmişti. O kadar çok mal geliyordu ki şehrin sekiz yerinde pazar kurma zorunluluğu doğmuştur⁷⁸. Bu dönem Rusya'ya giren İskandinavlar Bizans'ın dikkatini çekmişlerdir. Her sene Haziran ayında Kiev'de kürk veya buğdayla doldurulan gemiler (sandallar) Dinyeper Nehri'ne inerek Bizans'a gelirler ve burada Baltık kıyılarına ve bazen de Kuzey denizine götürdükleri baharat ve kumaşları alırlardı. Birçok tacir Venedikli veya İskandinav gemilerinde iş bularak deniz ticareti yapmaya çalışıyorlardı. Başkaları da

⁷⁷ Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 119-120; Rice, s. 137

⁷⁸ Heyd, s. 80-81; Lefranc, s. 20

gemide amelelik yapmışlardır. Böylece bu tacirler ticaret hayatına girmişlerdir. Feodal dünyadan uzak bir şekilde yeni bir sınıf meydana getirmişlerdir. Ancak bu tacirlerin etkinliklerinin tam olarak anlaşılması için daha birkaç yüzyılın geçmesi gerekmiştir⁷⁹.

İmparatorluk işletmelerinde çalışma kölece ya da yarı köle ruhlu idi. Savaş esirleri ve onların soyundan gelenler ile Hristiyan olmayan köleler, Kuzey Avrupa steplerinden toplu olarak satın alınırdı. Atın ve katırın gücünden daha çok savaşlarda yararlanılmıştır. Bir atın bütün gücünü kullanabilmesi için, atın ayağının çakıllı yollarda sürtmemesi gerekir. Eskiler atların ayaklarına nal vurmasını bilmiyorlardı. Onlar ancak yaralı bir ayağın iyileşmesini sağlamak için bir sandal kullanırlardı. Atın tam olarak ağzına gem vurmasını bilmiyorlardı. Bu yüzden karşı karşıya gelen iki at birbirine çarpardı. Böyle olunca da atın süvarisi gemi çekerken hayvanın boğulmaması içten bile değildi. Bu yüzden kölelik bu kadar uzun sürmüş, her işte kölelerden yararlanılmıştır. Haremden çalışan kadınlar işlerine sadakatle bağlıdır. Uzmanlaşmış iş gücü daha çok erkeklerin elindedir. Zaman zaman bu erkeklerin arasına yetenekli bir köle de katılabilirdi. Genellikle başka bir iş olmadığı sürece bu serbest erkeklerin torunları bile onların işlerini sürdürüyorlardı. İmparator, Konstantinopolis'in en büyük işvereni idi. Sanayinin neredeyse tamamı kölelerin emekleriyle patronlarının kontrolünde yapıldı. İtirafçı *dul Danelis* kitabında St. Theophanes⁸⁰ ve ebeveynlerinin 8. yüzyılda Ege adalarında yüzlerce köle istihdam ettiğini yazar. Theophanes'in halı fabrikası olduğunu ve diğer işletmelerinde çalışan 3 bin kölesinin var olduğunu belirtir. Ancak zamanla işletmelerde köle istihdamından uzaklaşmıştır. Korint ve Thebai'de ipek sanayide köle işçi bulunmamakla birlikte kooperatif istihdam görülmektedir. Selanik ve büyük şehirlerde sanayi patronları ve işbirlikçi esnaf birliklerinin var olduğu görülüyor. İmparatorluk fabrikalarındaki "*Kamu Esnaf Birliklerinin*" aksine Konstantinopolis şehirlerinde küçük üreticilerden kurulu "*Özel Esnaf Birlikleri*" organize edilmiştir. Bu esnaf birlikleri örgütlemeye Batı'dan farklı olsalar da birçok yönden benzer özelliklere sahiptir ancak bunlar daha çok Roma kuruluşlarını örnek almışlardır⁸¹.

Roma İmparatorluğunda, limanlara giren ve çıkan eşyalardan alınan *liman resmi* (*Porton'a*) ile limandan geçen eşyadan alınan *geçiş resmi* (*droitde peage*), gümrük

⁷⁹ Lefranc, s. 33

⁸⁰ Moravcsik, s. 81; Harry TURTLEDOVE, *The Chronicle of Theophanes*, Philadelphia 1982

⁸¹ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 154; Yusuf AYÖNÜ, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI. - XII. Yüzyıllar)", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, s. 56

vergilerinin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir⁸². Gümrük vergileri de diğer vergiler gibi emanet veya iltizam usulü ile toplanıyordu. Roma devleti gümrük vergisini toplamak üzere mültezimleri görevlendirmiştir. Mültezimler önceden devlet hazinesine belirlenen miktarda vergiyi verip daha sonradan kendileri gümrük resmini tahsis etmekteydiler. Bizans'a ödenecek gümrük vs. resimleri, taahhüt edip, devlet kasasına önceden milyonlarca yatıran, yani bunları toplayabilecek kadar mali güce sahip mültezimlere (*Publicani*) bırakılmıştır⁸³. 11. yüzyılda merkezi iktidar, bazı bölgelerin vergisini iltizama vermiştir. Bu yolla devlet hazinesi az-çok sabit bir geliri sağlama sağlamıştır. Mültezimler devlet kasasına teslim edecekleri belirli bir meblağı vergi yoluyla toplamayı taahhüt etmişlerdir. Ancak bunlar bu yükümlülükleri dışında kendilerine iltizama verilen bölgelerde bildikleri gibi serbestçe hareket etmişler ve kendi çıkarları bakımından gerektiğinden fazla gelir elde etme gayreti içinde bulunmuşlardır⁸⁴. Bütün bunlar bizi imtiyazlı arazi sahiplerinin, *pronoia*⁸⁵ sahiplerinin ve mültezimlerin devlet idare cihazını örnek alarak kurulmaları sonrasında kendi idareleri altında özel idari birimler besledikleri soncuna götürür. Ayrıca halkın vergi yükünün artıp aynı zamanda vergilerden bir kısmının devlet içinde kaybolduğu anlamına da gelir. Bu mali sarsıntı para ayarının bozulmasına neden olmuş, altın paraya daha az değerdeki madenler karıştırılmış ve hemen hemen hiç değer değişmesi görmemiş olan nomisma'nın kıymeti düşmeye başlamıştır⁸⁶. Bizans parası böylece o zamana kadar sahip olduğu itibarı kaybetmiştir. Konstantinos Dukas merkezi iltizam

⁸² Hatice PALAZERDEMİR - Ramazan GÖKBUNAR; "Efes Gümrük Yazıtında Gümrük Vergileri", Gazi Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 91, Ankara, 2007, s. 228; Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret*, s. 52

⁸³ Halil DEMİRCİOĞLU; "Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında " (Sistemin Esası ve Özellikleri), A. Ü. D. T. C. F. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8-9, Ankara 1970, s. 457; Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret*, s. 52

⁸⁴ Ostrogorsky, s. 306

⁸⁵ *Pronoia*: 11.yüzyıldan itibaren gözlenmekte olup, aynı tımar sisteminde olduğu gibi sosyal, ekonomik ve askeri açıdan dikkate değerdir. Önceleri merkezi Bizans iktidarına hizmetlerinden dolayı verilen toprak parçalarıyken, zamanla askeri hizmetler karşılığında ve belli kurallar uyarınca kimi kişilere yapılan arazi tevcihleri haline gelmiştir. Pronoia umumiyetle mülkiyeti devlete ait bir toprak parçasını işaret eden bir terimdir. Ancak bu gelir kaynağı, toprak yerine bir balıkhane, bir maden ocağı gibi herhangi bir işletme de olabiliyordu. Aynı tımar sisteminde olduğu gibi pronoia sahibi, elinde bulundurduğu arazinin ve gelirinin büyüklüğüne göre orduya askeri hizmette bulunmak durumundaydı. Yine tımara kaynaklık ettiği üzere, bu toprak *stratiotes*'i tarafından satılamaz ya da herhangi birisine miras bırakılamazdı. Pronoia sahibinin ölmesi durumunda toprak devlete geri dönüyordu. İşte tımar sisteminden olan önemli bir farklılık da bu miras intikalinin olmayışıydı. Ancak ilerleyen zamanlarda pronoia sahipleri topraklarını miras olarak bırakabildikleri gibi, merkezi otoritenin Konstantinopolis dışındaki bölgelerde tahakkümünü feodal güçlere bırakmaya başlaması ile giderek daha fazla imtiyaz sahibi oldular ve Osmanlı tarihinde "*tekmur*" olarak adlandırılan güçlere dönüştüler.

⁸⁶ Bizans nomismasının değer kaybı, ilk defa Nikephoros, III. Botaneiates devrinde değil, daha önce Konstantinos IX. Monomakhos zamanında başlamıştır.

usulünden yararlandıktan başka merkezi maliye idaresine memuriyetleri para ile satmak yöntemini getirmiştir⁸⁷ ki bunun sonucu malienin kontrolünü devlet kaybetmiştir.

Ticaret limanlarına getirilen bütün mallardan gümrük vergisi alınıyordu. Ancak, lüks madde olmamak kaydıyla, ticari amaçlarla getirilmemiş mallardan gümrük alınmıyordu. Aynı şekilde bir aile reisi kişisel hizmeti için getirttiği tek köle için gümrük ödemiyorlardı. Elçiliklerin ise ülkeden çıkardıkları mallar gümrüğe tabi olmadıkları halde, getirdikleri mallardan gümrük alınmıyordu. Roma'ya buğday getiren denizciler de hoşgörölü bir uygulamadan yararlanıyorlardı. Vergi, ithalatçı veya ihracatçı tüccarın beyanına göre ödeniyordu. Vergi tahsil etmekle yükümlü mültezimlere *Publicani*⁸⁸ denirdi ve bunlar balyaları açmaya, gerekli aramaları yapmaya ve hatta mektupları okumaya yetkiliydiler. Kasti olmayan beyan hatalarına para cezası uygulandığı halde, kasti yanlış beyanlarda mallara el konuluyordu⁸⁹. Liman ve kent gümrükleri M.S. 321'e kadar her 5, bu tarihten sonra her 3 yılda bir sözleşmeyle iltizama verilen tek vergiler olma özelliğini korumuşlardır.

Nikephoros I, imparatoriçe İrene zamanında kabul edilmiş olan vergi indirimlerini ortadan kaldırdı. Vergileri önceki durumuna göre daha da yükselterek bütün tebaayı yeni baştan vergilendirdi. Manastır ve kiliselerin ve Bizans'ta sayısı pek çok olan hayır müesseselerine (darülaceze v.b.) *ocak vergisi* konuldu. Arazi vergisinden sonra en önemli vergi oldu. Devlet hazinesini zarardan korumak için imparator, vergi mükelleflerini, hazineye girecek vergi miktarının tümü üzerinde müştereken sorumlu tuttu. Bir köy cemaatine toplu bir vergi borcu tahmil ediliyordu; bunu ödemekle köyün bütün sakinleri mükellefler; birisi borcunu ödemediği takdirde onu ödemekle yükümlü olduğu miktar komşusundan tahsil ediliyordu. Veraset ve bulunan define vergilerinin tahsili de daha ciddi olarak ele alınmış, fakir iken birdenbire zengin olan şahıslar da define bulucuları gibi vergilendirilmiştir⁹⁰. İmparator ayrıca tebaası için faiz ile para alıp vermeyi yasaklayıp, faiz alma hakkını sadece devlete hasr etmek suretiyle, Konstantinopol'ün zengin *gemi inşaatçıları* devletten 12 libre altın borçlanmaya ve bunlar için 1 nomisma başına 4 keratia, yani % 16,66 oranında faiz ödemeye

⁸⁷ Ostrogorsky, s. 316

⁸⁸ *Publicani*: Osmanlı Dönemindeki mültezimlere benzetilebilir. Roma, döneminde vergiler, Osmanlının son dönemlerinde olduğu gibi ihale usulü gibi satışa çıkarılırdı. Vergi toplama hakkını ihale yoluyla satın alan kişiye de *Publicani* denirdi. *Publicani*, sorumlu olduğu bölgeye ya da bölgelerin vergisini kendisi toplayabildiği gibi bunun için çeşitli memurlar görevlendirebilirdi. Ancak bu görevli memurların yapılan sözleşme ve yasaya uygun hareket etmeleri gerekiyordu.

⁸⁹ Palazerdemir, s. 232

⁹⁰ Ostrogorsky, s. 174-175

zorlamıştır. Böylece İmparator, özel teşebbüsü ortadan kaldırıp faiz ticaretini devletin tekeline vermek ve hesaplanan yüksek bir faizle devlet hazinesini zenginleştirip güçlendirmek için yeni bir kaynak bulmuştur⁹¹.

Floransa şehri Piza'nın yerini almıştır. Orta İtalya şehirlerinden Ankona'nın Konstantinopol'de ticaret kolonisi vardı. Koloni, anavatanın 3 yıl süreyle atadığı bir konsolos tarafından yönetilirdi; konsolosa yardımcı bir de tüccar kurulu (*collegium mercatorum in Romania existentium*) vardı. Bunların yani Ankonalı tüccarların ödedikleri vergi *kantariye* ve *tellâliye* dâhil olmak üzere giriş ve çıkışta % 2 olarak hesaplanmıştır.⁹² İmparator II. Andronik her türlü kaçakçılığı da yasaklamıştır. Çünkü Ankonalı tüccarlar, vergiden tamamen kurtulmak için mallarını bazen Venedik veya Cenova kaynaklı göstererek kaçak geçirirlerdi. Güney İtalya'yı İstanbul'da Bari ve Trani olmak üzere "Pouille" eyaleti şehirleri ve Amalfili ve Sicilyalı tüccarlar temsil ederdi. Ragusa⁹³ tüccarları Bizans'la sürekli ilişki kurmuşlardır. Katalonyalıların giriş ve çıkışta ödedikleri vergi % 3 olarak belirlenmiştir. Gemileri batarsa imparatorca karşılanacağına dair teminat verilmiştir⁹⁴. Devlet memurları yönetilenlere "babaca" davranmalı; onları tüm haksızlıklardan korumalı; halka müşfik bir babanın çocuklarına yaklaştığı gibi eğilmeli; ancak, vergileri gereken zamanda ve eksiksiz toplamaktan oluşan ana görevlerini unutmamalıydı⁹⁵.

1.1. Ticari Suçlar ve Verilen Cezalar

Suç ve ceza kavramları insanlığın var olduğu, teknolojinin olmadığı dönemlerden günümüze devam ederek gelmiştir. Diyemeyiz ki, bir devlet ya da toplum suçun işlenmediği mükemmel bir yapıdır. Artılar eksileriyle bir bütündür ve birbirini tamamlar. Bu nedenle Bizans devletinde ticari alışverişlerde işlenen suçlar için önlemler alınmıştır.

Başlıca ticari suçlar,

- Malları Pazar yerine gelmeden önce satın almak ve bunları pazar yerleri dışında (veya kent sınırları dışında), pazar saatlerinden farklı saatlerde satmak,

⁹¹ Ostrogorsky, s. 176

⁹² Claude Cahen, "Le Commerce Anatolien au Debut Du XIIIe S^{iccle}", *Turcobyzantina et Oriens Christianus*, London 1974, s. 96

⁹³ Moravcsik, s. 135

⁹⁴ Heyd, s. 533; Lefranc, s. 25

⁹⁵ Levchenko, s. 76

- Perakende olarak satmak üzere toptan satın almak,
- Çok fazla miktarda satın alarak, başka satıcılara mal bırakmamak,
- Kent dışında kaçak et satanlardan alım yapmak vs. idi.

Bütün bu uygulamalar denetleniyordu. Bunlara ek olarak ölçü ve tartı aletleri teftişten geçiyor, bozuk malların satışı önleniyordu. Kasaplar hayvanları kesebilmek için bunların pazarda satılabilir hale gelmelerini beklemek zorundadırlar. Kent dışında kaçak et satanlardan alım yapan ve bunu gizlice kentte satan domuz kasapları saç ve sakalları kazındıktan sonra ticaretten men edilmekteydiler. Bu ceza başka bazı ticari suçlara da uygulanmaktaydı. Canlı hayvan satıcıları mallarındaki kusurları alıcılara bildirmek zorundaydılar. Fiyatlar ve narhlar tespit edilmekteydi. Kent yöneticisi her sabah bir önceki akşam avlanan miktarı lonca yöneticisiyle birlikte gözden geçirdikten sonra balığın fiyatı ilan edilmekteydi. Ekmek fiyatı sabit tutuluyordu, fakat eğer tahıl fiyatları düşmüşse ağırlığı artırılıyor, tersi halde düşürülüyordu. İstifçilik büyük bir suç sayılmaktaydı⁹⁶.

Meyhaneciler dükkânlarını akşam 7’de kapatmak zorundadırlar, çünkü daha geç kalınırsa ‘insanlar zehirlenecekler, kavgaya ve şiddet hareketlerine girişeceklerdir’. Altın kuyumcuları ana caddelerden birindeki dükkânlarda çalışmak zorundadırlar, böylece hile yapmaya daha az fırsatları olacaktır. Malzemesini bozan madeni eşya işçisi tıpkı paranın kenarını kırpan gibi, elleri kesilerek cezalandırılacaktır.⁹⁷ Sipariş alan

⁹⁶ Herbert HEATON, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 189

⁹⁷ Cezalandırmanın amacı, genelde suçun aleniyetine ve yayılmasına engel olarak içtimai vicdanı ve yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu te'dib (terbiye verme) ve ıslah etmektir. İslam dini, şahsi hakların ağır bastığı cezalar da dâhil olmak üzere cezalandırmayı devlete ait bir hak ve görev kılmakla hem devlet ceza hukuku fikrini tesis etmiş, hem de kısasın infazında, diyette ve hadleri uygulamada düzensizlikleri, haksızlık ve aşırılığı, eşitsizliği ve şahsi düşmanlıkları ortadan kaldırarak cezalandırmayı kanuni, genel ve adli esaslara bağlamıştır. İslam’da kısas cezasının verilebilmesi için suçlunun, suçu bilerek ve isteyerek işlemiş olması gerekir. İslam ceza hukukunun klasik yapısı Kuran, sünnet ve İslam hukukçularının icthadları şeklinde hiyerarşik üç merhalede oluşmuştur. Kuran ve Sünnet’in belirlediği cezalar netice itibarıyla İslam’ın korunmasını esas aldığı beş temel değer yani akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır. Bu cezalar, İslam’ın kötülüğü önleyip iyiliği hâkim kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır. Hırsızlık edenin ilk seferde sağ eli kesilir. İkinci defa hırsızlık ederse bu defa sol ayağı kesilir. İki elini de kesip hayati ihtiyaçlarını görmekten büsbütün mahrum bırakılmaz. Yine hırsızlık ederse artık kesilecek bir şey yoktur. Tövbe edinceye kadar hapsedilir. Çaldığı mal elinde mevcut ise sahibine iade edilir. Mal bulunmaz ise tazmin gerekmez. İslam ceza hukukunda suç ile karşılığında verilecek ceza arasında makul bir dengenin mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Cezalandırma asıl amaç değil zarureten başvurulmuş bir çaredir. Bu itibarla cezalar ancak zaruret ölçüsünde belirlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki, "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür" hükmü, tecavüzlere sadece misliyle karşılık verilmesinin gereğine ve dolayısıyla suç ceza dengesinin tesisine işaret etmektedir. Osmanlılardan ise başlangıçta örfi bir takım uygulamalar olmakla beraber, XVI. Yüzyıldan itibaren ulema, Sünni İslamı hâkim kılmış, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman başta olmak üzere Osmanlı sultanları şer’i hukuku uygulamada Abbasi halifelerinden daha samimi olmuşlardır. Fatih’le başlayan ve Kanunî Sultan Süleyman’la zirveye ulaşan

ustalar, bir işe başlamadan önce diğerini bitireceklerdir. İnşaatçılar temelin sağlam olmasını gözetcekler ve Allah'ın işi dışında yaptıkları yapı 10 yıldan önce çökerse, ücretsiz olarak yeniden yapacaklardır. Eğer lonca üyeleri ithal edilen hammaddeye bağımlı larsa, her üyenin bundan payı olacaktır. Eğer, örneğin zengin bir ipek ithalatçısı büyük bir parti getirtirse, bunun bir bölümünü % 8,5'u geçmeyen bir kar haddiyle daha fakir meslektaşlarına devretmeye hazır olmalıdır⁹⁸. Yani devletin lonca örgütlenmeleri üzerinde sıkı bir denetimi vardır. Kilisenin fiyat hakkındaki görüşleri laik yöneticilerinkiyle aynıdır, kentsel tüketicinin özellikle gıda açısından korunması, kentin, devletin veya her ikisinin birden en önemli görevleri arasında yer almaktadır.

Bizans'ta yalnızca bakkallar istedikleri sokakta dükkân açabilirlerdi, çünkü onlar peynir, zeytinyağı, tereyağı, un, bal, et, tuzlu balık ve sebze gibi temel gıda maddelerini satarlardı. Zaman zaman köylülerinde ürünlerini doğrudan tüketicilere satmalarına izin verilir ve seyyar satıcılar da ikinci el giysi ticaretini canlı tutarlardı. Bakkallar, şehrin aşağı yukarı her semtinde bulunur, bunlar temel gıda maddelerinin yanında çivi, alçı, zift gibi değişik türde nalburiye malzemeleri de satarlardı⁹⁹. Kesilmiş ya da canlı büyük baş hayvan ve kümes hayvanları da aralarında bulunmak üzere bütün diğer malların ticaretini, bunları valinin saptadığı fiyattan pazarlarda satarak tüccarlar yürütürdü. Böylece ülkenin ekonomisinde aracılara yer yoktu ve valiler temel gıda maddelerinin fiyatını sabit tutabiliyorlardı. Bunun altında bir fiyattan satılmasını

---

kanunlaştırma faaliyetleri bugünkü anlamda olmasa bile neticesinde ortaya çıkan kanunnameler, bazılarınca müstakil örfi bir hukuk sistemi gibi algılanmaktadır. Oysa bu kanunlar, değişime müsait bir alan olmasından dolayı Şâri'nin bilerek sustuğu ve düzenlemeye gitmediği, daha çok kamu hukuku alanındaki boşlukları dolduran içtihadı hükümlerdir. Fatih, özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ceza kanunlarının genel anlamda şer'î esaslarla uyduğunu söyleyebiliriz. Belli şartların gerçekleşmesi durumunda el kesme cezasının uygulanacağı durumu kanunlarda "...oğurlasa (çalsa) ve eğer sirkat nisaba yetişmiş olsa elin keseler eğer kesmezler ise ... cürm alına..." şeklinde ifade edilmiştir. Yani Osmanlı'da paraya çevrilebilecek kısas cezaları çoğu durumda paraya çevrilmiştir. Osmanlı'nın Bizans müesseselerinden etkilenmiş ihtimali söz konusu değildir. Osmanlı Devleti, bir Müslüman Türk sultanlığıdır ve kısmen İlhanlı ve Memluk etkisi altında Anadolu Selçuklu idari geleneğini miras almıştır. Bizans ve Osmanlı arasındaki ilişkiler, ne İstanbul'un fethinden önce ne de sonra Osmanlı gelişim sürecinde ciddi bir etki yapmamıştır. Osmanlı öncesi devletlerle, Bizans arasında etkileşim vardır ve Osmanlı'ya da bu etki az da olsa beylikler vasıtasıyla dolaylı yoldan gelmiştir. Şüphesiz ki İslam dini, dönem devletlerinin hepsine tesir etmiştir. Bizans'ın bundan etkilenmemiş olması kaçınılmazdır. Kurumların birbirlerine olan tesiri nasıl ki kaçınılmazsa, devletlerinden birbirinden etkilenmeleri de kaçınılmazdır. Bizans ile Osmanlı'nın benzer noktaları etkilendikleri devletlerin aynı devletler olması bu yüzden kurumlarının birbirine çok benzemesidir. (Miyase KOYUNCU, "M. Fuad Köprülü'nün Tarih Anlayışına Bir Örnek", s. 1401-1405 ; Nasi ASLAN, "Klasik Dönem Ceza Kanunnameleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Temmuz-Aralık 2003, s. 17-44; İlhan AKBULUT, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 1, İstanbul 2003, s. 167-181)

⁹⁸ Heaton, s. 194

⁹⁹ Aktaş, s. 45; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 156

önlemek üzere hiç kimsenin yeni tutulmuş balığı balıkçılardan almasına izin verilmezken, balıkçıların rıhtımda ve ya izin verilen diğer noktalarda tezgâh kurarak pişmiş balık satmalarına izin verilirdi. Konstantinopolis'in kasaplarının varoşlardaki çiftçilerden et almalarına izin verilmezdi ve bunu yapmak üzere Nikomedia'dan öteye gitmeleri gerekirdi; yerel kaynaklar acil durum için kullanılırdı. Ülkenin gelirini arttırmak üzere belirlenen rakamlar isyana yol açacak kadar yüksek olsa bile, fırıncılar bu fiyata uymadıkları için para cezasına çarptırılabilirlerdi. Şarap gibi ekmeğin fiyatı da hammadde fiyatlarındaki iniş çıkışlara göre değişirdi ama her zaman devlete bir kar bırakacak biçimde ayarlanırdı. Fırıncılar kıtlık zamanlarında devletin özel dükkânlarından ekmek alabiliyorlardı.

Loncalar aracılığıyla düzenlenen ücretler çok düşük tutulurdu. Her nasılsa 6. yüzyılın sonuna kadar üyelere ücretleri kısmen para olarak ödenirdi ve öğretmenler gibi devlet memurları ve askerler de ücretlerinin bir bölümünü mal olarak alırlardı. Lonca üyelerinden birçoğu, eşlerinin, işçilerinin ve çıraklarının kendilerine yardım ettiği evlerinde çalışırlardı. Çıraklar eğitimlerine çok küçük yaşlarda başlarlardı. Bunu mal olarak ödenecek ücret karşılığında ustalarının onları 2 yıl eğitmelerini güvenceye alan bir anlaşmayla yaparlardı. İki taraftan birinin antlaşmayı ihlali para cezasıyla cezalandırılabilirdi. Eğer çırağa küçük bir ücret ödenirse, çırağın ustasına bir hizmetkâr olarak hizmet etmesi beklenirdi. Ortalama bir zanaatkârın atölyesi çok küçüktü. Konstantinopolis'teki kazılar usta bir zanaatkârın nadiren ikiden çok yardımcısı olduğunu göstermiştir ve hiç kuşkusuz yaygın uygulama buydu.

Lonca yasasını herhangi bir biçimde ihlali para cezası, mutilasyon (bir organın kesilmesi) ya da loncadan çıkarmakla cezalandırılabilirdi. Buna karşılık bir loncadan çıkarılma suçunun mutlaka sürekli işsiz kalmasına yol açmıyordu. Kendisini işe alacak herhangi biri için çalışıp serbest olarak zanaatını yaparak yaşamını kazanmasına izin veriliyordu. Hiç kuşkusuz çoğu, en azından 9. yüzyılda maden işleyenleri, keten dokuyanları ve ayakkabı yapanları işe alan ve bunların ürettiklerini satan Konstantinopolis'teki Studios Manastırı gibi manastırlarda iş bulabiliyorlardı; diğerleri de belki, işçilerin büyük bir oranının köle olduğu imparatorluk atölyeleri gibi soyluların atölyelerine girebiliyorlardı. Bizans'ta köle işgücü o kadar geniş çapta kullanılıyordu ki, bu iş gücü lüks madde üretiminin çıktısını arttırmak ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını düşük tutmak için önemli bir öge durumuna gelmişti. Konstantinopolis'te ipek ayrı bir titizlikle denetleniyordu. Justinianos'un zamanında olduğu gibi ipek giyme

hakkına sahip olan saraylı hanımlar yalnızca Büyük Saray'ın hükümdarlık satış odası olan, *Lambalar Evi* diye isimlendirilen, yerden almışlarsa giyebiliyorlardı¹⁰⁰.

Sanılanın aksine Bizans ekonomisi ticaret özgürlüğüne dayanıyordu ve devletin bazı stratejik gıda maddelerinin fiyatlarını denetlemesi, ticari faaliyetlerden ilke olarak malların yüzde 10'una denk düşen bir vergi alması ve halkın ürettiklerinden resmi devlet görevlilerine maaşlarına ek olarak mal şeklinde toplana vasıtasız vergi adı altında belli bir aktarma yapılması bu özgürlüğe engel değildi. İmparatorlar buğdayın fiyatını en azından İstanbul'da makul ve istikrarlı olması için çaba harcıyorlardı; bir altın paranın nitelikli bir işçinin aylık gelirine denk düştüğü ve 150 kg buğday satın alınabildiği Makedonyalılar döneminin belirgin özelliği idi¹⁰¹. Hırsızlar ve soyguncular, çaldıkları eşyanın değerinin üç katını ödemekle yükümlüydüler. Kaçan ya da kaçırılan köleler, hemen sahiplerine iade edilirdi. Ruslar, tutsakları geri almak için, adam başı 10 nomisma¹⁰², Bizanslılar ise, cinse ve yaşa göre değişen bir bedel öderlerdi.

Büyük endüstriler ve bunların geliştiği kentler, 14. ve 15. yüzyıllar boyunca birçok fırtınaya tanık olmuşlardır. İtalyan, Belçikalı ve Ren bölgesinden usta zanaatkarlar ve ücretli işçiler tüccar-yöneticilerine saldırmışlar, kent yönetimine katılmak hatta bunun tam denetimini ele geçirmek istemişlerdir. Bir süre, imalatçı loncalar tüccarlara karşı zafer kazanmışlardır, fakat bir kez iktidara gelince, galipler birçok fransiyona bölünmüş ve her biri kendi grubunun avantajını sağlamaya yönelmiştir. Dokumacılar burkucuların kuyusunu kazmış, ücretliler ustalarla kavga etmiş ve tüccarlar hakarete uğramıştır. Muhtemelen zanaatkar loncaları siyasal güçlerini kaybetmişlerdir. Fakat bu arada tüccarlar karışıklık olan kentleri terk etmişler ve küçük kentlerle köyleri üretim konusunda teşvik etmişlerdir, çünkü buralarda lonca kuralları bilinmemekte ve maliyetler daha düşük olmaktadır. Eski endüstriler kentsel yuvalarından daha misafirperver bölgelere göç etmişler ve Orta Çağın endüstri tarihinin yaşanmadığı yerlere yerleşmişlerdir. Zanaatkar loncaları faaliyet alanlarının elden gitmesinden çok muzdarip olmuşlardır. Büyük miktarda mal üreten kentler, birçok zengin adam ve bazı büyük binalar prestijlerini kaybetmişlerdir¹⁰³.

¹⁰⁰ Rice, s. 123

¹⁰¹ Cheynet, s. 69

¹⁰² *Nomisma*: Bizans sikkesi

¹⁰³ Heaton, s. 197

1.2. Esnaf Birliklerinin Bağlı Olduğu Dernekler ve Kuruluşlar

Derneklerde ortak temel ilke, organizasyonları açısından şehir idaresini ve devleti model olarak almalarıdır¹⁰⁴. Dernekler organizasyonları açısından devlet idaresini model almış ve buna göre örgütlenmişlerdir. Her derneğin (birliğin) malları (*res communes*), kasası (arca *communes*) ve yöneticisi (*actor, syn dicus*) bulunmaktadır. Esnaf birliklerinin bağlı olduğu her derneğin bir *quaestor* tarafından idare edilen bir kasası (*orca*) vardı ve aylık üye ödentileriyle diğer para bağışları buraya yatırılırdı. Dernek bu paralarla faaliyetlerini yürütür, ziyafet düzenler, para dağıtımı (*sportulae*) yapar, dernek binasının (*schola*)¹⁰⁵ harcamalarını karşılardı. Derneklerin de bir topluluk kasası (*arca, arca communis*) üyeleri (*pleps colleqii genel kurul*), danışma kurulu (*ordo*) ve bir başkanı (*actor, magister, magistri, quinquennales, curator, quaestor veya arcarius*) vardı.

Bir dernek bütün üyelerden meydana gelen ve *pleps* ya da *populus* olarak adlandırılan bir genel kurul ile kural olarak her üyenin, hatta kölelerin de getirileceği idareciler, danışmalar ordo'sundan (düzen, kurul, yönetim kurulu) oluşmaktaydı. Bu dernekler bizdeki Ahilik Teşkilatlarına karşılık gelmektedir. Nasıl bunların başında bir Questor yani idarecisi varsa bizdeki Ahi birliklerinin başında da Ahi Şeyhi adında bir idareci vardır. İdareciler çoğunlukla, dernek üyelerince bir ya da beş yıllığına seçilen *magistri* ya da *quinquennales*'ti. Dernekler *decuria* (on kişilik grup) ve *centuria* (yüz kişilik grup) lara bölünebilir ve her birinin başına *decuriones* ve *centuriones* getirilirdi. İdareciler derneği dışarıya karşı temsil eder, genel kurulu toplantıya çağırır, onu yönetir, burada yapılan *leges* (tüzük) ve alınan *decretum*'ları (karar) yürütürdü. Bu idareciler ayrıca dernek yemeklerini organize eder; dernek başkanlığını yönetir, ortak tapınma törenlerinde rahiplik (*sacerdos*) görevini üzerine alırdı.

Yöneticiler dernek için bir takım görevleri, mali sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüydü, karşılığında imtiyazlar elde ederlerdi. Örneğin, dernek üyelerinin bir arada bulunduğu yemeklerde daha büyük porsiyon, para bağışlarının üyelere dağıtımında daha büyük pay gibi. Sosyal prestijleri yükselsin diye dernekler önemli ve varlıklı kimseleri *patronus* olarak seçerdi. Bunlar arasında kadınlar da yer alabilirdi ve genelde derneğin bulunduğu yerdeki üst tabakadan bir kimse, alt sınıfından biri ya da bir senatör bu makama seçilirdi. Üyelerin derneğe giriş ve çıkışları *lex colleqi*

¹⁰⁴ Küçük, s. 119

¹⁰⁵ *Schola*: Derneklerin toplanma yeri olarak kullandıkları binadır.

çerçevesinde gerçekleştirilirdi. Birçok derneğin üyeleri arasında kadınlar ve kölelerde yer alırdı. Ayrıca dernek üyelerinin aynı kalmasının ya da tamamen değişmesinin hiçbir önemi yoktu.

Mesleki dernekler, kendilerini üyelerinin çoğunluğunun ait olduğu mesleğe göre adlandırırldı ve başka meslekle uğraşan kimseleri de üye edebilirlerdi¹⁰⁶. Bu durum, daha çok *patronus*¹⁰⁷ halinde söz konusu oluyordu. Dernek üyeleri başka derneklere de üye olabilir. Örneğin, birçok mesleki derneğin üyesi aynı zamanda *Augustales* veya *Seviri Augustales* üyesiydi. Ancak *principatus* (ilk imparatorluk) döneminde bu durum değişti ve tek bir derneğin üyeliğine izin verildi. Kurulmalarına izin verilen derneklerden sadece birine katılmak mümkündür. Her kim iki derneğe üyeyse hangisinde kalmak istediğine karar vermek ve çıktığı dernekten payına düşeni alma hakkına sahiptir. Derneklerde kabul için herhangi bir yaş sınırı da yoktur. Tüm üyeler arasında mutlak bir eşitlik vardır, her üye derneğin idaresine katılabilir ve dernek yöneticiliğine seçilebilirdi. Derneğin üyeleri üzerinde disiplin yetkisi vardı ve dernek tarafından gerektiğinde üyelere ceza verilebilirdi¹⁰⁸.

Türkler, 11. yüzyılda Selçuklular döneminde Anadolu'ya geldiklerinde, Doğu Roma'nın Anadolu üzerinde hâkimiyeti zayıflamış olup Anadolu'da yaşayan halkın can güvenliği sağlanamaz durumda ve ağır vergiler altında inleyen gayri memnun bir kitlenin varlığı bilinmektedir. Türkler, böyle bir toplum için kurtarıcı konumunda yer almıştır. Türkler, Anadolu'da Doğu Roma devletini yenilgiye uğrattıktan sonra yerleşmeye başlamışlardır. Başka hiçbir Anadolu toplumunun devletini yıkarak veya toprağını elinden alarak istila etmemişlerdir. Bu gerçeği Anadolu'nun gerçek sahibi olduklarını iddia ederek ortaya çıkan ve tarihi olayları ideolojik malzeme olarak kullanmaya çalışan kesimlere karşı vurgulamak zarureti vardır¹⁰⁹. Ancak, Türkler Anadolu'daki şehirlere yerleşirken bu bölgede el sanatları ve ticaret, özellikle Bizans'ın geliştirdiği Rum ve Ermenilerin tekelindeydi. Asya'dan gelme zanaatkâr ve tüccar Türklerin, yerli tüccar ve zanaatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla yarışabilmeleri, ancak aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standart mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. Ahi Birlikleri, bu şartların tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türklerin kitleler halinde yerleşik

¹⁰⁶ Küçük, s. 122-123

¹⁰⁷ *Patronus*: Azat edilen efendi demektir.

¹⁰⁸ Küçük, s. 124-126

¹⁰⁹ A. KOLBAŞI, "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik", *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s. 59

hayat tarzına geçmeleri, tarımın yanı sıra, esnaf ve zanaatkârların önemini ön plana çıkarmıştır¹¹⁰. Osmanlı esnaf teşkilatının sanat ve üretim değerlerine ait temellerinin büyük ölçüde, 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu’da görülen Ahi Teşkilatı’na dayandığı kabul edilmektedir. Ahi Teşkilatı, Türk esnaf ve sanatkârlarını düzenli bir birlik altında toplayarak, sanat ve ticaret ahlakını şekillendiren, iktisadi sıkıntıların görüldüğü bir süreçte Türk esnafına direnme gücü ağılayan bir örgütlenme olmuştur¹¹¹. Konar-göçer Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak, onların şehir hayatına geçmelerini ve çevreye uyumlarını sağlamıştır. Bunun yanında Orta Asya’dan göçlerle gelen sanat erbabını himaye ederek sanatlarını icra etmelerine imkân vermiş, aralarındaki ilişkileri düzene sokmuş ve Anadolu’daki yerli Bizans esnafına karşı Türk esnafının rekabet edebilmesini sağlamıştır. Teşkilata giren esnaf ve sanatkârlar, mesleki, dinî ve ahlaki eğitimden geçirilmişler, hatta askerî talim terbiye de görüp, orduda savaşmışlardır. Başlangıçta ahlaki ve dinî özellikleri ağır basan Ahi Teşkilatı, zaman içerisinde sosyo-ekonomik bir nitelik kazanmıştır¹¹². Zaman içerisinde geçirdiği değişimler ile loncalar hâline gelen Osmanlı esnaf teşkilatının Ahilikten temel farkı, üzerlerinde belirgin bir şekilde görülen devlet kontrolü ve müdahalesidir. Osmanlı esnaf teşkilatı, İslâm inancı ve Ahi Teşkilatı’nın oluşturduğu değerler çerçevesinde, rekabete değil, işbirliği, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine bağlı olarak kurulmuşlardır¹¹³. Bu yapılanma sayesinde devlet ağır bir bürokrasiden kurtulduğu gibi üretimi yapılacak mallarda bir standart sağlanmış, haksız rekabet önlenmiş ve teşkilat içindeki anlaşmazlıklar kendi aralarında halledilebilmiştir. Bu sistemde çeşitli üretim dallarındaki esnaf ve zanaatkâr, sıkı bir sosyal ve ahlaki disiplin temelinde örgütlenmiş,

¹¹⁰ O. Poyraz, "Ahi Örgütleri", I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 140; Ali ERBAŞI-Semih BÜYÜKİPEKÇİ-Mehmet BAKANLAR, "Türk Dünyası İşletmelerinin Ekonomik Yapılarının Güçlendirilmesinde Ahilik Anlayışından Yararlanılması", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO. İktisadi ve İdari Programlar, İşletme Bölümü, Konya, s. 789

¹¹¹ Özden ERDOĞAN, *XIII. Y.Y.'a Kadar Anadolu'daki Türkmenlerin Dini Durumu*, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Y.L. Tezi, Ankara 2003; Akça GURSOY, *Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı*, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Konya 2003, s. 210; Ebru ZEREN-Gözde SAZAK, *Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, s. 55; Ali Erbaşı-Süleyman ERSÖZ, "Ahilik ve 4c Pazarlama Karması İlişkisi: Tarihi Perspektiften Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Konya 2011, S. 59, s. 137; Mehmet KARA, *Sosyal ve Kültürel Yapının Girişimcilik Üzerine Etkileri ve Türk Toplumundan Örnekler*, Bozok Üniversitesi İ.İ.B.F., s. 467; Ferhat Başkan ÖZGEN, "Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İlişkisi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, Yıl 6, S. 32, Mart – Nisan 2000, s. 3; Erbaşı, "Ahilik Anlayışı", s. 789

¹¹² Neşet ÇAĞATAY, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, s. 85; Akça, s. 211

¹¹³ Ömer DÜZBAKAR, "Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009 "Türk Kültüründe Terzilik", s. 44

konulan belli kurallar ile de esnafın ticari ahlak, kalite ve tüketici hakkı gibi konulara bağlı olarak çalışması sürekli olarak denetlenmiştir¹¹⁴.

13. yüzyılın ortalarından itibaren Türk toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında çok önemli rol oynayan Ahi birliklerinin¹¹⁵ kaynağını araştıran bazı ilim adamları isim ve biçim benzerliklerine bakarak, bu teşkilatı Bizans loncalarının bir devamı veya fütüvvetçiliğin bir kopyası saymışlardır¹¹⁶. Bugün olduğu gibi dönem devletlerinin birbirinden etkilenmemeleri söz konusu değildir ve teşkilatlanmalarının da ortak, benzer yönleri vardır. Türk esnaf ve zanaatkâr zümresi şehirlerde kısa sürede teşekkül etmemiştir. Osmanlı öncesi Türkiye'si'nin iktisadî hayatı açısından bakıldığında, yerli esnaf ve zanaatkârla, Türk esnaf ve zanaatkâr zümresi arasında pek bir fark yoktu. Fakat Türklerden şehirli göçmenler bir yana, göçebe ve köylü olarak gelip de şehirlileşenlerin şehirlerdeki iktisadî faaliyetlere katılmaları uzun bir süreçte gerçekleşmiş, her şeyden önce şehrin içtimai ve iktisadi hayatına intibakları sanıldığı gibi kolay olmamıştır¹¹⁷. Ahilerin ilk şehirli veya şehirlileşen Türklerden neşet edip etmediği, bu zümre ile Türk esnaf ve zanaatkâr zümresi arasında bir münasebetin olup olmadığı henüz tatmin edici bir şekilde ortaya konabilmiş değildir. Ahilerin tarihini, her devrin kendine özgü hususiyetlerinden dolayı, belli dönemlere ayırarak incelemek gerekmektedir.

Moğol istilasından önce "ahi", bir sıfat, isim, unvan veya kısaltma olarak mı, yoksa baştan beri bir esnaf teşkilatının veya esnaf zümresinin ismi olarak mı kullanıldığı kesinlik kazanmış değildir. İlk defa 9. yüzyılda Güneybatı İran'da yaşamış Sehl b. Abdullah Tüsteri'nin hayatı anlatılırken, Ahi İbrahim diye bir şahıstan, 12.

¹¹⁴ Ahmed KAL'A, "Esnaf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul 1995, s. 424; Yakup KARASOY, "Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Konya 2004, s. 3-13

¹¹⁵ Ahi Evren, Anadolu'ya geldiğinde ilk önce Kayseri'ye gelmiş ve ilk Ahi Teşkilatını burada kurmuştur. Ahi Evren toplumun mutluluk ve refahı için sanat ve sanat kollarının yaşatılması gerektiğini savunmaktaydı. Bunu sırf savunmakla kalmayıp uygulamaya da geçirip erbabının belli bir yere toplanarak burada sanatlarını icra etmelerini yani kooperatifleşmelerini de örgütlüyordu. İlk olarak Kayseri'de bu teşkilatın kurulmasının nedeni hiç şüphesiz ki buranın önemli bir yol şebekesi üzerinde bulunması ve önemli bir ticaret merkezi olmasıdır. (Mikail BAYRAM, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, s. 152-154; Cengiz KARATAŞ, *Türk Romanında Osmanlı'nın Kuruluş Sürecine Yaklaşım*, Y.L. Tezi, Ankara 2003)

¹¹⁶ Yusuf EKİNCİ, *Ahilik*, Ankara 1991, s. 10; M. Ebru ZEREN-Gözde SAZAK, "Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Temmuz 2011, s. 55; Koray ÖZCAN-Zekiye YENEN, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)", Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2010, s. 60; Mehmet ARI, *Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması*, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, s. 40

¹¹⁷ M. Said POLAT, "Osmanlı Öncesi Türkiye'nin İktisat Tarihine İlişkin Sorunlar", SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Mayıs 2010, s. 58

yüzyılın sonlarında Ferideddîn Attar söz etmektedir. Daha sonra, 11. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Ahi Ferec Zencani ismine rastlanmaktadır. Hucviri, bu şahsı Kuzeybatı İranlı mutasavvıflar arasında zikretmektedir. Cahen, bu bilgilere istinaden, ilk ahilerin Türk olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak, onların ilk çıktığı yeri İran'ın kuzeybatısı olarak tespit etmektedir¹¹⁸.

Ahi, ismine ancak Halife el-Nasır'ın fütüvvet teşkilatını kurmasından ve teşkilat yönetmeliğini Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'a göndermesinden hemen sonra 13. yüzyılın ilk çeyreğine atıf yapan kaynaklarda rastlanılmaktadır. 1216-17'de Antalya'da düzenlenmiş bir vakfiyenin şahitleri arasında, aslen Kayserili olan Ahi Emineddîn Mahmud b. Yusuf'a, yine 1262-3 senesinde Divriğ'de ölen Ahi Abdurrahman'a ise bir başka belgenin kayıtları arasında rastlanılmaktadır. Bu durumda Ahi Abdurrahman Ahi Emineddin Mahmud ile aynı dönemde yaşamış olmalıdır. Bunlara ilaveten ahiler hakkında ilk ve en geniş bilgiyi ihtiva eden kaynak Eflaki'nin eseridir. Onun rivayetine göre, Baha Veled'in müridi olan ve Mevlana Celaleddin Rumi hayatta iken 110 yaşında ölen, Konya'da Dericiler Pazarı hamamında yaşayan Ahi Naturi –ölüm yaşı eğer doğru ise- Selçuklu Türkiye'si'nde yaşamış ilk ahilerden biridir. Ahi adını veya unvanını bu insanlar geldikleri yerden mi getirdiler yoksa Türkiye'deki yerleşikler tarafından mı böyle adlandırıldılar bilmiyoruz.

Ahi birlikleri başlangıçta ne şuurlu olarak teşkilatlanmış bir esnaf-zanaatkâr birliği ne de bir tarikat zümresiydi. Onlar, kısmen siyasi karakterli ve göç ettikleri şehre intibak etmeye çalışan, aralarında memur, tüccar ve ulemanın da olduğu esnaf ve zanaatkâr Türkler olarak görülebilir. Fakat daha sonra, en azından 13. yüzyılın ikinci yarısında, şehirlerde Türk esnaf ve zanaatkâr zümresinin önemli bir yeri olduğu anlaşıyor. Bundan öncesinde de var olduğuna dair kaynaklarda yeterli bilgi olmamakla birlikte, olmadığına dair de kesin bir bilgi yoktur. 14. yüzyılda Ahilerin arasında muhtelif meslekten esnaf ve zanaatkârın olduğunu nakleden meşhur Arap seyyahını, Antalya'da mütevazı, kunduracılık yapan bir Ahi başı, zaviyesine misafir olarak davet etmişti¹¹⁹. Ahiler, hiçbir siyasi gücü olmayan fakat iktidar boşluğu bulunan zamanlarda karışıklıklar çıkmış şehirlerde ön sırayı alan, düzenli ordunun eksikliklerini tamamlayabilen önemli bir teşkilatıdır. Ahiler, Selçuklu yönetimine bağlı görünüyorlar. Disiplinsiz hareketleri genellikle kendilerine saldıranlara karşıdır. Onların vatan sevgisi

---

¹¹⁸ Polat, s. 58-59

¹¹⁹ Polat, s. 54

çok fazladır. Ahiler yönetimi doğrudan doğruya ele geçirdikleri zaman Moğolların, Konya'nın hayalini tehâyâyül ettikleri zaman da Türkmenlerin büyük düşmanındırlar. (C. Cahen)¹²⁰ Güllülü'nün şu ifadeleri hem meselenin karmaşıklığını hem de ona nasıl yaklaşılması gerektiğini ortaya koyuyor: "Selçuklu ve daha sonra Osmanlı esnaf ve zanaatkâr zümresinin içinde örgütlenen ahilik; kendisini doğuran dini, ahlaki, sosyal ve ekonomik şartlara geri götürülmeden anlaşılamayacak kadar karmaşık bir birliktir"¹²¹. Osmanlı öncesi Türkiye'sindeki esnaf teşkilatı ile ahilik arasında bir ilişki olmakla birlikte, ahiliği sadece bir esnaf teşkilatı gibi görmeyi güçleştirecek veriler mevcuttur. Osmanlı dönemine gelince bu iki yapı arasında bir birliktelik oluşuyor.

Nitekim Moğol istilasını öncesinde ahilerin yerleşiklik ve yerleşik hayata yeni geçmiş Türklerin oluşturduğu birlikler oldukları, bunların yerleşikliğe intibakları ölçüsünde şehirlerde veya şehirlerin dışında meskûn bir şekilde yaşadıkları anlaşılıyor. Yerleşik unsurlar yeni hayata uyum sağlarken, yerleşikliğe yeni geçenlerin henüz bu intibakı sağlayamadıkları için şehirlerin dışında başlarında beyleri eski adetleri ve törelerine uygun bir şekilde yaşadıkları anlaşılıyor. Moğol istilasının sebep olduğu siyasi çözülme ile birlikte yerleşik hâkimiyetinin zayıflaması üzerine yerleşikliğe tam olarak uyum sağlayamamış unsurların tekrar göçebe hayatı benimsedikleri ve Moğollara karşı mücadele ettikleri ve ikinci beyliklerin teşekkülüne öncülük ettikleri görülmektedir. O açıdan ilk ahiliği bir esnaf birliğinden çok göçebelikten gelen dayanışma zemininde, beyler etrafında oluşmuş birlikler olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekiyor. Ahiler Ankara'da bir hükümet bile teşkil etmişlerdi¹²².

Osmanlı öncesi Türkiye'deki ahilerin bu yönleriyle de detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı öncesi Türkiye'deki esnaf birlikleri hakkında bu zamana kadar yapılan çalışmalar genellikle ahilikle sınırlı kalmıştır. Hâlbuki Türkler dışında diğer etnik unsurlara mensup esnafın tarihi de bu araştırmalara dâhil edilmesi gerekmektedir. Yerli esnafın iktisadi çıkarları ahilerin gelmesi ile birlikte baltalanmış olabilir. Belki de ahilere karşı beslenen husumetin kökleri iktisadiydi. Şehirlerin dışında birlikler oluşturma bu husumete bir tepki olabilir mi? Dönemin Yarımadası'nın iktisadi hayatına bütün olarak bakmadan bazı meseleler hiçbir zaman anlaşılamayacaktır¹²³.

¹²⁰ M. Akif ERDOĞRU, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 2000, s. 39

¹²¹ Polat, s. 55

¹²² Mehmet Z. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983, C. 1, s. 29

¹²³ Polat, s. 55

Bizans dönemi kurulan loncaların yerini, Osmanlı'da *bedestenler*¹²⁴ almıştır.¹²⁵ Osmanlıda, kumaş, mücevher ve çeşitli kıymetli eşyaların alım-satımının yapıldığı, eşit büyüklükte kubbelerle örtülü, bir çeşit kapalı çarşı olup, bu yapıların ilk örnekleridir. 13. yüzyıl başlarında Anadolu'da rastlanmıştır. Bedestenler zamanlarında önemli birer iktisadi kuruluştur. O devirde günümüzdeki banka ve borsaların görevini görürdü.

1.2.1. Bizans Loncaları ile Ahi Birlikleri Arasındaki Farklar

Loncalar, devlet tarafından bazı kamu görevlerini yerine getirmek üzere kurulmuş mesleki teşkilatlardır. İşverenler ve patronlar tarafından çalışanların çalışma hayatına dair bir takım fonksiyonlarını sağlamaya yönelik olarak kurulmuştur. Ahi Birlikleri ise, devlet otoritesi dışında tamamen ustalar arasındaki bir işbirliği olarak ancak çalışanların ve tüketicinin hatta toplumun ve tabiatın hakkını koruyacak bir sosyal güvenlik mekanizması şeklinde örgütlenmiştir. Gerçi bu teşkilat bugün kamu görevi olarak kabul ettiğimiz birçok görevi yapıyordu. Ama bunları yapmak zorunda oldukları için değil, kendi toplum anlayışlarına uygun olduğu için yapıyorlardı.

Loncalar, Bizans devletinin sıkı denetim ve gözetimi altında çalışırdı. Herhangi bir loncaya üye olabilmek için imparator ya da imparatorun görevlendirmiş olduğu kişilerden birinin onayını almak gerekirdi. Loncalara giren bir daha ayrılmamaktaydı. Ahi Birliklerinde ise, doğrudan bir devlet denetimi yoktur. Kuruluş yıllarında devlet Ahi birliklerinin yönetimine karışmamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise, birlik yönetimine seçilen bazı görevlilerin görevlerine hükümet yetkililerinin onayından sonra başlaması prensibi getirilerek dolaylı bir denetim sağlanmıştır. Ahi birliklerine üyelik serbesttir. Üyeliğe kabul işlemleri, teşkilat yetkililerince yapılır ve devlet buna müdahale etmezdi.

Bizans loncaları tarafından üyelerin uyması için konulacak kaideler, *siyasi otorite tarafından* tespit edilirdi. Ahi Birliklerinde ise, bu kaideler Ahilik kaidelerinden çıkartılarak *teşkilat yöneticilerince* konurdu.

Bizans loncalarının kast yapısı taşımalarına ve kan grupları haline dönüşmelerinin en önemli sebebi farklı loncalar arasındaki *evlilik yasağının* olmasındandır. Ahi Birlikleri hiçbir zaman kan grupları haline dönüşmemiş ve böylesi birlikler içinde genellikle karşılaşılan *kastlaşma eğilimine* karşı çıkmıştır.

¹²⁴ *Bedesten*: Farsçadan gelen ve aslında bedesten olan bu kelime değerli, kıymetli kumaşlar, mücevherler ve buna benzer eşyanın satımına mahsus üstü kapalı, mahfuz çarşıların bütününe verilen addır.

¹²⁵ Halil İNALCIK, "İstanbul: Bir İslam Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi* (kurucu: Z. V. TOGAN), çev. İbrahim Kalın, İstanbul 1995, s. 257

Loncalar sınıflı bir toplum yapısını meydana getirecek şekilde teşkil edilmişken, Ahi Birlikleri, sınıflı bir toplum yapısına karşı çıkmış ve buna göre teşkilatlanmıştır. Ahi birliklerinde çıraklar, bugünkü tabiriyle tam bir öğrenci muamelesi görürlerdi. Usta- çırak arasındaki münasebet, hoca talebe arasındaki münasebet gibiydi. Usta bütün gücüyle mesleğini çırağına öğretmek ve aynı zamanda onu iyi bir insan ve iyi bir vatandaş olarak yetiştirmek gayreti içindeydi. Çırağın mesleğini iyi öğrenememesinden veya kusurlu davranışlarından dolayı usta sorumluydu¹²⁶.

Ahilik, Anadolu Türküne, alın teri ile geçinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneği kazandırmış, bu ruhu onlara aşılarmıştır. Atölyede, tezgâhta sanat eğitimi, ahi zaviyelerinde kültür ve genel bilgi alarak çifte bir eğitim gören Türk esnafı ve sanatkârı, hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârlarıyla yarışabilecek bir sanat ve meslek yeteneğine kavuşmuş oluyorlardı¹²⁷. Aynı dönemlerde batı toplumlarındaki usta-çırak münasebetleri tamamen katı bir bencilliğe ve çırağın insafsızca istismarsına dayanıyordu¹²⁸.

Selçuklu esnaf birliği, Ahilik ilkeleriyle donatılmış olmasının yanı sıra Bizans ve Roma örnekleriyle de ortak özellikler taşır, ancak bu organizasyonlara göre çok daha bağımsızdır. Selçuklularda üretimi üstlenen esnaf organizasyonu, özerk yapıda yarı resmidir ve merkezi otoritenin bu yapı üstünde kumanda ettiğine ilişkin bir kanıtta yoktur. Din bu organizasyonu etkileyemez. Her meslek kümesi iç işleyişiyle diğerine benzer ve bu özelliğiyle yeknesaktır. Esnaf denetimini kendisi yapar ve bunda özdenetim ilkeleri hâkimdir. Üstelik Selçuklu dönemi Ahileri, otorite boşluğunun yaşandığı dönemlerde kentleri bir bağımsız kent devleti şeklinde yönetir. Tüketicinin korunması yine de devletin görevidir ve devlet bunu ihtisap kurumuyla yapar ki bunu bazı küçük eklemelerle Osmanlı'da benimser. Selçuklularda esnaf birliğinde özgün yan, kadınların kurduğu *Bacılar* ya da *Bacıyan-ı Rum* silahlı kadın birliğidir. Selçuklu esnaf organizasyon modeline, Ortaçağda, Avrupa'daki korporasyonlarında da görülmesinde, haçlı seferlerinin etkisini aramak gerekir¹²⁹.(dipnota bakınız)¹³⁰.

Yani diyebiliriz ki, teorik de benzerlikler taşımasına karşın Bizans Loncaları ve Ahi Birlikleri arasında belirgin farklar da vardı. İsimleri farklı olsa da gerek

¹²⁶ Yusuf EKİNCİ, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E. B. Yayınları, İstanbul 1990, s. 23

¹²⁷ http://ayakkabicilarodasi.org/anasayfa_T.asp?sayfa=ahilik

¹²⁸ Ekinci, *Ahilik*, s. 11-12

¹²⁹ <http://www.kapalicarsitarihi.com>

¹³⁰ Prof. Dr. Kenan Mortan ve Prof. Dr. Önder Küçükermanın makalelerinden alıntıdır.

Ortadoğu'da gerekse Avrupa'da kurulan lonca örgütlenmeleri ekonomi alanında olduğu gibi sosyal hayatta da önemli rol oynamışlardır. Bu birlikler o dönem içinde organizeli, dayanışmalı ve geniş boyutlu ticaretin yapılmasına imkân sağlamışlardır.

Bizans devletlerinde borçlarından üyeleri değil, dernek sorumluydu. Bu sorumluluk, derneğin mal varlığı ile sınırlıydı¹³¹. Derneğin mal varlığı üyelerden alınan aidatlarla *fideicommissum* yoluyla geçirilen bağışlar ve taşınmazlardan oluşurdu. Kendisine özel bir imtiyaz sağlamadıkça, hiçbir dernek miras iktisap edemezdi. Justinionus'un çıkardığı bir emirname ile yasaklı olmamaları kaydı ile dernekler, miras iktisap edebileceklerdir. Emirnamenin tam olarak tarihi belli olmamakla birlikte yaklaşık tarih M.S. 528'dir.

Dernekler bazı durumlarda kapatılırdı. Dernekler yasaklamalara aykırı faaliyetlerde bulunurlarsa ya da amaçları kamu düzenine aykırı duruma gelirse, collegium illicitum duruma düşer ve magistralarca kapatılırdı. Dernek üye sayısı 3'ün altına düşerse de dernek sona ermiş olurdu. Dernek tüzel kişiliğinin sona ermesinin hüküm ve sonuçları hakkında, kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Böyle bir durumda, üyeler koydukları malları geri alabiliyor ya da aralarında paylaşabiliyorlardı¹³². Bizdeki ahilikle tam benzeşmese de Bizans'taki dini dernekler hemen hemen aynı görevleri yerine getirmiştir. Burada bunlara değineceğiz.

1.2.2. Dini Dernekler ve Cenaze-Defin Dernekleri

Dini dernekler, devletin din ile ilgili işlerini, törenlerini (*sacra pvloica*) yürütmesi için kurulan toplulukların aksine, kişilerin, ailelerin veya gençlerin din ile ilgili işlerini ve törenlerini (*sacra privata*'yı) idare eden kişi topluluklarıydı. Sodalitas kelimesi, daha çok devlet tarafından kurulan ve dini işleri yürüten topluluklar için kullanılan bir *terminus technicus* (teknik terim) iken, özel dini işleri yürüten dernekler için kullanılan ifade *collegium* ya da *sodalitium* ve imparatorluğun doğusunda *thiasus* olmuştu¹³³. Dini sebeplerle dernek kurmak yasak değildir, yeter ki izinsiz dernek kurmayı yasaklayan senato kararı ihlal edilmiş olmasın.

Dini derneklerin üyeleri, genelde yabancı göçmenlerden oluşur ve mensubu oldukları dini beraberinde getirirlerdi. İlk imparatorluk döneminde yabancı dinlere karşı sıcak bakılmamakla birlikte, dönemin başında bazı dinler Roma'ya girmiş ve bunların

¹³¹ Küçük, s. 129

¹³² Küçük, s. 137

¹³³ Küçük, s. 49

mensupları tarafından, collegium çatısı altında çeşitli kişi toplulukları kurulmuştur¹³⁴. Dini derneklerin tümünde görülen belirgin özellik, tapınakların bakımı ve dini hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan masrafların karşılanması için üyeler tarafından *stips (menstrua)* adı verilen belli bir aidat ödenmesiydi.

Karnemann, Mommsen ve Schiess'in araştırmalarına göre cenaze-defin derneklerinin başlıca özellikleri, bir tanrı ismiyle anılan bu dernekler cultores ya da collegium¹³⁵ adını alır. Bu tür collegium'ların adına salutare (şifa getiren, kurtarıcı) eki getirilir. Üyeleri köleler ve azatlılardan oluşan bütün collegia domestica ile collegia familiae publicae bu tür derneklerdendir. Dini dernekler altında görülebilecek diğer bir kişi topluluğu, devlet tarafından yeni kabul edilmiş dinler ve tanrıları için gerekli hizmetleri gördürmek üzere kurulan collegia cultorum'dır. Daha sonra da bu tür derneklerin özel kişilerce de kurulması mümkün olmuştur¹³⁶.

1.2.3. Mesleki Dernekler

Diğer dernek türleri için ortak bir terim kullanılmamakla birlikte, aynı meslek gurubunda ki kimselerin oluşturduğu kişi toplulukları, diğer bir deyişle, mesleki dernekler için her zaman collegium ifadesi kullanılmıştı. Kornemann'ın mesleki dernekleri açıklamak için yaptığı sınıflandırmadan hareketle, bu collegium'ları 4'e ayırabiliriz. Bunlar;

- 1- Zanaatkâr dernekleri: Zanaatkârların, sanatçıların, tacirlerin ve iç hizmet görenlerin (Collegia opificum, artificum, mercatorum, negotiatorum) kurmuş oldukları dernekler.
- 2- Askerlik hizmetlerini yerine getirmiş olan yurttaşların kurmuş oldukları dernekler (Collegia veteranorum)
- 3- Alt derece askerlerin kurmuş oldukları dernekler (Collegia militum)
- 4- Sivil alt derece memurların kurmuş oldukları dernekler (Collegia apparitorum)

Tüm bu derneklerde ki ortak amaç, dinsel gereksinimlerin karşılanmasıydı. Bunun için öncelikle koruyucu bir tanrı seçilir, ortak bir kurban ve kutlama törenleri düzenlenir, hatta birde tapınak inşa ederlerdi. Yani aynı meslek ve zanaat kolundaki kişiler bir araya gelip dernek kurabilirler ve bunun yanında bir tanrı şerefine ortak bir

¹³⁴ Küçük, s. 50

¹³⁵ Heaton, s. 55

¹³⁶ Küçük, s. 55

tapınım gerçekleştirebilirlerdi ve bu hatta Magna-Mater toplanmasında önemli bir rol oynayan dendrophon'de olduğu gibi yeni bir derneğin kuruluşuna vesile olabilirdi.

Sonuç olarak bütün derneklerin, az ya da çok, dinsel bir niteliğe sahip olduğunu belirtmek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİZANS'TA ESNAF GRUPLARI

Bizans Dönemi nüfusu 400.000 kişi olan bir başkentin iâşesini sağlamak hem çok zor bir iş, hem de mutlak bir zorunluluktur. Ne zaman temel ürünlerde, öncelikle buğdayda ama diğerlerinde de kıtlık baş gösterse, imparatorluk iktidarı sonuçları öngörülme, her zaman tehlikeli ayaklanma tehdidi ile karşı karşıya kalır. Nüfusun büyük çoğunluğu için beslenebilmek nasıl temel bir kaygıysa, makul fiyatlarla ve düzenli bir iâşe sağlamak, ürün üzerindeki spekülasyonları engellemek de kamu iktidarlarının sürekli kaygılarından birini oluşturmaktadır.

Avrupa'da bu dönem manastırların yanında fuarlar kurulurdu. Yahudi tüccarlar buralarda İspanya Müslümanlarından aldıkları ürünleri satarlardı. Tüccarlar sırtındaki heybeleriyle içindeki eşyaları köy köy dolaşarak satarlardı. Bu kişiler zengin oldukları zaman kendilerine bir at alırlardı ki bu at onlar için büyük bir lükstü. Zanaat alanındaki gelişme ticaretin canlanmasını da sağlamıştır (dericiler, ayakkabıcılar vs.)¹³⁷.

İmparatorluğun büyük bir bölümü Konstantinopolis'in iâşesini sağlamak üzere çalışır, imparatorluğun hemen hemen bütün üretimleri başkente doğru akar, başkent ise taşraya sadece bir tahsildar gönderir, önemli olan ürün akışının düzenli sağlanmasıdır¹³⁸. İâşenin siyasi önemi Eparkhos'un kitabında gıdayla ilişkili mesleklerin yer tuttuğu yerden anlaşılmaktadır. Gıda maddeleriyle ilgili esnaf gruplarının en büyüğü bakkallardır. Düzenli olarak satma yetkisine sahip oldukları mallar, yiyecek maddeleri, sebze, kümes hayvanları, tuzlu balık, toprak, çivi, şışedir. Satışta kollu kantar kullanmışlardır. Bakkal karlı bir işti. Halkın rahatlığı için imparatorluğun her yerine bakkallar dağılmışlardır. İlk yazımı 10. yüzyıl başına ait olan Eparkhos'un kitabı, sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiştir¹³⁹.

Bizans mutlak merkezîyetçiliği, Bizans'ta şehir hayatı ve şehir iktisadiyatına da hususi damgasını vurmuştu. Bizans başşehrinin bütün ekonomik hayatı İstanbul Eparkhosu'nun kontrolü altında bulunmakta olup¹⁴⁰, Bizans devlet kudretinin en yüksek

---

¹³⁷ Lefranc, s. 32

¹³⁸ Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 87

¹³⁹ Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 89; Ostrogorsky, s. 235; Heaton, s. 193; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 157- 158

¹⁴⁰ Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 89; Levchenko, s. 165; Semra Denk ÇELİK, *IX. Ve X. Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret*, Y.L.Tezi, Elazığ 2006, s. 18

noktasına eriştiği devrede (10. yüzyıl'da) özellikle etkili ve çok yönlü idi. Eparkhos şehre giren malların denetimini, fiyatların kontrolünü, esnafın kurallara uyup uymadığını geniş bir kadro aracılığıyla denetliyordu. Yardımcılarından biri olan "*bullothes*" in görevi ipek üreticilerini denetleyip, üretimde belli bir kaliteyi tutturmalarını sağlamaktı. Esnaf loncaları ile eparkhos arasındaki ilişkiyi ise "*simpanos*" denilen iki yardımcısı sağlıyordu. Eparkhos'un bir diğer yardımcısı olan "*legatarios*" ise yabancı tüccarların denetimiyle görevliydi¹⁴¹.

Başşehrin gıda maddelerini sağlamakla ilgili loncalar hususi bir önem taşımakta idiler. Kasaplar, domuz tüccarları, balıkçılar, fırıncılar, meyhaneciler, bunlara diğer ürünlerin yanı sıra kurutulmuş veya tuzlanmış et ve balık¹⁴² gibi gıda maddelerini satan bakkallar, dericiler, kuyumcular vs. çok gelişmiş balmumu, merhem ve baharat ticaretini, merhemciler, sabuncular ve sabun imalatçıları, mum imalatçıları ve attar loncaları ellerinde tutuyorlardı¹⁴³. Bizans devrinin içlerinde şehirde esnaf ve zanaatkarlar belirli bölgelerde toplu olarak çalışırlardı. Bu loncaların 10. yüzyıllara ait eksik bir listesi günümüze kadar gelmiştir. Bunda ancak 25 kadar esnafın adları verilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz esnaf loncalarına ek olarak Ayasofya yakınında bir bakırcılar çarşısı olduğu tespit edilmektedir. Türk devrinin Uzun çarşı adı verilen yerinde bir Rus çarşısının bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁴. Büyük manastırların kendilerine ait işletmeleri vardı. Mount Athos ve Bithynia Olympus gibi büyük manastırların kereste, mum ve yağ üreten kendi bireysel işletmeleri vardı¹⁴⁵. Her türlü temel gereksinimin rahiplerin çalışmaları ve el emeğiyle sağlanması, Doğu ve Batı manastır kurallarının ana ilkeleridir. Kırsal alanlardaki manastırlar tarımsal işlere ağırlık verirken, kent içi manastırlarının üretimi daha sınırlı olmuş, zanaat ve el işine önem verilmiş; büyük kuruluşlarda ise el yazması çoğaltma, kitap bezemesi ve ikonaların üretildiği atölyeler açılmıştır. Bizans'ta hayvan besiciliğinin gelişmediği, daha çok zeytincilik ve bağcılık, buna bağlı olarak şarap üretiminin yapıldığı gözlenmektedir. Üretimin büyük bölümü manastırın kendi gereksinimini karşılamakta; kimi zaman üretim fazlası ile ürün değişimi yapılmıştır. *Studios Manastırı*'na ilişkin kayıtlarda,

¹⁴¹ Aktaş, 2010; Heaton, s. 193

¹⁴² Legaret, s. 52

¹⁴³ Ostrogorsky, s. 235; Küçük, s. 112; Heaton, s. 51; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 138-150; Lefranc, s. 50

¹⁴⁴ Recep BOZLAĞAN-Nail YILMAZ-Aynur CAN, *İstanbul Kent ve Medeniyet*, İstanbul 2009, s. 120; Rice, s. 119

¹⁴⁵ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 154

bakırcı, kuyumcu, yapı ustası, balık ağı örücüleri, takunyacı, sepetçi, çömlekçi gibi zanaat adamı listeleri, buradaki üretime dair fikir vermektedir. Manastır kiliselerinde aşırı tüketilen mum, kendi mumhanelerinde, el yazmalarında kullanılan parşömen de yine manastır içinde üretilmektedir¹⁴⁶.

İpek ticaretinin Bizans'ta var olduğu, ipeğin işlenmesi ve pazarlanması ile çok sayıda loncanın meşgul olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu alanda geniş bir ihtisaslaşma vardır ve imalatçı ile tacirler arasında gayet açık bir ayrılık görülmektedir. İpek iplikçileri, ipek dokuyucuları, ipek boyacıları, ham ipek tacirleri, Suriye menşeli ipek kumaş satıcıları ve nihayet ipek elbise satıcıları kendilerine özgü ayrı loncalar teşkil ediyordu. Keten tacirleri ve dericiler de ayrı loncalara sahiplerdi. Ancak hiç şüphesizdir ki, sistematik ve her şeyi toplayıcı bir reaksiyondan yoksun olan *Eparkhoslar Kitabı*, Konstantinopol'de mevcut olan loncalardan sadece bir kısmını içerir. Bizans loncalar müessesesinin ne derecede geniş ve yaygın olduğunu, noter, sarraf ve kuyumcuların da ayrı ve özel loncalara sahip olmaları göstermektedir¹⁴⁷. Ama bütün bu meslekler içinde en önemlisi, Konstantinopolis'in bir semtine adını veren tek gıda mesleği olan *Fırıncılıktır*¹⁴⁸.

Bizans kentinde bu esnafların yerleşimine ait tasviri, *Mese* adlı ana yola ait verilmiş bilgiden yapabiliyoruz. Doğu Roma başkentinin bu ana yolu, ortada büyük taş döşeli yaya ve araba yoluydu¹⁴⁹. Yolun altında büyük bir itina ile yapılmış ve Roma kent düzeninin ulaştığı düzeyi gösteren, tuğla ile örülmüş kanalizasyon kalıntıları bulunmuştur. Mesenin iki tarafında yoldan bir iki basamakla çıkılan iki katlı revaklar vardı (embolos) ve bu revakların arkasında dükkânlar sıralanıyordu. Revaklar arasında ahşap merdivenler, birbirini izleyen revaklarda değişik mesleklere mensup ticaret erbabının dükkânları ya da bölgeleri vardı. Çarpıcı renklerde sim işlemeli kumaşlar, en güzel kuyumculuk parçaları, değerli taşlar ve inciler kakılmış mücevherler, gümüş ve fildişi eşyalar, Bizans mineleri, mozaikten ikonalar, kısacası Ortaçağ'da değerli ve ince lüks eşya olarak bilinen her şey... Dükkânların sahipleri bunlara yakın civar evlerde otururlardı. Çarşı gibi çalışan bu revaklara halk "*agora*" diyordu. Bu dükkânlı revaklar Osmanlı döneminin '*arasta*' larına tekabül eder. Fakat inşaat sistemleri farklı olduğu gibi, iki katlı idiler ve heykellerle süslenmişlerdi.

¹⁴⁶ Sema DOĞAN, "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları", s. 78

¹⁴⁷ Ostrogorsky, s. 236

¹⁴⁸ Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 89

¹⁴⁹ Ducellier, *Konstantinopolis*, s. 89; Rice, s. 141-142; Levchenko, s. 173

İmparatorluğun Avrupa bölümündeki Selanik de önemli bir ticaret ve sanayi merkeziydi. Kentte o çağda "*ateş zanaatları*" diye anılan bakır, demir, kalay ve cam eşya üreten çok sayıda atölye bulunmaktaydı. Günümüze kadar ulaşan *Timarion* diyalogunda renkli bir dille anlatılan büyük panayırı çok ünlüydü ve Champagne bölgesinin panayırlarını hatırlatmaktaydı. Panayır zamanı, kenti, çeşitli ülkelerin tüccarları istila ederdi. Kent girişinde yan yana sıralanmış çadırlarda Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Gürcistan, İtalya, Mısır hatta Fransa ve İspanya'dan gelmiş ürünler sergilenirdi. Bir kısmı kara, büyük bir kısmı ise deniz yoluyla taşınırdı. Pontos'tan gönderilen mallar Konstantinopol'e indirilir, buradan da kervanlarla Selanik'e taşınırdı. Kentin, İtalya ve Bizans arasındaki ticaretin transit noktası olarak önemini belirtmek gerekir¹⁵⁰. Gerek Trabzon gerekse Tana yoluyla ithal edilen Hint ve İran baharatı, boya maddeleri, güzel kokulu bitkiler için Konstantinopol'ün daha doğrusu Beyoğlu piyasasının biricik rakibi İskenderiye piyasası ile Magosa piyasası idi. Kuzeyin kürk eşyası Tana ve Kefe yoluyla gelirdi. Konstantinopol, Kırım buğdaylarının büyük ambarı idi. Batının dokuma sanayi, ilkel maddelerini buradan sağlardı. İran'ın ipeği, Anadolu'nun yün ve keçi kılı, İskenderiye ya da Bizans keteni. Batı buraya kendi ürünlerini de gönderirdi. Flandre, Fransa ve Toskana yünlülerine, Champagne bezlerine, Lucques ile Cenova'nın altın ve gümüş tellerine, Erzincan ile Kıbrıs bukranlarına bir arada rastlanırdı. Orada İtalya şarapları, Yunanistan ve Kandiye şaraplarına rekabet ederdi; Venedik Ankona, Pouille, Kıbrıs ve Rodos sabunları, İspanya incirleri, Napoli cevizleri, İtalya zeytinyağları, orada Yunanistan ve Tatarie(Tana) balmumu, Kıbrıs afyon ruhu, Sakız adası sakızı ile mübadele edilirdi¹⁵¹.

Augusteion'a en yakın dükkânlarda en pahalı eşyalar satılırdı. Saray kapısından Milion'a gelene kadar *parfüm satıcıları* vardı. Böylece kötü kokuların saraya gitmesi önlenmiş oluyordu. Daha sonra ünlü Zevksippos Hamamı yakınında *kumaş satıcıları* bulunuyordu. Daha sonraki yüzyıllarda (9. yüzyıl) *gümüşçülerin (argioprataia)* dükkânlarının da Milian ile Constantinus Forumu arasında olduğunu görüyoruz. *Kuyumcular* da bu bölgedeydi. Constantinus Forumu (Foros), kentin ana forumu kabul edilir, kentte forum dendiği zaman Constantinus Forumu anlaşılırdı. Burada da *kumaş tüccarları* vardı. Bu forumda diğer idari yapılarla birlikte *Praetorium* (Vilayet Konağı) bulunduğu için aynı zamanda kentin idari merkeziydi. Haliç'e inen ticaret bölgesiyle

¹⁵⁰ Levchenko, s. 173-174; Lefranc, s. 40-41

¹⁵¹ Heyd, s. 542

bugün olduğu gibi doğrudan ilişkili birçok yol Mese'ye açılıyordu. Bu yollarda da revaklar vardı. Bunlardan bir tanesi Makros Embolos (Uzun Çarşı) günümüze kadar adını ve revakları hariç varlığını korumuştur.

Büyük merasim günlerinde, örneğin dini alaylardan, özellikle imparator seferden zaferle dönerken, esnaf loncaları yolları temizlemek ve çiçeklerle süslemekle görevliydi¹⁵².

2.1. Gıda Ürünleri Üreticileri

2.1.1. Ekmek Üreticileri, Fırıncılar

Temel gıda maddesi olması sebebiyle buğday ve üretimi kilisenin bir tekeli gibi ele alınırdı. Buğday ekmeğin imalatında kullanılan temel üründür bu yüzden önemini her devlette ve toplumda korumuştur. Devletler dönem dönem buğdayın üretimini tekellerine almışlar hatta ihracına dahi izin vermemişlerdir. Konstantinopol'ün kuruluşu sırasında artan nüfusun beslenmesi güçlükler doğuruyordu¹⁵³. Roma'da olduğu gibi, şehirde yaşayanlar için dışarıdan buğday getirilmesi gerekiyordu¹⁵⁴. Sonunda Mısır'da yetiştirilen tahılın Konstantinopolis halkına tahsis edilmesine karar verildi¹⁵⁵.

Tahıl ticareti ve nakliyesiyle ilgili bilgiler, başlıca buğday veya tahıl üreticisi bölgelerin deniz kıyısına yakın yerler olduğunu göstermektedir. Balkanlarda, Teselya, Makedonya ve Trakya¹⁵⁶; Anadolu'da Bitinya ve Frigya başlıca tahıl üreten bölgelerdi. Üretilen tahılın dağıtımı ise - ki genelde Konstantinopol'e gönderiliyordu- Anadolu'nun kuzey kıyısı (Aminsos, Amastris), Bitinya (Kios, Panarmos, Nikomedia, Pegai), Trakya (Herakleia), Bulgaristan (Philippopolis), İzmir ve Kıbrıs gibi merkezlerden yapılıyordu. *Ekmek* yapımında kullanılan arpa¹⁵⁷, çok dayanıklı olmasından dolayı hemen hemen her yerde yetiştiriliyordu. *Lepitis* adındaki ilkbaharda ekilen bir tür arpadan görünüşe göre sadece *Geopanika*'da bahsedilmiştir¹⁵⁸. Arpa buğdayla birlikte Balkanlar ve Anadolu'da

¹⁵² Reyhan ÇORAK, *7 Tepenin 7. Si EDİRNE KAPI*, İstanbul-2008, (Kentim İstanbul Semt Kitapçıkları, <http://Istanbulburda.com>)

¹⁵³ Rice, s. 88

¹⁵⁴ G. L. SEIDLER, *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, çev. Mete Tunçay, Özne Yay., İstanbul, s. 12

¹⁵⁵ Rice, s. 88

¹⁵⁶ Lajou, s. 325-326; Lefort, s. 251

¹⁵⁷ Teall, s. 91

¹⁵⁸ Teall, s. 99; Lefort, s. 251; Laiou, s. 326

ekimi yapılan temel tahıl ürünüydü¹⁵⁹. Ortaçağ'da yulaf ve çavdar tarımı da yaygındı. Çavdar Antik Yunan'da bilinmemesine ve *Geoponika*'da bahsedilmemesine karşın Batı'da Erken Ortaçağdan beri yetiştiriliyordu. Aynı zamanda *ekmek* yapımında da kullanılan bu ürün, 13. yüzyılda Chalkidike (Kadıköy)'de yetiştiriliyordu. Üretim ekonomisinde birinci sırada üzüm bağları ve meralık alanlar yer alırken, ikinci kategoride esnaf gruplarından o gün için büyük öneme sahip fırıncılık yer alıyordu¹⁶⁰.

Karadeniz'in Cenevizlilere ve Venediklilere açılması, Konstantinopolis'e gelen buğdayın geleneksel kaynaklarının denetim altına alınmasını sağladı. Floransalı tüccar Pegolotti'ye göre, Ortadoğu'nun en büyük buğday pazarlarından yalnızca biri *Rodosto*, hep Rumların elinde kaldı; ötekiler, Ankhialos, Sozopol, Yafa, Vicina, Akkerman Bulgarlara ve Moğollara, hatta İtalyan tüccarlara bağlıydı. VIII. Mikhael'in, yabacıların tahıl ticaretindeki paylarını sınırlamaya ve özellikle ekmek fiyatını denetim altında tutarak, vurgunculuğu önleyerek, gerçek bir beslenme siyaseti uygulamaya çalışmasına karşılık, imparatorluk yönetiminin özeni II. Andronikos döneminde gevşedi. Bu imparator birkaç kez Venediklilerin isteklerine boyun eğmiştir¹⁶¹.

Kaderlerini ticari çalkantılara bırakmak istemeyen imparatorlar, ham madde teminini sağlamak amacıyla satın alma tekeli kurarlardı. Devlet çok miktarda buğday satın alır, bunları ambarlara yığar, bir kısmını fırıncılara dağıtır, bir kısmı ile ordunun ihtiyaçlarını karşılar, geri kalanını da kıtlık yılları için ihtiyat olarak saklar. Fiyatları tespitinde vali ne derse o olurdu. Böylece imparatorluğun büyük erzak tüccarı devlet oluyordu¹⁶². Bir grup özel memura kentin mısır gereksinimini sağlama ve fırınlara un dağıtma görevi verildi. Çeşitli vergi ve narhlara tabi buğday tekelleştirilmiştir¹⁶³. Bazen ekmek için saptanan fiyat fırıncıların mısır için ödediklerinden daha düşük olurdu.

Fırıncılar, malı Eparkhos'un yardımcısının dükkânından, bir nomisma'lık vergiye denk düşecek miktarlarda almak zorundadır. Fırıncılar, 10'ar nomismata'lık alımlar yapıyordu, bu da en sık ilan edilen ortalama fiyata göre 120 modioi buğdayı (1,536 kg) temsil ediyordu. Bu buğdaydan bir librelık (327gr) 3.000 ekmek, yani 3000 kişilik gündelik ihtiyacını üretebilirdi. Bu pazarın başlangıçta Amastrianon Meydanı yakınında bulunduğunu ve buğdayın tartıldığı kantarın adından ötürü *Modion* diye

¹⁵⁹ Anna KOMNENA, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s.210-220; Laiou, s. 320, 325-326

¹⁶⁰ Laiou, s. 357

¹⁶¹ Mantran, s.152

¹⁶² Stefanos YERASIMOS, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a)*, C.I, çev. Babür Kuzucu, Belge Yay., İstanbul 1995, s. 45

¹⁶³ Levchenko, s. 130

anıldığını biliyoruz. Fırıncılar, Constantinus Forumu ile Thodosius Forumu arasında uzanan, ana yolu Mese çevresinde bulunan bir semte "Artopoleia'ya", (ekmek satılan yer) isimlerini vermişlerdi¹⁶⁴. Bununla birlikte fırınlar erken tarihlerde bütün kente yayılmıştır.

Fırınlardaki yakacak maddelerin açacağı risk için Eparkhos'un Kitabı'nda öğütler verilmiştir. Fırınlarla depoların konutların uzağına yapılması öğütlenmekte, ancak 400 bin nüfuslu bir kent içine fırınların kısmen dağılmadığına inanmak güçtür.

Perakende gıda ürünleri satan bakkal gibi fırında yakınlık, komşuluk ticaretinin tipik örneğidir. Mihail Attaliates'in evine hemen bitişik bir fırının olduğunu kaynaklar belirtir. Beşinci yüzyılda Konstantinopolis'in üzerinde 4.383 ev, parasız ekmek alma hakkına sahip kimselere ekmek çıkaran devlete ait 20 fırın ve ayrıca 120 fırın daha bulunan 323 sokağı bulunuyordu¹⁶⁵.

Fırıncılar, öğütme işini, hamur teknelerinde kullanılan, hayvanların çevirdiği değirmen taşlarıyla kendileri yapıyorlardı. Pişmiş topraktan yapılan damga, 9,6 cm. çapında ve 2,9 cm. yüksekliktedir. Bu ölçüler, damganın tek el ile rahatça kavranıp kullanılabilmesine uygundur. Arka yüzü düz bırakılan eserin ön yüzünde geometrik bir bezeme izlenir. Haçın merkezi ve kollarının her biri dört effit bölüme ayrılmıştır. Haç kolları ile eserin dış çerçevesi arasında ise dört çeyrek daire yer alır. Ekmek damgaları için dört rakamının sembolik bir anlam taşıdığı kilise kaynaklarından öğrenilir. Ekmek damgalarının ökaristi ekmekleri için kullanılanlar ve eulogia ekmekleri için kullanılanlar olmak üzere iki farklı tipi vardır. Ekmek damgalarının, Hristiyanlıkta, ökaristi ayiniyle birlikte kullanılmaya başladığı anlaşılar. Ökaristi ekmeklerinde kullanılan damgalar, damgalanacak ekmeğin boyutundadır ve bir damga tüm somunu damgalamak için kullanılır. Bu damgaların üzerindeki bezemeler, ekmeğin kolaylıkla bölünebilmesini sağlar. Eulogia¹⁶⁶ ekmekleri için kullanılan damgalar ise daha küçüktür ve üzerlerinde ökaristi için hazırlanan ekmek damgalarında olduğu gibi ekmeği parçalara ayırmayı sağlayacak desenler genellikle bulunmaz¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Aktaş, 2010

¹⁶⁵ Rice, s. 141

¹⁶⁶ *Eulogia*: Takdis-Kutsama

¹⁶⁷ Ayşe Çaylak TÜRKER, *Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 2, Ankara 2005, s. 88-89

Fırıncılar, tartılarını tahıl fiyatına göre gerçekleştirdikleri için Eparkhos denetimi fiilen sağlar, demek ki ekmek fiyatı buğday veya ona göre oldukça hızlı hizaya giren arpa fiyatına göre belirlenir ve fırıncı bu fiyata göre çeşitli boylarda ekmekler üretir¹⁶⁸.

Eparkhos'un kitabı, spekülasyonlardan kaçınmak için ekmek fiyatının buğday fiyatına göre değişmesinin dışında, fırıncının kar marjını da denetler. Bu oran fırını işletme masrafları için 1/6 (yüzde 16,66) olarak saptanmıştır, bu masraflar için de, yanlarında çalışanların, öğütme masrafı ve aydınlatma yer alır. Attaliates, fırını 24 nomismata'ya kiraliyordu, yarı-lüks ürünler sayılan Suriye kumaşları satan dükkânların kiralarna yakın, oldukça önemli bir tutardı bu. Diğer yandan fırıncı kendi net kazancı olarak bir keration, yani 1/24 nomisma alır. Böyle bir gelirle fırıncı vasıflı işçiden biraz daha fazla, yılda yaklaşık 25-30 nomismata kazanacaktır, bu da dükkânının oldukça yüksek bedeline uygundur. Ama mütevazı bir soylu gelirinin bile çok gerisindedir.

Fırıncı, Konstantinopolis'in gündelik yaşamını canlandıran, yarışlarda Hipodrom'u dolduran ve ayın olaylarını izleyen, Bizans orta sınıfını tam temsil eden bir örnektir ve saçtığı güzel kokularla insanları kendine çeken dükkânı, Boğaziçi kıyılarına hâkim sert iklim izin verdiği sürece sokakta yaşamaya bayılan Konstantinopolisliler için ayrıcalıklı bir tartışma mekânıdır. Bu noktada, forumlarda veya Mese gibi kenarları portikli anayollarda dükkân açan fırıncıların daha elverişli koşullardan yararlandıklarını da belirtelim¹⁶⁹.

Ayrıca kaynaklardan edinilen bilgiye göre, 5. yüzyılda *Notia Urbis* adlı Bizans şehrinde 144 fırının olduğu kaydedilmiştir¹⁷⁰.

2.1.2. Balık Üretimi ve Balıkçılar

Konstantinopolis şehrinde balıkçılık¹⁷¹ konusuna dair kaynaklarda verilen bilgiler, balığın başkentte ne kadar çok olduğunu bize gösteriyor. Başkent, kurtulmuş, isli veya tuzlu balıkla yetinmez, inanılmaz çeşitlikte taze balık bolluğuna sahiptir¹⁷². Nitekim Boğaziçi, Propotis'in derin sularında üreyen ve baharda geri dönen balıkların göçünü ayrıcalıklı yeridir. İlkbaharda önden uskumrular geçer, onları torikler izler, dönüşte de aynı sıraya uyulur; birkaç kılıç balığı da bu göçe katılır. Üstelik Konstantinopolis'te hem yerleşik deniz balıkları (kırlangıç, barbunya), hem de tatlı su

¹⁶⁸ Konstantinopolis, s. 98-99

¹⁶⁹ Konstantinopolis, s. 100

¹⁷⁰ Halil İNALCIK, "Dünya Kenti İstanbul", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 22

¹⁷¹ Cahen, s. 91

¹⁷² Konstantinopolis, s. 101-103

(nehir ve göl) balığı türleri bulunur. Kısacası başkentte ziyafet sofralarının pahalı balıkları bulunduğu gibi, sıradan balıklar da çok ucuz ve boldur. Göç mevsimlik olduğu için, bu elverişsizliği azaltmak üzere canlı balık havuzları da kurulmuştur.

Anadolu'nun sahil bölgeleri ve limanlar, Bizans'ın veya Bizans'a tabi mahalli hâkimlerin elinde idi¹⁷³. Balık her biçimde tutulurdu: Olta, basit ağ, gemiler tarafından çekilen ve sabah toplanan büyük ağ, zıpkın, üçlü çatal, sepet. Ama en etkilisi güçlü toriklerin de içinde yer aldığı balık sürüleri için kurulan ve kazıklara gerilmiş ağlardan oluşan *madraga*'dır (dalyan); balık sürüsü içine girdikten sonra ağlar kapatılır ve toplanır. Bunlar sahile yakın yerlerde bulunur. Lukas Stylites¹⁷⁴, in hayatından (10. yüzyıl) bir bölüm pekâlâ 20. yüzyılda da geçebilirdi, çünkü dalyanlar iki savaş arası dönemde bile hala varlıklarını sürdürüyorlardı. Lukas, Chalkedonya (Kadıköy) yakınındaki bir sütunun üzerine yerleşti; mülkleri sütununun arazisi olarak kendisine ait sayılan bir dalyanın bulunduğu sahile kadar uzanıyordu. Bir ekip gece gündüz nöbet tutuyordu, ama otuz gündür hiçbir sonuç alamamışlardı. Lukas ekip şefine ağlarını kutsamaları için su verdi ve ertesi gün ona düşecek onda birlik payın otuz üç balık olacağı kehanetinde bulundu ve gerçekten de ertesi gün balıkçılar üç yüz otuz balık yakaladılar. Bu öykü balıkçının, tıpkı iskeleler gibi, sahil arazisinin sahibine ait olduğu kabul edilen dalyan için ödediği kira üzerine değerli bir bilgi sağlamaktadır.

Sahil arazilerinin sahiplerinin dalyan kurmaları konusunu düzenleyen bir kanun da vardır. Dalyanların arasında en az 700 metre mesafe bulunmalıdır; çok az sayıda toprak sahibi bu uzunlukta bir kıyı şeridine sahiptir; dolayısıyla bu mesafe düzenlemesine uyabilmek için ortak olmaları gerekmektedir. VII. Mihail döneminde deniz hukuki olarak kamu alanı sayıldığından, daha yukarıda değinilen iskeleler gibi dalyanların da sahiplerinden geri alınması yönünde bir girişimde bulunulur; ama Nikeforos Botaneiates zamanında işler normale döner; 1158'de Manuel Komnenos Konstantinopolis bölgesindeki manastırlara "deniz hakları" imtiyazı verir.

Balıkçı da başkaları gibi zanaatkârdır. Dalyan sahibine sabit veya yüzde olarak bir kira öder. Halievtike adında bir vergi öder. Oldukça ağır olan bu vergi, tutulan balığın dörtte birine veya üçte birine kadar yükselebilir. Diğer besin maddelerinde olduğu gibi balık satışları da düzenlenmiştir. Tuzlanmış veya kurutulmuş balıkların

¹⁷³ Hasan GEYİKOĞLU, "Selçuklular'ın Deniz Politikası ve Denizcilik Faaliyetleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Erzurum 2003, s. 253

¹⁷⁴ Stylites: Tefekküre dalmak veya dünyadan el çekmek için bir kemer veya sütun üzerinde yaşayan çileci.

satışı tuzlu veya kurutulmuş et, un, peynir ve kuru sebzelerle birlikte kente dağılmış durumdaki bakkallara aittir.

Balık, gemilerin yük boşalttığı Haliç boyunca satılır. Balık satıcıları, Eparkhos'un Kitabı'nın 17. bölümüyle onurlandırılmıştır ve onların yönetmeliği de fırıncılarınkine benzer. Balıkçılar perakende balık satma hakkına sahip değildir, balık satıcıları kıyıya yanaşan gemilerin balığını toptan alır ve merkezi pazarın kubbeleri altında perakende olarak satarlar¹⁷⁵. "Beyaz balık" (torik ve uskumru) satışındaki fiyat denetimi ekmeğinkine benzer. Burada da kar, masraflar ve net kar olarak ayrılır. Malda bir dönüştürme işlemi söz konusu olmadığı için masraflar sınırlıdır. (1/144, yani yüzde 0,7) ama net kar 1/12'ye (yüzde 8,33) çıkar. Kesin olan bir şey varsa, o da iyi balık çıkan dönemlerde fiyatların çok düştüğüdür. Bir tetarteron'a on bir uskumru alınabiliyordu. Yarım ekmek alınabilecek parayla 2 kg balık edinilebiliyordu. Balık genelde ekmekten ucuzdu. Bu nedenle ucuz balıktan tiksinti, daha lezzetli ve pahalı balıklara özlem vardı¹⁷⁶.

Seyyah Guill de Rubrouck (1253), Konstantinopol tüccarlarının Matrica'ya gittiklerini ve oradan da Azak Denizi'ni altları düz kayıklarla geçerek Tanais (Don) kavşağına gidip büyük miktarda balık aldıklarını nakleder. Bizanslılar balık aldıkları bu suları Cenevizlilere kapamak, en karlı ticaretlerden birinin gelirini kendi uyuğuna sağlamak amacını gütmekte idiler¹⁷⁷.

Rodos Denizcilik Yasası, balıkçıların işe alınması için koşulları belirlerdi. Ticaret gemilerinin mürettebatı, onlarla yolculuk eden yolcular için de kuralları saptıyordu. Güvenlik nedeniyle hiçbir yolcunun gemide balık kızırtmasına veya odun kesmesine izin verilmezdi¹⁷⁸. Balıkçılık yalnızca karlı değil aynı zamanda eğlenceliydi. Denize açılan balıkçılar çoğunlukla geceleri yapay ışıkla balık tutmak ya da gündüzleri ağır ağırları çekmek zorundayken, köylüler bir gölün ya da akarsuyun kıyısında ellerinde kamışlarla rahat ve güvenlik içinde sakince oturabilirlerdi. Ama içlerinde balık bulunan akarsulardan birçoğu açık deniz kadar aldatıcı ve tehlikeliydi ve hem kıyı da hem açık denizde balıkçılık yapanlar, denizcileri örnek alarak kendilerini Aziz Georgios ve Aziz Phokas'a emanet ederlerdi¹⁷⁹.

¹⁷⁵ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 157; Konstantinopolis, s. 103

¹⁷⁶ Konstantinopolis, s. 103

¹⁷⁷ Heyd, s. 226; Lefranc, s. 40; Cahen, s. 98

¹⁷⁸ Rice, s. 135

¹⁷⁹ Rice, s. 184-185

2.1.3. Et Satıcıları

Kasaplar ve domuz kasapları ayrı esnaf birlikleridir. Kasapların sattıkları etler sığır ve koyun eti idi. Bunları Sangarius'un ötesinde bir noktada Küçük Asya'da sürülen koyun sürülerinden karşılamaktaydılar. Onları ucuza satın almak için Nikomedia'nın kasabalarına yakın yerde beklemektedirler. Koyun sahipleri belli vergi karşılığında sabit yerlerde ve sabit fiyatlara koyun ve kuzuları kasaplara satmaktaydılar. Sığırlar daha çok başkentin dışından satın alınmıştır¹⁸⁰. Eparkhos'un Kitabı içinde et ticareti iki bölümlük yer tutar. 15. bölüm kasapları, 16. bölüm ise domuz tüccarlarını ele alır. Bakkallar kurutulmuş ve tuzlanmış et satar, hayvan ve et ticareti de buğday ticareti gibi gözetim altındadır, ama bu gözetim uygulama da pek etkili değildir. Taşra hayvancıları, kuşkusuz en başta da Valaklar, birkaç baş hayvanlarıyla başkente gider, bunları pek sağlıklı sayılmayacak koşullarda kesip, parçalayıp satar. Ama bu durum söz konusu ticaretin önemini gösteren bir işarettir¹⁸¹.

Domuz kasapları diğer tür etlerle, ilgilenenlerden başka bir loncaya bağlıydılar¹⁸². Yani günümüzde ki gibi balıkçılar ile kasaplar birbirinden bağımsızdırlar. Kasaplar, Osmanlı döneminde de olduğu gibi genelde şehrin dışında çalışıyorlardı¹⁸³.

2.2. Baharat Ticaretiyle Uğraşan Tüccarlar

İpek yolu medeniyetler için çok önemli ürünlerin taşınmasına katkıda bulunmuştur. Bu ürünlerden biri baharattır. Baharat ise karabiber ve tuzdur. Baharat ticareti iyi ve saygın bir ticaretti. O dönemde baharatçılık iyi gelir getirirdi. Baharat kelimesinin o dönem için çok önemli olmasının altında yatan sebep, bu kelimenin aynı zamanda ilaç ürünleri anlamına gelmesiydi. Bu ürünler çok değışikti¹⁸⁴. Avrupa'ya gelen baharat Çin'den değil de Akdeniz'den yani Doğu'dan gelmekteydi. Akdeniz'in İtalyan şehirlerinden Venedik ve Cenova bu ticareti ele geçirmeye çalıştılar. Kendi aralarında çatıştılar ve aynı zamanda Akdeniz'deki Hristiyanlarla bu ticareti ellerinde bulunduran Müslümanlar arasında çarpışmalar yaşanmıştır. 13. ve 14. yüzyılda bu çarpışma sürekli bir hale gelmiştir ve Araplarla rakipleri arasında devam etmiştir. Bu yüzden bu dönemde baharatın peşinden gidenler, dur durak bilmeyen çarpışmaları da göze alıyorlardı. Bu çarpışmanın bir şeklini de Haçlı seferleri oluşturmaktadır. Din

¹⁸⁰ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 157

¹⁸¹ Konstantinopolis, s. 101

¹⁸² Rice, s. 119

¹⁸³ Aktaş, 2010

¹⁸⁴ Moroze, s. 9

uğruna yapılan haclı seferleri olduğu gibi ticaret uğruna yapılanı da vardı ki, bu özellikle Venedik'in yaptığı savaşı. Haçlılar bu yola çıkarken inanmayanlarla mücadele için çıktılar, ancak Konstantinopol'den esen rüzgârlar onların yönünü çeviriyor ve böylece etrafta gasp yapmaya, binaları yakıp yıkmaya, baharat ve zenginlik adına her şeyi toplamaya ve Avrupa'ya götürmeye başlıyorlardı. Buna benzer olaylar yüzyıllar boyu devam etmiştir. Ve 15. yüzyılda ticaret dünyasının kraliçesi unvanını alan ve neredeyse ticaretin tekeli eline alan şehir Venedik olmuştur. 2. yüzyılda küçük bir Latin sömürgesi olan Venedik, Hunlar tarafından kurulmuştur. Bunu yaptıran da Atilla olmuştur¹⁸⁵. Atilla burada oturan ahaliyi o derece korkutmuştur ki, bunlar küçük adacıklarda inşa ettikleri küçük şehirlere sığınmak zorunda kalmışlardır. Bu küçük adacıklar zamanla geliştiler ve 11. yüzyılda birbirleriyle birleştiler, kendilerinin ortak bir şefi olan *duc*'ü seçtiler ve "*dog*" ismini aldı ve yavaş yavaş Venedik'in gücü kendisini hissettirmeye başladı. Bu şehir artık armatörlerden oluşan bir aristokrat şehriydi yani büyük ticaret yapan, zenginleşen, Hz. Süleyman misali bir servete sahip olan, kendi oluşturdukları bir kurul sayesinde şehri yönetimi altında tutan şehrin *dog*'u kontrol altında tutan 15. yüzyılda polis kuvvetlerine sahip olan insanların oluşturduğu bir şehir haline gelmiştir. Bu insanlar tüccarlardan, armatörlerden ve aristokratlardan mevcuttur.

Baharat bulmak için zengin insan önce gemi yapımını sağlar. Geminin planlarını bizzat kendisi veya meşhur bir mühendise para karşılığı yaptırır. Leonardo du Vinci pek çok gemi planı yapmıştır. Daha sonra tüccar gemiyi satın alır, denizcilik işinden anlayan mürettebatı bulur, kısacası yolculuk için gerekli olan her şey hazırlanır. Çünkü bu yolculuk aslında bir maceradır. Gemi hazır oldu mu tüccar ya da vekili başa geçer ve seyahat başlar.

Bu dönemde bir armatör şu özelliklere sahipti. Armatör adı altında verilen gemi inşaatçısı: sermaye sahibi, bir mühendis ya da bir savaş komutanıdır. Tüccarlar seyahatleri sırasında korsanlara karşı yanlarında küçük bir ordu bulundururdu. Gemi Levant' (Doğu)ın limanlarına yanaşır baharat¹⁸⁶ yükünü alır ve geri döner. Geri dönmek gitmekten daha zordur. Çünkü Mısırlıların, Tunusluların, Cezayirliğin iştahını kabartırsınız; hele Ceneviz ve Venedikli iseniz bu durumda her türlü risk söz

¹⁸⁵ Charles MOROZE, *Histoire Economique et Sociale*, Paris 1956-57, s. 11; Gyula MORAVCSIK-Romilly J. H. JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*, Washington, District of Columbia 1967, s. 119

¹⁸⁶ Gustave LEGARET, *Histoire du Developpement du Commerce*, Paris 1931, s. 52

konusudur. Ancak Venedik'e bir geldiniz mi herkes başınıza üşüşür. Çünkü kadınları son derece güzelleştiren şeylerle, ecza ürünleriyle, lüks eşyalarla, cam tabaklarla, vanilya ile dolu gemi gelmiştir. Armatör satın aldığı ürünleri on kat pahalıya satar, büyük servet elde eder. Bu durum, bir kısım İtalyan bankacının gücünü ve ilginç kaderini anlatmaya değer.

Venedik'in bu ticareti insanların iştahını kabartmış, Doğu'ya ilgi duyma ve akın böylece başlamıştır. Nitekim Marco Polo, Venedik'ten atlarla, katırlarla ve bulduğu her şeyle yola çıkmış, Çin'e kadar gitmiştir. Bu yolculuk 15 yıl sürmüştür. Geri dönerken de bir gemiyle gelmiş ve gördüğü her şeyi anlatmış ancak kimse ona inanmamıştır. Ona bay milyon adını vermişlerdi. Çünkü anlattığı her şey milyonlarla ifade ediliyordu. Onun anlattıklarında milyonlarca liman, Pekin'de milyonlarca insan, milyonlarca kiraz ağacı, milyonlarca bitki vardı. Bunun sonucu birçok insan kendilerinde uyanan merakla bu macera dolu yolculuğa çıkmış ve ticari gelişimin önü açılmıştır. Venedik'teki ticaret pek çok insanın Venedikliler gibi zengin olma heveslerini artırmıştır. Ancak Venedikliler Akdeniz'in yolunu elinde tutuklarından ve onları buradan atmak zor olduğundan başka bir yol bulmak gereği ortaya çıkmıştır. Pek çok insan Afrika'dan geçmeye çalıştı ancak çölde telef oldular, cesetleri yıllar sonra bulundu. Herkes zengin olmak ve baharat ticaretine sahip olmak istiyordu, bunu yaparken de Venedik'e vergi vermek istemiyordu. 15. yüzyılda insanların yaptığı şey, Çin'e nasıl gideceklerini tartışmaktı¹⁸⁷. Cenovalılar Avrupa'da pusulayı ilk kullanan millet olarak övünürler. Onun ticaret yapma ihtirasları 15. yüzyılda yapılacak büyük keşiflerin alt yapısını oluşturmuştur. Kristof Kolomb'da Cenovalıların bu ekolu istikametinde kendini geliştirmiştir. Yeryüzünde yaptıkları ticaretle bu hizmete (sektöre) çabukluk ve düzenlilik ilkelerini yerleştirmişlerdir. Öyle ki Paris'ten Cenova'ya yaptıkları yolculuk 35 günde tamamlanıyordu¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷ Moroze, s. 9-12; Legaret, s. 72

¹⁸⁸ Legaret, s. 72

2.3. Sınâî Ürün Üreticileri Ve Ticareti

2.3.1. Mamul Sanayi Ürünleri Üreticileri ve Ticareti

Yapılmış veya işlenmiş yiyecek, eşya vs. ürün mamul maddedir. Yani ürün işlenmeden de üretilmiş olabilir, mamul madde mutlaka bir hammadde veya mamul süreci yaşamıştır. Endüstri ya da sanayi, devamlı ve belli zamanlarda makine ve benzeri araçlar kullanarak bir madde veya gücün niteliğini veya biçimini değiştirerek toplu üretimde bulunan faaliyet dalıdır.

Endüstri ve sanayide üretim aşamasından geçen ürünler kullanıma hazır hale gelir. İpeğin iplik olmuş halinden tutun, kâğıdın ağaç dallarından oluşumuna, topraktan yapılan seramik kapların kullanıma hazır hale getirilmesine, deriden ayakkabı üretimine, ipekten, pamuktan ve ketenden giysiler elde edilmesine varana kadar ki aşama, bu ürünlerin mamul hale getirildiği üretim aşamasıdır. Bu ürünlerden konumuzla ilgili olanları burada ele alacağız.

2.3.1.1. Dokumacılar

Geçmiş çok eskilere dayanan dokumacılık, tezgâhlarla birlikte gelişme ve çoğalma göstermiştir. İlk olarak *Penolope*¹⁸⁹ tezgâhla başlayan el dokumacılığının öyküsü, dokuma tezgâhlarının arasında gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Dokumalarda kullanılan tezgâhlar ve tezgâh araç gereçleri tarihsel süreç içinde büyük değişiklikler göstermişlerdir.

Penolope tezgâhla başlayıp günümüze kadar devam eden tezgâhlar insanlık açısından çok önemlidir. Çünkü tezgâhların gelişimiyle insanların doğasında var olan örtünme isteğine çare bulunmuştur. İnsan, avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir yaşam sürdüğü Paleolitik ve MezoLitik dönemlerde örtünme gereksinimini büyük ölçüde avladığı hayvan derilerinden karşılıyordu. Tekstilin ortaya çıkması yalnız örtünme gereksinimine bağlanamaz. Zaman içinde değişen iklim koşulları, insanları giyebilecekleri daha uygun giysi aramaya yönlendirmiştir. Ancak bunun için hammadde ve daha da önemlisi onu işleyecek teknoloji gerekiyordu. Dokunmuş kumaşların M.Ö.

¹⁸⁹ *Penelope Tezgâhı*: Bilinen en eski dokuma tezgâhıdır. Yere dik yerleştirilmiş iki çubuk arasına yerleştirilmiş yere paralel bir çubuğa bağlanmış ipliklerin, diğer uçlarına bağlanmış ağırlıklar sayesinde gerginleştirilmesiyle oluşturulmuş ilkel bir tezgâhtır. Bu ağırlıklara *ağırşak* denilmektedir. Penelope tezgâhında, günümüz tezgâhlarının aksine, dokuma yukarıdan aşağı doğru yapılıyordu. Atkı ipi, bir şiş (kılıç) ya da mekik benzeri bir aletle yukarıya doğru sıkıştırılıyor, dokuma uzadıkça, üstte dokumayı tutan ahşap çubuk (levant) kıvrılıyordu.

6500 yılında kullanıldığına dair arkeolojik buluntuların var olması, iki iplik sistemiyle tekstil yüzeyi oluşturma yöntemi olan dokumacılığın günümüzden en az 8000 yıl kadar önceleri de bilindiğini ortaya koymaktadır. Neolitik taş devrine ait olan ve karbonlaşmış halde bulunan bu eski dokuma kumaşlara yurdumuzda yapılan kazılarda da rastlanmıştır. Gerçek dokumanın en basit formu eğirme işlemidir. İlk kültürler kısa lifleri ipliğe dönüştürmeyi öğrenmeden önce, parmaklarıyla uzun lifli bitkileri eğiyorlardı. Doğu Anadolu'da yer alan ilk üretimciliğe geçişin en önemli yerleşmelerinden biri olan Çayönü'nde, koyunun yaklaşık olarak M.Ö. 7500 yıllarında evcilleştirildiği saptanmıştır. Doğu Anadolu'da Çatal Höyük'te de yapılan kazılarda, yanmış mezarlarda karbonlaşmış halde bez parçaları ele geçmiştir ve yapılan incelemeler sonucunda bunların yün cinsi bezlere ait oldukları saptanmıştır. M.Ö. 2000 yıllarına ait tabletlerden gerek Anadolu'dan diğer bir bölgeye ve gerekse dışarıdan Anadolu'ya doğru büyük boyutlu bir kumaş ticaretinin yaşandığını öğrenilmektedir. Ayrıca, ele geçen bu tabletlerden dokumanın nasıl yapıldığı, kumaşların isimleri ve kaliteleri ile ilgili de önemli bilgiler vardır. Örneğin; Anadolu'da çok yaygın dokunan yünlü bir kumaşın isminin *Pirikannu* olduğu bilinmektedir. Bu bilgilerden, M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'da ve ona yakın bölgelerde artık dokumacılığın bir sanayi haline geldiği anlaşılmaktadır. Erken Hitit ve Hitit imparatorluk döneminde, dokuma tezgâhı ağırlıkları artık M.Ö. 3000 yıllarındaki biçim çeşitliliklerini yitirmişlerdir. Belli büyüklükte ve formda dokuma tezgâhı ağırlıklarının yapılmaya başlanması bunun kanıtıdır. Üzerinde ağırlıklı dokuma tezgâhının çizildiği en erken vazo, M.Ö. 600 yıllarına tarihlenen bir Erken Korinth Aryballos'udur. Üzerine dokuma tezgâhının resmedildiği ikinci örnek Metropolitan Müzesi'nde bulunan ve Attika'da üretilmiş olan bir Lekythos, Amasis ressamı siyah figür tekniğinde boyanmıştır ve M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında tarihlenmiştir. Ağırlıklı dokuma tezgâhı, aynı ressam elinden çıkmış dört tane Boiotia Skyphos'u üzerine de Odysseus ve Kirke ile beraber çizilmiştir. Bu Skyphos'lar M.Ö. 5. yüzyılın sonlarına aittir. Mısır yakınlarındaki Kabirion kutsal alanında ele geçtikleri için ressamına da Kabiros adı verilmiştir. Vazolar üzerine çizilmiş olan dokuma tezgâhlarına bakıldığında günümüz dokumacılarının tam tersine yukarıdan aşağıya doğru dokuma yapıldığı görülür. Yapılan dokumanın uzunluğu ise resimlerden tam olarak anlaşılmamaktadır. Bu tezgâhların hepsinde dokuma bezin sarıldığı döndürme kirişi olması yanında, uzun dokuma için gerekli olan akışı gösterilmemiştir. En detaylı bilgi Chuisi Skyphos'unda, tezgâhın üst kirişi üzerinde ip

üzerinde ip yumağına benzeyen bazı şekiller olması yanında, bunların işlevi belli değildir. Dokumacılıkta düne kadar en eski uygarlık olarak tanıdığımız Mısır, daha sonra yerini Mezopotamya'ya terk etmiştir. Bugün ise bütün gözler Orta Asya'ya çevrilmiştir. Bunun sebebi; yün yani koyunun ehlileştirilmesidir. Koyun ehlileştirme işi ilk önce Orta Asya'da başlamıştır. Dokumacılığın Orta Asya'da hangi alanda başladığı bilinmemekle beraber burada başlamış ve çevresi göçlerle yayılmış olduğu düşünülmektedir. Avrupa'da ise bu sanatın gelişmesi Ortaçağ'dan sonra olmuştur. İlk önce Bizans'ın sonradan Müslümanların bu gelişmede önemli etkileri görülmüştür. Ortaçağ boyunca Avrupa'da ilkelliğini koruyan dokumacılık, 13. yüzyılda gelişme göstermiştir. Tezgâhlar üzerindeki çalışmalar Rönesans'tan sonra hızlandı. Amerika'da koloniler devrinde dokumacılık, ev sanatı olarak gelişmişti. 18. yüzyılda dokuma makinelerinin yapılması el sanatından bugünkü dokuma endüstrisine geçişi sağladı. Bugün her kesimin gereksinimini karşılayabilecek kalite ve desende kumaşlar seri olarak makinelerde dokunmaktadır¹⁹⁰.

Kumaş yapımı çok geniş bir şekilde yayılmış bir ev imalatıydı, ama aynı zamanda hem yerel, hem de uzak pazarlar için üretimde bulunan ve yüksek dereceden örgütlü en önemli endüstri haline gelmiştir. Bu endüstrinin genişlemesi özellikle 11. yüzyıldan itibaren belirgin hale gelmiş ve özellikle İtalya ve Alçak ülkelerdekiler olmak üzere, kentlerin büyümesinde önemli bir faktör olmuştur. Bu endüstrinin ipekli dalı, hammadde arzının düşük ve ürünün lüks ve pahalı olması nedeniyle küçüktür. Keten dalı ise keten bitkisinin hem kuzeyde, hem de güneyde yetiştirilebilmesi nedeniyle daha büyüktür. Pontus'tan başka Makedonya da keten üretim merkezi haline gelmiştir. Fakat yünlü dokuma dalı tablodaki en büyük yeri işgal etmekte ve ona dair bilgiler bilim adamlarının dikkatlerini daha çok çekmektedirler¹⁹¹.

Giyim insanlıkla birlikte olan, ilkel toplumdan çağdaş topluma geçerken önemini daha fazla artıran bir olgudur. Giyim aslında maddi kültürün bir ögesidir. Fakat aynı zamanda toplumsal bir içeriğe de sahiptir. Giyim, elbise, çamaşır, saç şekilleri, makyaj, aksesuar, başa ve ayağa giyilenlerin tümü demektir. Ailenin ortaya çıkışı ile örtünme başlamış ve zamanla gelenek olmuştur. İnsanların giyimi, birçok etmene bağlıdır. Onların toplumsal ve estetik değerleri, dinsel inançları ve uygulamaları, cinsiyet ve yaş, tabaka ve meslekleri ve o andaki durumları (evlenme, gömülme, yas)

¹⁹⁰ N. Rengin Oyman BÜKEN, *El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi, El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Isparta, s. 63 - 65

¹⁹¹ Heaton, s. 132; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 151

gibi. Birçok etmenler (bazıları teknolojik) ne, nasıl, nerede, ne zaman giyinişleri etkiler. Giyimin aynı zamanda ticaret ve ekonomi alanlarında da önemli bir yeri vardır. Tarihin başlangıcından beri giyim ve tekstil değiş tokuş için kullanılan önemli bir madde olmuştur. İlk zamanlar bunlar, komşular arasında ya da aynı yerde yaşayan toplumlar arasında değiş tokuş yapılmış, zamanla bu tür malzemeleri üreten insanlar bir araya gelerek esnaf gruplarını oluşturmuşlardır. Bu gruplar mallarını daha geniş alana ve hatta tüm kente satmışlardır. Avrupa’da ilk oluşturulan esnaf birliği, dokumacılar birliğidir¹⁹².

Bizans ticareti, temelde işlemeli dokumalara ve ipeklilere, değerli taşlara ve madenlere, doğunun baharatına ve aromalarına, kısaca yalnızca egemen sınıfın alabildiği mallara dayanıyordu. Bratianu’nun belirttiği gibi Bizans’ta fabrika yoktu. Devlet atölyeleri dışındaki sanayi işletmeleri, genellikle patronla iki-üç kalfa ya da çırağın bin bir zahmetle çalıştıkları küçük atölyelerdi¹⁹³. Şap, dokumacılıkta kullanılan bir boya maddesidir. Şap, daha ziyade Anadolu ve Mısır’da çıkıp, Avrupa’ya ihraç edilen bir maddeydi. Üretildiği yerlerde şap tüketilmiyordu bu yüzden ihraç ediliyordu. Buralarda daha çok kök boyalar kullanılmıştır¹⁹⁴. 13. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa’da kullanılan şapın hemen hepsi Anadolu’daki şap ocaklarından sağlanmaktaydı¹⁹⁵. Beşinci yüzyılın başlarında İmparator Arkadios’un oğlu, geleceğin II. Theodosius’unun (408-50) vaftizinin kutlanması sırasında, Konstantinopolis’in sokakları altınla bezeli ipek dokuma ürünleri, yönteminin Batı’da hala bilinmediği ve bütün ipeklilerin büyük bedeller karşılığında kervanlarla Çin’den getirildiği dönemde yer almıştır¹⁹⁶.

İpek, Bizans’ta lüks özelliğinden dolayı yün ve keten elbiseliklerin yerine daha çok tercih edilmekteydi. Çok uzaklardan gelmesi fiyatını etkilediği gibi, transport esnasında oluşan tehlikeler, vergisinin yüksek olması ve aracı tüccarların bulunması, ipeği diğer elyaflardan daha pahalı hale getirmiştir. Bu yüzden Roma’da halk arasında bu ipeğin geniş ve yaygın kullanımı yoktu. Ancak daha ucuz olarak bilinen Bactriya hükümlerlik alanlarında (Hindistan, Pencap, bir kısım Afganistan, Güney Özbekistan

¹⁹² Mahmut TEZCAN, *Giyim Olgusuna Sosyo – Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim*, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü Eğitim Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; s. 255

¹⁹³ Levchenko, s. 175

¹⁹⁴ Claude CAHEN, *Osmanlılar’dan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Yıldız Moran, Yurt Yay., İstanbul 1984, s. 64

¹⁹⁵ Stefanos YERASİMOS, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I (Bizans’tan Tanzimat’a)*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1986, s. 134; Güçlüay, *Selçuklular Dönemi Ortadoğu’da Ticaret*, s. 127; Bratianu, s. 111

¹⁹⁶ Rice, s. 48

ve Tacikistan'ın katıldığı) Kuşan devleti dokumacılarının elde ettikleri ipekten alırlardı, bu da hakiki Çin ipeği değildi ama ucuz, kesit elyaf tarzı üretilmiş yaban ipeği idi. Çin ipeği olmasa bile bu ipekten de güzel elbiseler üretiliyordu. M.Ö. 3. yüzyılda *ipek tüccarları sınıfı* oluşmuş ve ipek en iyi ticaret hammaddesi haline gelmiştir¹⁹⁷.

Yunan adaları eski zamandan beri ipekli kalın kumaş dokunan bir yer olmuştur. Patras dul Donelis'de büyük bir halı fabrikası vardı. 11. yüzyıl ortalarına gelince Thebes ve Korinth'de üretilen ipek ipek kumaş yapılmıştır. Ancak ince ipekli kumaşlar kadar bunlara sermaye ayrılmamıştır. Ayrıca buradaki ipek sanayide köle işçi bulunmamaktadır, kooperatif istihdam söz konusudur¹⁹⁸. Makedonya'da Selanik her zaman en geniş oranda ticari ilişkileri olan bir şehirdi. Durazzo'dan İstanbul'a giden büyük Via Egnatia yolu üzerinde bulunan bu şehirden her gün bir sürü yolcu geçtiği gibi, limanı gemilere geniş ve güvenilir bir sığınak olurdu; bu yüzden buraya her taraftan mal selleri akar, konfor ve lüks bakımından İstanbul'la bile rekabet edebilirdi. Bu şehirdeki ticari hareket ekim panayırında en canlı hale gelirdi; yılın hiçbir mevsimi bu kadar canlı geçmezdi. Sözü geçen panayır, şehrin azizi olan Aya Dimitri yortusuna rastlardı; o tarihte kapıların dışında gözün alabildiğine sıralanmış barakalardan oluşan ikinci bir şehir doğardı. İstanbul tüccarları, beygir ve katır sırtında Karadeniz sahili ürünlerini getirirlerdi (bunlar kürk eşyalarıyla tuzlu balıktır)¹⁹⁹. Selanik, kumaş fabrikaları ve daha sonraki yüzyıllarda halılarıyla ünlenmiş bir Bizans kentiydi. Bu sanayiler devlet tarafından ya d esnaf birlikleri tarafından işletilen bireysel patronlar tarafından organize edilmiştir. Bizans imparatorluğu tarihin en büyük sanayici imparatorluğu olmuştur. İmparatorluğun baş ipek fabrikası imparatorluk içinde yer alıyordu.

Bizans'ın atlı ya da yaya okçuları, egemen olan havaya göre atışların hız ve açısını ayarlamalarını sağlayan rüzgârın gücünü ve yönünü tayin etmelerine yardımcı olacak rüzgâr hortumlu uçurtma kullanırlardı. Rüzgâr hortumlu uçurtma çoğunlukla bir ejder biçiminde ya da bir ejder figürüyle bezeli olurdu ve çoğunlukla *ipekten* yapılırdı²⁰⁰. İpek böceğinin Bizans'ta tanınmasına kadar ipek o kadar nadirdi ki, Batılılar için baharat ya da mücevherden daha değerliydi. İşte bu nedenle Cleopatra ipekten başka bir şey giymeyi reddetmiş, iç çamaşırlarının dahi ipekten yapılması için

¹⁹⁷ İmer, s. 11

¹⁹⁸ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 154

¹⁹⁹ Heyd, s. 266-267

²⁰⁰ Rice, s. 111

direnmiştir. Maddenin kendisi kadar, dokunma yöntemi de yüzyıllarca kıskançlıkla Çin tarafından gizlenmiştir. İ.S. 2. yüzyılda Han İmparatoru Wu-ti, cam, mine, iyi kaliteli yün ve pamuklu malzeme karşılığında sınırlı miktarda ipeğin Batı dünyasına ihraç edilmesine razı oldu. Orta Asya'dan Konstantinopol'e uzanan zorlu yolda balyalar kötü hava koşulları ve tehlikelerle yolculuk yapıyorlardı. Yolculuk 230 gün sürüyordu. Üretimdeki sır öğrenilene kadar yalnızca hükümdarlık ailesinin bireylerinin ipek ithal etme ve giyme hakkı vardı. Çok aranan değerli ipek balyaları, Çin'le Avrupa'yı birbirine bağlayan kervan yollarında taşıyan tüccarlar tarafından Batı'ya ulaştırılmıştır²⁰¹.

Ortaçağ'da toplumun ekonomisi temel olarak tarıma dayanıyordu. Ancak sanayinin ekonomiye katkısı da önemli idi. 9. yüzyıldan itibaren Avrupa'da sanayinin ölçeğinde iki önemli değişme ortaya çıktı. 10. ve 12. yüzyıllar arasında sınaî faaliyetler, giderek malikânelerden gelişen şehir merkezlerine kaydı. Dokuma sanayinde üretim artık uzak pazarlar için yapılıyordu. Pek çok durumda bu değişme, sanatkâr ve tüketici arasına tüccarın girmesini gerektirdi. Mesela dokuma sanayinde tüccar, hem üretici ile alıcı, hem de hammadde yetiştiricisi ile ipliğin ve nihai malın üreticisi arasına girerek üretim sürecinde önemli bir rol oynamaya başladı. Bu gelişmeler, bir dizi ticari kurum ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Periyodik fuarlar ve düzenli pazarlar kuruldu. Giderek bunların yerini de sürekli işleyen şehir ticaret merkezleri aldı²⁰². Bizans'ta bir prensin ticari işlerle ilgilenmesi 16. ve 17. yüzyılların İngilteresi'nde ve Floransa'sında ticaretle uğraşmasından daha aşağılayıcı değildir. Zoe (1042-55) imparatoriçe olduktan sonra bile günlerinin büyük bir bölümünü parfüm yapmakla geçiriyordu. Psellus'e göre, yatak odasına mangallar koyup, orayı imalathaneye çevirmişti. İmparatorlardan birçoğu iş hayatına atılarak gelirlerini arttırmışlardır²⁰³.

Bizans'ta ipek üretimi ilk başlarda Hazar Denizi ve Karadeniz'in güney kıyılarında yapılmıştır. Sonra kozalar eğrilmek ve dokunmak üzere Mısır, Suriye ve Konstantinopolis'e götürüldü. Başlarda Tyree (Yafa) ve Alexsandria, Bizans'ın en önemli ipek üretim merkezleriydi fakat Büyük Saray'ın atölyelerine dokuma tezgâhlarının konmasıyla burada çok nitelikli ipek üretilmeye başlandı. İpekliler Peloponnesos'ta ve Thebai'de dokunurdu. Nikon'un *Örnek Yaşamı* adlı eser, 10. yüzyılda Sparta'da, ipek dokumacılığında usta, kalabalık bir Yahudi cemaatinin

²⁰¹ Rice, s. 74

²⁰² Güran, s. 65

²⁰³ Rice, s. 122

bulunduğunu bildirir. *Timarion*, Selanik panayırında sergilenen mallar arasında ipekçiliğin kapladığı yere dikkat çeker. Bizans kaynakları, incelikte "örümcek ağı geçen" Thebai ipeklilerine övgüler yağdırır. 10. yüzyılda Sparta, İtalya'ya halı da ihraç etmektedir²⁰⁴. Konstantinopol, Tyrus ve Berythos'taki ipekçilik atölyeleri, ara ara özellikle 540'taki İran savaşı sırasında hammadde sıkıntısı çekti. Justinianos, her şeyi düzenleme konusundaki aşırı merakıyla durgunluğu daha da ağırlaştırdı. Darboğazdaki özel sanayinin yerini devlet tekeliyle doldurmaya çalıştı ve ham ipekte taban fiyatı belirledi. Suriye sanayi, bu tedbirler yüzünden ciddi bir zarara uğradı. Hammadde sorunu, Justinianos döneminin sonuna doğru kısmen çözüldü; imparatorlukta ipekböceği üretimi başarıya ulaştı. Ham ipeğin maliyeti çok düştü. İpekböcekçiliği hızla gelişti; ancak Bizans'ın İran'ın aracılığından kesin şekilde kurtulması yıllar aldı. Konstantinopol'deki imparatorluk harem dairelerinin vücuda getirdikleri ipekliler hiçbir zaman sarayın ve devletin ihtiyaçlarına yetmemiştir²⁰⁵. Halkın muhalefetine rağmen Justinianos zamanında ipek endüstrisi devletin kontrolü altına alınmıştır. En güzel ipekler imparatorluk tekelinde kaldı. Saray fabrikalarındaki işçiler üç esnaf birliği olarak organize edilmiştir: Giysiciler, boyacılar ve altın işleyiciler. Her birinin başında vali bulunmakla birlikte, genel denetim Bizans valisi (Eparkhos) tarafından yapılmaktadır²⁰⁶. Piyasada satılan ham ipek, tüccarların işbirliği ile satın alınırdı. Seyyar satıcılardan da özel ipek satın alınırdı. Ham ipek tüccarı ham ipeği kararlaştırılmış bir fiyattan topluca satın alırdı²⁰⁷.

9. yüzyıl hatta 10. yüzyılda bile imparatorlar saraylarını süslemek, maiyetlerine hediye etmek üzere Mısır'dan Konstantinopol pazarına getirilen kumaşlardan ve genellikle Arapçadan alınmış isimlerin kaynaklarını açıkça gösteren Doğu mamulâtından satın alıyorlardı. Özel kişilerin elinde bulunan sanayi, harem dairelerindeki nazaran, piyasanın ihtiyacı olan ipekleri daha az sağlayabiliyordu. Özel sanayi iki önemli hastalıkla mücadele vermiştir: imtiyazlı devlet atölyelerinin rekabeti ve vergilerin ezici ağırlığı²⁰⁸.

Atölyelerde hem erkekler hem kadınlar çalışırdı. Kısa bir süre sonra çevrede küçük atölyeler kuruldu fakat savaşçı Arapların giderek artan saldırganlığı ve imparatorların üretimi başkentte yoğunlaştırmak istemeleri çevredeki atölyelerin 7.

²⁰⁴ Levchenko, s. 174

²⁰⁵ Heyd, s. 60

²⁰⁶ Levchenko, s. 181; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 152

²⁰⁷ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 155

²⁰⁸ Heyd, s. 62.

yüzyılda kapatılmasına yol açtı. Bundan sonra imparatorluk atölyelerinde üretilen her birimin, imparatorun adının ya damgasının, ya da imparatorun başlıca iki lüks ürününün ticaretinden (ipek ve madeni mallar) sorumlu Eparchının adını ya da monogram²⁰⁹ının kumaşın kenarına dokunmasıyla işaretlenmesi gerekiyordu. Bu maddelerden hiçbiri ihraç edilemezdi ve üretilen ipek o kadar dikkatle denetleniyordu ki, Justinianos'un zamanında olduğu gibi, ipek giyme hakkına sahip olan saraylı hanımlar, ipeği yalnızca Büyük Saray'ın hükümdarlık satış odası olan *Lambalar Evi* diye isimlendiren yerden almışlarsa giyebiliyorlardı. Bu yer ismini bütün gece yakılan ve pencerelerinden görülen lambalardan almıştı.

8. yüzyılda Bizans'ın iç ve dış durumunun güçlenmesi, imparatorluğun ticaret ve sanayi alanında gelişmesine yol açtı. Öncelikle, ele alınan çağlar boyunca Bizans'ın lüks malların başlıca üreticisi ve dağıtıcısı olduğunu belirtmek gerekir. 9. yüzyıl Ortaçağ'ın ince lüks eşya olarak tanıdığı her ürün, Konstantinopol atölyelerinden çıkıyordu. Altın işlemeli brokarlar, zarif kuyumculuk işleri, değerli taşlarla incilerden yapılmış mücevherler, fildişi işleri, minyatürlerle bezenmiş elyazmaları, mineyle süslenmiş altından rölik muhafaza kutuları. İpek dokuma ve purpura²¹⁰ kumaş sanayi, Bizans üretiminde büyük bir yer kaplıyordu. Bizans'ta ipekçilik, 6. yüzyılda başlamıştı. II. Justinianos, 568'de, Orta Asya'dan gelen bir Türk elçisine, o dönemde bile gelişmiş bir ipek sanayi göstermiştir. İpekböcekçiliği ve ipek dokumacılığı hızla yaygınlaştı. En değerli ipekli kumaşların üretimi imparatorluk harem dairesinin tekelindeydi. Altın işlemeli brokarlar gibi ipekliler de dünya çapında bir üne sahipti. 9. yüzyılda başlıca zanaat merkezleri, İstanbul, Selanik ve ipeklileriyle ünlü bazı Yunan kentleriydi. Patras'ta, zengin işlemlerle bezeli purpura kumaştan elbiseler, üstüne baştanbaşa tablolar işlenmiş yünlü kumaşlar, incelikleriyle nam salmış ipekliler üretilirdi. Bu sanayi kolunu, hiçbir hareket özgürlüğü olmayan, görevliler tarafından sıkıca denetlenen zanaatçı loncaları yürütüyordu²¹¹. İpek endüstrisi pamuk sanayisine zıt olarak Garbdan, Bizans'tan şarka doğru yayılmıştır. Sasaniler de İpek dokuma sanatını Bizans'tan getirmişlerdir. Damasko, atlas ve pluşi kadife ve filosel kaba ipekten mamul kumaşlar elde ederlerdi. Buna karşın ipek bükmeçiliği Şimalde, o zamanki Çin

²⁰⁹ *Monogram*: Bir ismin birkaç harfinden veya baş harflerinden meydana gelen desen.

²¹⁰ *Purpura*: Bazı midye ve şeytanminaresi kabuklarından yapılan, maviden kırmızımsı mora değişen boyayla renklendirilmiş kumaş. Antik Akdeniz kentlerinden Sayda ve Tir bu boyanın üretildiği merkezlerdi. Purpura renkli kumaşlar, Roma ve Bizans aristokrasisinin bir simgesiydi. Hatta "*purpura giymek*" deyimini imparator olmak anlamına geliyordu.

²¹¹ Levstchenko, s. 148; Mez, s. 102; Mantran, s. 61

karayolunda yerleşmiştir. Merv ve Taberistan'da kuvvetli ibrişim iplikleri bükülüp, buradan her tarafa yayılıyordu²¹². Bağdat ve Basra şehirleri boyunca Fırat nehri boyunca kervan yoluyla hiç durmayan bir mal akışı söz konusu idi. Bu güzergâh üzerinde iki önemli nokta vardı: Rakka ve Balis şehirleri. Rakka Romalıların İranlılardan ipek aldıkları Pazar yerlerinden biri idi²¹³. Doğu mallarını Batı'ya ulaştıran limanlardan biri Trabzon limanıdır. 10. yüzyıl araştırmacılarından Mesudi ve Istahri de bu bölgeyi belirtirler. Bu liman birçok Çerkez, Müslüman, Bizanslı ve Ermeni tacirlerce sık sık ziyaret edilmiştir. Bölgenin birçok Pazar yeri vardır. Yunan mamul ürünleri bütün kumaşlar, ithal edilen kumaşların hepsi Trabzon'dan geçer. Ermenistan'ın Garin adlı şehri Bizanslıların en kuvvetli kalelerindendir. Bizanslılar buraya *Theodosipolis*, adını vermişlerdir. Şehir halkı tahkimatın sanayilerini engellediğini düşünüp, en uygun yer olarak *Arze* veya *Arzen* şehrini seçip kurmuşlardır. Burada yerli ve yabancı tüccarlar İran'ın, Hindistan'ın ve Asya'nın muhtelif memleketlerinin mallarını alıp satmış ve servet sahibi olmuşlardır. Selçuklular burayı ele geçirdi (1049'da) şehri yakıp yıkmış, halkını toptan öldürmüşlerdir. Şehri terk edebilenler buraya yine yıkılmış anlamındaki *Arzen* adını verirler, kalelerinden dolayı "*Romalı*" lakabını eklemişlerdir. Sonraları bu isim *Arzen-Roum* ya da Erzurum şeklini almıştır. Durum düzelince Erzurum Asya içerilerinden Trabzon'a gelen önemli merkezlerden biri olma özelliğini, ticari önemini korumuştur²¹⁴.

İmparatorluk atölyeleriyle sınırlı olmasının dışında, ipek sanayi, beşten az olmayan sayıda lonca tarafından denetleniyordu. Bunlardan biri ithal edilen ham ipekle ilgili tüccarlarla ve bir diğeri de ipeği kumaş olarak dokuyanlara ya da ipek giysi yapanlara ayrılmıştı; üçüncüsü ipeği eğirenleri ve dokuyanları kapsıyordu; dördüncüsü ipeği erguvan rengi dışında herhangi bir renge boyayanlarındı; bu boyacılar çok ustaydı ve boyaların birçoğunu Doğu'dan ithal etmek zorunda olmalarına karşın 10. yüzyılda bir tek rengin çok sayıda tonunu sunarak çok çeşitli renk nüansı oluşturabiliyorlardı. Bazı ayrıcalıklı durumlarda belli dokumacıların kendi malzemelerini boyamalarına izin veriliyordu. Üst mevkilerdeki çok az sayıda saray görevlisine erguvan rengi²¹⁵ pelerin giyme izni veriliyorduydu da, bu renk malzeme yalnızca imparatorluk bireylerinin kullanımı için saklanıyordu. İmparatorluk harem daireleri bunların en iyilerini

²¹² Mez, s. 102 – 103; Heyd, s. 21

²¹³ Heyd, s. 149

²¹⁴ Heyd, s. 51

²¹⁵ Heyd, s. 104

yapıyordu²¹⁶. Beşinci lonca ipeği satanlara ayrılmıştı. Kaynak arttıkça, bu iş onlar için kolaylaşmıştı, çünkü hükümet, bedeli altınla ödenen ipeğin satışının, ülkenin değerli altın parasının²¹⁷ imparator'luk sınırları içinde kalmasına yardımcı olduğunu anlamıştı. İmparatorun kişisel kullanımı için üstün kaliteli lüks malzemelerin üretildiği ipek tezgâhları, imparatorluk imalathaneleri ve atölyeleri saray kompleksi içindeydi²¹⁸. Bir barbar prens Bizans'la biraz dostluk ilişkisi kurarsa, kendisine veya elçilerine ipekli kumaşlar, kıymetli taşlar, biber ve sair Doğu ürünleri armağan edilirdi²¹⁹.

İlk Bizans dokumaları belki de Kopt Mısırı'nın dokumalarına benziyordu. 5.ve 6. yüzyıllarda bezemeler daha Bizans'a özgü bir nitelik kazandı. Ayasofya'nın ve Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın tabanlarındaki bezeyici bölümlerinde görülen biçimde aynı olan bitkisel kompozisyonlar ya da meyve sepetleri, daha öncekilerde olduğundan daha parlak renklerde yapılıyordu. Bu desenler daha çok Khi Rho ve diğer Hristiyan simgeleriyle birlikte kullanılıyordu. Bu tarihe kadar daha çeşitli teknikler ve desenlerin bazen boyanmadan önce sabitleme maddesi kullanılarak uygulandığı daha göz alıcı dokumalar üretilmeye başlanmıştı.

Bizans'ta üretilen ilk dokumalar deneyildi. Daha çok kenar süsü olarak üretildiğinden, renkler çoğunlukla ikiyle sınırlanıp seçilen desenler küçük tutulurdu. Fakat altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde, çok daha fazla sayıda renk kullanılıyor ve çok daha iddialı desenler yaratılıyordu. Esinin çoğu İran ve Mısır'dan geliyordu²²⁰. Aralarında çoğunlukla stilize bir hayat ağacıyla tek başlarına ya da karşılıklı duran ve bazen de aslan başlarıyla birlikte olan hayvan ve kuş görünüşleri vardı. Bu gibi hayvanlar daha çok bir okçu gibi diğer desenler Bizans buluşları olmasına karşın İran geleneklerini izlerdi. Bu güne kadar belki en ünlü Bizans malzemesi, *Quadriga* dokumasının parçalarıdır. Bu Auxerre'de Aziz Eusebios Kilisesi'nde duran ve üzerinde Romanos ve Kristopher (921-31) isimleriyle merkezi ögesi büyük bir kartal olan ve aslan ipeği ve İmparator Otto'nun 1000 yılında açtığı Charlemagne'nin mezarına koyduğu fil ipeğiyle aynı atölyeden geldiği düşünülen, dokuzuncu yüzyıla ilişkin aslan desenli göz alıcı bir ipektir²²¹.

²¹⁶ Rice, s. 34; Heyd, s. 62

²¹⁷ Rice, s. 123; Levtchenko, s. 176

²¹⁸ Rice, s. 42

²¹⁹ Heyd, s. 21

²²⁰ Güçlüay, *Selçuklular Dönemi Ortadoğu'da Ticaret*, s. 115; Steven RUNCİMAN, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK. Yay., C. II, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1992, s. 301

²²¹ Rice, s. 222

Bizans'ta dokunan ilk ipekler belki düzdü, fakat birkaç yıl içinde Konstantinopolis'te örüntülü (patern) kumaşlar dokunmaya başlandı. 9. yüzyılda dokuma sanayi en verimli dönemini yaşadı. Batının bu ipeklerde gözü vardı ancak Bizans buna hoş bakmıyordu yalnız önemsediklerini belirtmek istedikleri kimselere armağan olarak biraz ipek gönderiyorlardı. Satışa sunulan basit ipekler bile çok sıkı denetleniyordu²²². İpeğin fiyatını ucuzlatmalarını engellemek üzere Bizanslı tüccarların kendileri için Doğu'dan ipek ithal etmelerine izin verilmezdi, onlar Sidon'da (Sayda) kilise perdesi ya da Bağdat'ta soyluların pelerin yapılmak üzere üretilmiş ipeği satmak için Konstantinopolis'e gelen Suriyeli tüccarlardan ipek alabilirlerdi. Nitelikli yünlü kumaş ve keten üretimi Bizans'ın dokuma sanayisinin önemli bir dalını oluşturuyordu²²³. Ketenin çoğu iyi nitelikteydi. Dokumacılar bazen dokudukları ketenden giysi yaparlardı fakat bu giysiler genelde terzilerce yapılırdı. Terziler bunları tunç iğnelerle diker, keramikten tire makaraları kullanırlardı. İşlemler de aranan ihracat mallarıydı. Köken olarak Suriye'ye özgü oldu. Justinanus'un zamanında böyle usta sanatçılık gerektiren işler başkentte yapılırdı ve o da Ayasofya Kilisesi'nin ciboriumunun perdeleri için buradaki iş işleyen kadınlara başvurmuştu. Bu kadınların işledikleri desen, üç altın kemerin bir birine bağladığı üç gümüş sütundan oluşuyordu. Ortaya işlenmiş sırma giysiler giymiş İsa figürü çıkmıştır²²⁴. Justinianus'tan sonra imparatorluğun içinde özellikle Yunan yarımadasının belirli yerlerinde evde üretilen ipek, miktarını artırarak gelişmiştir. İpek, lüks üretimin en dikkat çekici ve etkileyici ürünüdür. Bizans çok sayıda yoksulu ince yünlü kumaşla giydirebilecek sermayeye sahip olmasına rağmen daha çok kalın yünlü kumaş ithal etmiştir²²⁵.

Bizans'ta yatak takımları insanların maddi durumlarına göre değişiyordu. Varsıllar değerli dokumalardan yapılmış ya da işli çarşaf, battaniyeler, yorganlar ve yatak örtüleri kullanırken en yoksullar paçavra ve çuvalla yetinmek zorundaydılar. Perdelerle örtüler, yastıklar ve halılar bir evin eşyasının temel parçalarıydı²²⁶. Konstantinopolis'te çok sayıda dükkân olmasına karşın çok sayıda da seyyar satıcı vardı. Simle işlenmiş kumaşlar gibi değerli mallar ve kumîs (kısırak sütü) ayakkabı ve dokuma gibi günlük kullanım için mallar da satarlardı²²⁷. Eparkhos'un kitabında yer

²²² Rice, s. 124

²²³ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 151

²²⁴ Rice, s. 125-126

²²⁵ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 151

²²⁶ Rice, s. 169-170

²²⁷ Rice, s. 127

alan ipekli elbise satıcıları; Suriye'den ithal edilmiş ipekli elbise satıcıları; ham ipek satıcıları; ipek iplik imalatçıları, ipekli kumaş imalatçıları, ipekle ilgili dönemin meslek gruplarıdır. Bu mesleklerin çeşitli yönleri ve farklı aşamaları birbirinden titiz bir biçimde ayrılır ve bu yaklaşım, bir adamın veya bir işletmenin bu çok değerli ve çok talep edilen malın işlenmesinin birçok veya bütün aşamalarını kendi elinde toplamasını kent yönetiminin nasıl karşı çıktığını gösterir. Kumaşların üzerine nakış işlenmesi bile ayrı bir işi olarak yapılıyordu²²⁸. Prokopios'un belirttiğine göre, 6. yüzyılda Bizans'ta ipek üreticileri olan Tyrus ve Berythos demeleri, ipek fiyatları ve ticarete getirilen düzenlemeyle sefaletle itilmişti. İstanbul limanına yanaşan gemiler öyle yüksek vergilere tabi tutuluyordu ki, birçok gemi donatıcısı gemilerini yakmaya ve deniz taşımacılığını bırakmaya yöneliyordu²²⁹.

10. yüzyılda Bizans ordusunda çok sayıda Amalfili bulunuyordu. Konstantinopol'de kendilerine ait özel dükkânlarıyla beraber, ayrıca dini bir birlik vücuda getirmişlerdir. Batıya Rum mallarının ithalatında Venediklilerle rekabet ediyorlar ve ihracatı yasaklanmış olan erguvani kumaşlardan sağlayıp, bunları ticarete arz edebilmek olanaklarını buluyorlardı²³⁰.

Venedikliler Bizans'a, Dalmaçya kökenli gemi kerestesi, demir ve köle satıyorlardı. Venedik ile Konstantinopol arasındaki ticaret 10. yüzyılda gelişti. Venedikliler gibi Amalfililer de, Konstantinopol'de "yasak mal" listesindeki ince ipeklileri kaçak olarak almak üzere anlaşmalar yapıyorlardı. Venedik ticaret gemilerinin yüklerinden alınan gümrük resmini düşürmeyi başaran ilk Venedik dükası Orseolo (991-1002) oldu²³¹. Venedik 1081'de tahta yeni çıkmış ve Norman saldırısı karşısında dehşete kapılmış olan imparator Aleksios'un zaafından yararlanmayı çok iyi bildi ve onun yardımını kendi açısından büyük bir siyasi başarıya dönüştürdü. Böylece 1082 Antlaşması sayesinde Venedik İmparatorluğu, sınırları içindeki bütün limanlarda ve şehirlerde elde ettiği gümrükten muaf her türlü ticaret serbestliği ile Bizanslı tacirlerden çok üstün duruma yükselmiş oldu. Ayrıca kendisine Konstantinopol'de birkaç imalathane ile Galata'da üç iskele de verildi²³².

²²⁸ Konstantinopolis, s. 117; Aydin BERK, *Seçilmiş Örneklerden Bulgaristan ve Türk Geleneksel Giysi Yapılarının ve Kumaşlarının Karşılaştırılması*, Y.L.Tezi, İstanbul 2006, s. 40

²²⁹ Levchenko, s. 100

²³⁰ W. HEYD, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, TTK. Basımevi, Ankara 2000, s. 109

²³¹ Levchenko, s. 173

²³² Işın DEMİRKENT, "1082 – 1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, İstanbul, s. 40; Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret*, s. 63

2.3.1.1.1. Bizans'ta Kumaş Satıcılığı

Roma egemenliğinin ilk 300 yılı Trakya ve Doğu Bulgaristan topraklarında zanaat gelişmemiş, bu dönemde silah üretimine önem verilmiştir, fakat daha sonraları Konstantinopol'un büyük bir üretim ve tüketim merkezi olması zanaatçılığın oluşmasını desteklemiştir. Trakya'da *Esgasteriya* adı verilen büyük imalathanelerde kumaşlar, cam ve gümüş eşyalar üretilmiştir. 4. yüzyılda Suriye'de ki bu tür imalathaneler ünlüdür. Bizans'ın yünlü, ipekli ve purpurlu kumaşları bu imalathanelerden gelmektedir²³³. Ortaçağ boyunca Anadolu'da yün, ipek gibi hayvansal, keten, kenevir, pamuk gibi bitkisel ve altın, gümüş gibi madensel dokuma maddeleri yanında, taşlı denilen asbest ve midye ipliği (bisüs) fantezi dokumalar da yapılmıştır²³⁴.

Flandre ve Floransa önde gelen yünlü kumaş üretim merkezleri haline gelmişlerdir, ama hiçbir zaman bu dalın tekeline ele geçirememişlerdir. Muhtemelen Flaman endüstrisi daha eskidir. Gereken hammadde bölgede bulunmakta veya Kuzey Denizi kanalıyla Britanya'dan getirilmektedir. Bu bölgede emek arzı boldur, hatta Flandre toprağı bütün insanlarına iş sağlayamamakta ve birçok Flaman doğu sınırına doğru göçmektedir. Flamanlar ürünlerine hem kuzeyde, hem de güneyde pazar bulabilmekte ve Flaman yünlü dokumaları 1100'den itibaren İskandinavya ve Novgorad'a gönderilmektedir. Bu kumaşlar aynı zamanda Doğu Fransa'dan Cenova'ya ulaşan bir karayolu aracılığıyla Akdeniz'e de ulaştırılmaktadır. Flaman tüccarları Champagne fuarlarında satış yapabilmek için yollara düşmektedirler. Buralarda kumaşlar İtalyanlara satılmakta, onlar da bunları Cenova veya Floransa'ya götürmektedirler. Flaman dokumaları buralarda boyanıp, ezildikten sonra Akdeniz'in her yanına, Kuzeybatı Afrika'dan Kahire ve Suriye'ye kadar bütün her yere gemilerle sevk edilmektedirler. 1300'lerde Flandre bölgesi önemli dokumacı kentlerle donanmıştır Arras, Courtari, Malines ,Ypres, Gand ve kaynayan bir liman olan Bruges'dir. Floransa gibi Venedik'te yün kumaşlar üretmiş, fakat o daha ziyade altın ve gümüş işlemeli kumaşlar, ipekler ve dantellere yönelmiştir. Ayrıca Venedik bu üretim şekillerine ek olarak deri işlemeciliğini ve özellikle de 1292'de kurulan cam işini eklemiştir²³⁵.

²³³ Berk, s. 40

²³⁴ Berk, s. 34

²³⁵ G. J. BROTONU, *Recherches Sur Le Commerce Genoıs Dans La Mer Noire Au XIII'e Siecle*, Paris 1929, s. 111; Legaret, s. 72

İtalya’da başı Floransa²³⁶ çekmektedir. Öncelikle, o da Cenova gibi, işlemleri tamamlanmamış kumaşları İtalyan veya yabancı dokuma merkezlerinden satın alarak, birçok süreçten geçirerek nihai renk ve desenini meydana getirmektedir. Kumaşları nihai hale getiren bu kent zanaatkârları sağlam bir lonca halinde örgütlenmişlerdir (Arte di Calimala). Bu lonca özellikle yabancı pazarlara ve yabancı arza bağımlı olan bir endüstriyi savunmak ve ilerletmek konusunda çaba sarf etmektedir. Ancak 13. yüzyıldan itibaren ham yün ithaline ve bunların kent içi ve dışı imalathanelerde işlenmesine daha büyük ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, *humiliati* adı verilen el emeğine önem veren ve dokumacılık yapan dinsel bir tarikat sayesinde gelmişe benzemektedir. Humiliati Tarikatı mensupları büyük bir beceri ve yüksek dereceden işbölümüne ulaşmışlar ve adeta bir cins iyi kumaşların kitle üretimini yapmaktadırlar. Bunlar Floransa’ya 1239’da gelmişler ve dokuma endüstrisinin bütünlüğünün etkenliğinin artmasına katkıda bulunmuşlardır. Kumaş yapımcılarının kendi loncaları vardır (Arte della Lana). Bu lonca üyelerini zapt-ü rapt altında tutmakla ama onlara hammadde sağlama, ürünlerini üretebilme ve bunları satabilme konularında yardım etmektedir. Floransa’nın tarihini yazan Vilani’nin bildirdiğine göre bu iki loncanın üye sayısı 14. yüzyıl başlarında 30.000 kişi civarındadır ve bunlar yılda 70 ile 80 bin parça kumaş imal etmekte ve en az 10 bin parçasını ihraç etmektedirler. Değerli kumaş yapımında yalnızca ithal yünü kullanmakta ve bu yünleri İngiltere, İskoçya, İspanya ve Burgonya’dan almaktadırlar. İtalyan tüccarları yün fuarlarını ziyaret etmekte ve yünün üretildiği çiftliklere kadar sızılmaktadırlar. Bazen bu tüccarlar bir manastırın tüm üretimini satın almakta veya sabit bir fiyattan, örneğin 12 yıllık ürünün tamamını satın almak üzere sözleşmeler imzalamaktadırlar ve belli bir avans da ödemektedirler. 13. yüzyıl boyunca İtalyanlar Flamanları başlıca yün ithalatçısı olma yerinden etmişler; fakat onlar da 14. yüzyılda İngiliz ihracatçıları tarafından bu yerlerinden edilmişlerdir. Bu iki büyük üretici bölgesinin çok gerisinden gelmekle birlikte, diğer ülkelerinde yünlü dokuma endüstrileri vardır. İngilizler her kaliteden kumaş yapmaktadırlar; ucuz olanları kuzey pazarlarına gitmekte, fakat iyi olanları İtalya’da yüksek fiyatlar bulmaktadır. Fransa ve İspanya’da da önemli yün endüstrileri bulunmaktadır²³⁷. Mısır’da boyasız beyaz ön plana çıkmışken, halılarda kırmızı renk daha çok tercih edilmiştir. Özellikle Kahire kırmızı halılarıyla meşhurdur. O dönemde kırmızı

²³⁶ Heyd, s. 531

²³⁷ Heaton, s. 132-134

Ermenilerin meşhur rengidir. Kırmızı, kadınların ve çocukların boyası olduğu gibi neşeyi de ifade etmektedir. Kırmızı göz bebeklerini genişlettiği için göze en uygun bir renktir; hâlbuki siyah renk göz bebeklerini küçültür²³⁸.

Farklı kavimlere mensup pek çok tüccarı bünyesinde barındıran ve önemli bir ticaret merkezi olan Kıbrıs adası Antalya limanı vasıtasıyla Anadolu'dan şap, yün, ipek, ipekli kumaşlar, halı, kilim, Ankara tiftiği, deri, sabun, boyacılığa ait çeşitli maddeler, şarktan gelen baharat ve diğer emtiayı ithal ediyordu. Bunların bir kısmı Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya, Avrupa'dan gelen malların bir kısmı da yine aynı yolla Anadolu'ya getiriliyordu. Buna karşılık Kıbrıs, yün, kumaş, keten, zamk ve şarap ihraç ediyordu. Bu emtianın önemli bir kısmı da Selçuklular ve Bizanslılar tarafından alınmakta idi²³⁹. Bizans kültürünün Bulgar kültürüne etkisi çok önemlidir. Asya ve Avrupa arasında köprü konumunda olması pek çok kültüre iletişim halinde olmasını getirmiştir.

761 yılında Bizans ve Bulgarlar arasında ilk ticaret antlaşması imzalanmıştır. Keten kumaşlar, Bizans topraklarına Bulgaristan'dan geliyordu. Struma bölgesi, Pont ve Kerasunt bölgeleri önemli keten üretim merkezleri idi²⁴⁰. Savaşa giden subaylar yağışlı havalarda ketenden yapılmış cüppe giyerlerdi²⁴¹.

I. Basileios, Bulgarlar ve Ruslarla iyi komşuluk ilişkileri kurarak kuzeydeki güvenliğini sağladı. İlk Hristiyanlaştırma çalışmalarını para ve giyim kuşam karşılığında gerçekleştirdi²⁴². Rusya'nınsa kültürel açıdan çok gelişmiş Bizans ülkesiyle ilişkiler kurması işine yaradı. Kiev Rusyası'nda bu sayede teknik hızla gelişti, inşaat tekniği hızla ilerledi. 11. yüzyılda Bizans sanatı, Kiev Rusyası'nın gelişimine önemli bir katkıda bulundu. Bizanslı ustalar, mozaikleri ve freskleriyle ünlü Kiev Svyatoya Sofiya katedrali (temeli 1037'de atıldı) gibi Bizans anıtları inşa ettiler. 11. yüzyılda Rusya, imparatorun diplomasi ve din elçilerinin yanı sıra, çok sayıda mimar, ressam, zanaatçı, şarkıcı, müzisyen, özellikle değerli kumaşlar, madenden aletler, elbiseler, şarap, tıbbi bitkiler, mermer vb. getiren tüccarları da konuk ediyordu. Yunanlılar Rusya'ya, tedbir olarak filolar halinde gidiyorlardı. Rus prensleri bu ticareti öylesine önemsiyorlardı ki, koruma amacıyla, Yunanlıları (*Greçniki*) karşılamaya bile çıkıyorlardı. Sözgelimi,

²³⁸ Mez, s. 104

²³⁹ Salim KOCA, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", Türkler Ansiklopedisi, C. 10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 1999, s. 347

²⁴⁰ Berk, s. 41

²⁴¹ Rice, s. 111

²⁴² Levtchenko, s. 186

1170'te Mstislav, diğer prenslerle birlikte Kanev'e kadar inip Yunan kervanını karşılamıştı²⁴³.

Konstantinopolis'te bütün meslekler yapılmaktaydı, ama hiç dokuma üretimi yoktu, her halde bunun nedeni, Batı Avrupa'nın gelişen sanayileriyle rekabet edemeyen Yunanlıların bu zanaat türünü terk etmeleriydi²⁴⁴. Bizans, Eski Helen ve Roma kültürünün bir devamı sayılmaktadır ancak ele geçen toprakların zengin kültürel geçmişi Bizans'ın yaşantısına yarı Doğulu bir karakter kazandırmıştır. Burada Suriye, İran, Mısır ve Türk unsurların etkisi olan daha sonra Anadolu Selçukluları'nda da görülen av ve savaş sahneli, süvarili ve karşılıklı hayvan tasvirli kumaşlar, Bizans dünyasında da kullanılmıştır. Bizans'ın Çin'den ipek, Suriye ve Mısır'dan renkli kumaşlar satın aldığı bilinmektedir²⁴⁵. Bizans'ta kumaş ithalatçıları, düşünebilecek en *temiz* ve en *zahmetsiz* işle uğraşmakta ve sattıkları malın üretimine hiç katılmamaktadır. Meslekleri bir yandan alıp diğer tarafa satılan mallar üzerinden yapılan net kara dayanmaktadır. Tüccar, katıksız bir aracıdır. 11.yüzyılda el emeği harcamayan meslekler giderek artan ve hatta devlet tarafından da kabul edilen bir saygınlığa sahipti. Zaten belli bir ekonomik refah sağlayanlar da bu tür mesleklerdi²⁴⁶.

Tunik, Bizans'ta erkeklerin üzerlerine giydikleri kıyafetlerden biriydi. Tunüğün ilk imalatında boyanmamış keten ve boyanmamış yün kullanılmıştır. Daha sonraları bu tip giyim için ipek dokuma da kullanılmaya başlanmıştır. Boyama sırasında aşı boyaları kullanılırdı. Koptik tunikler en çok dokunan ve kırılan türlerdi. 10. yüzyılda erkeklerin boyalı ve rengârenk kumaştan kıyafetler giymesi yasaklanmıştır.

Devlet lüks malları ülke içinde tutmaya özen göstermiş dışa çıkarmamak için özel denetim kurmuştur. 8. yüzyıldan sonra bu denetimini arttırıyor ve İtalya'ya ticaret için gidecek olan Yunanlı tüccarlara bu izin verilmiyor. 10.yüzyılda Yunanlı tüccarlar İran'a gitmek için izin aldılar. İpeğin fiyatını ucuzlatmalarını engellemek üzere Bizanslı tüccarların kendileri için Doğu'dan ipek ithal etmelerine izin verilmezdi, ama onlar Sidon'da (Sayda) kilise perdesi ya da Bağdat'ta soylulara pelerin yapılmak üzere üretilmiş ipeği satmak için Konstantinopolis'e gelen Suriyeli tüccarlardan ipek alabilirlerdi. 10. yüzyılda bile Suriyeli ithalatçılardan birçoğu aracılık etmek üzere Konstantinopolis'te 10 yıl kadar uzun bir süre için kalabilirlerdi. O zaman

²⁴³ Levchenko, s. 220-221

²⁴⁴ Konstantinopolis, s. 132

²⁴⁵ Berk, s. 51

²⁴⁶ Konstantinopolis, s. 106

Konstantinopolis, Bizans'taki tek ipek üretim merkezi olmaktan çıkmıştı ve hem devletin atölyeleri ve hem de özel atölyeler karlı bir ticareti taşrada ki kentler de sürdürüyordu. Bunlardan Thebae (Teb) ilk olarak uluslararası üne kavuşanlar arasındaydı. Ama kısa bir süre sonra TraPezus (Trabzon) onunla rekabet etmeye başladı ve 12.yüzyılda Andros Adası ve Thessalanika onu geçti. Thessalonika ününü, kendi üretimi olan mallarla birlikte, Konstantinopolis 'ten ithal ettiği malları Roma'daki Viyalgenatia'yı (Ignatia Yolu) izleyerek Batı'ya, bugünkü Nis ve Belgrat'tan ötede bulunan ülkelere ihraç ederek hem de kendi ürünlerini ihraç ederek sağlamıştır²⁴⁷.

Bizans Makedonya Hanedanı döneminde, hem ticari ve sınaî üstünlüğü hem de Doğu ve Batı Avrupa arasındaki transit ticaret tekeli sürdürmekteydi. Bu dönem, Roma-Germen ve Slav halklarının büyük senyörlerinin, ancak Bizans aracılığıyla sağlanabilen zarif dokumalara, doğu baharatlarına, maden ve değerli taşlara, diğer lüks eşyalara talebinin arttığı; bu tekeli tehdit eden rekabetin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemdi. Marx, *Extraits chronologique*'te, "II. Basileios döneminde Bizans, Avrupa'nın en güçlü deniz devletiydi" demektedir. Konstantinopol, son derece kalabalık nüfusuyla, dönemin ticaret merkeziydi. Bizans'ın tekel konumunu yitirmek üzere olduğu 12. yüzyılda Konstantinopol'ü ziyaret eden Yahudi tüccar *Tudelalı Benjamin*, kenti şöyle betimlemektedir. "Buraya Babil'den, İran'dan, Hindistan'dan, Mısır'dan, Kenan ülkesinden, Rusya'dan, Macaristan'dan, Peçenek ve Hazar ülkelerinden, Lombardiya ve İspanya'dan her ırktan tüccar geliyor. Dünyanın her ülkesinden kara ve deniz yoluyla tüccarların geldiği büyük bir ticaret kenti; İslam'ın büyük kenti Bağdat dışında dünyada karşılaştırılabileceği başka bir kent yoktur. Bu kente her devletten, her yerden ve her kentten akan olağanüstü zenginlikler hayal gücünü tümüyle aşar ve tüm dünyanın zenginliklerini bastırır."

Konstantinopol'ün o dönemde dünya ticaretinin merkezi diye tanımlanmasının nedeni, 10. yüzyıl kaynaklarının Konstantinopol'deki Hazarlar, Ruslar, Yahudiler, Bulgarlar, İtalyanlar, Araplar, Suriyeliler gibi yabancı kolonilerini de kaydetmesidir. Bizans'a bal, yapağı, yünlü kumaş satıp, karşılığında düşük kalitede ipekli kumaşlar ve Suriye'den ihracına izin verilmiş kumaşlar alan Bulgaristan'la sürdürülen ticaret öylesine işlekti ki, 890'da silahlı bir çatışmaya yol açmıştı. Gerçekten de Bizanslı vurguncular, Bulgaristan ticaretini ele geçirmişlerdi.

²⁴⁷ Rice, s. 125; Runcıman, *Byzantine Trade*, s. 153

Vareg-Ruslar'ının "Vareglerden Yunanlılara" giden büyük su yolu üstünde yerleşmelerinin sonucunda, Bizans'ın Kuzey Karadeniz havzasındaki ülkelerle ticari ilişkileri canlandı; Bizans mallarına yeni pazarlar açıldı. Söz konusu ticaret kürk, balmumu ve köle alımı karşılığında, altın ve gümüş simli brokar, ipek, şarap²⁴⁸ ve doğu baharatları satımına dayanıyordu.

2. 3.1.2. Cam Üreticileri

Kökeni Fenikelilere dayanan cam, Doğu ticaret ve endüstrisinde daima önemli bir rol oynamıştır. 10. yüzyılda özellikle Hindistan, Mısır ve Suriye şehirleri bütün ülkelere cam eşya ihraç etmekteydiler. Suriye cam mamulleri de dünyaca ünlüdür²⁴⁹. Nasırı Hüsrev, " Dünyanın hiçbir yerinde daha güzel cam eşya görülmediğini ve camcılar çarşısına girildiğinde, insanın oradan çıkamadığını, vazoların güzelliğinin insanı hayran bıraktığını " söyleyerek bu gerçeği bir kez daha ortaya koymaktadır²⁵⁰.

Bizanslılar camda Fondod'oro tekniğini kullanmışlar, yani üzerine bir figür hayvan ya da geometrik bir desen işlenmiş bir altın veragin iki cam arasına yerleştirilmesiyle yapılmış, sapsız kapların geniş tabanları olarak yapılanlardır. Birçoğu Mısır'da yapılmış olmalıdır. Fakat 6. yüzyılda üfleyerek cam üreten Yahudilerin Konstantinopolis'te atölyeleri vardı. Ayasofya Kilisesi'ni 563'te aydınlatan kandilleri onlar yapmış olabilirler. Bu kandillerin Jerash'ta bulunanlar gibi baş aşağı çevrilmiş küçük çam biçiminde olduğu düşünülür. 9. yüzyıla gelindiğinde daha önce şişkin yanları ve uzun boyunları olan düz dipli kaplar, ince uzun su bardakları gibi düz dipli ve saplı şamdanlar ve cam kandiller yapılmıyordu. Kandiller çoğunlukla gümüş ya da altından yapılmış göz alıcı desteklerle korunurdu. Fakat hiç kuşkusuz her iki Altın Çağ'da da cam üreticileri emeklerinin çoğunu küçük kare, dikdörtgen ya da altıgen biçiminde pencere camlarının yapıldığı cam tabakalarını ve altın olanlarının *fondo o'ro* kapların üretildiği ilkeyle üretilen mozaiklerde kullanılan küplerin kesildiği renkli cam çubukları yapmaya harcıyorlardı. Ev kullanımı için üretilenlerin yanı sıra aynı zamanda Bizans'ın büyük cam fabrikaları da vardı²⁵¹.

Renkli cam çubuk yapma yeteneği literatürde sözü edilen renkli cam kapların varlığını doğrular, fakat bilinen tek örnek Venedik'teki San Marko'nun hazinesinde

²⁴⁸ Levchenko, s. 170-171

²⁴⁹ Barkan, s.74

²⁵⁰ Güçlüay, *Selçuklular Dönemi Ortadoğu'da Ticaret*, s. 118

²⁵¹ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 151

korunan onuncu yüzyıla ilişkin kırmızı cam kaptır. Onunla nitelik açısından karşılaştırılacak diğer kaplar kalın, renksiz camdan kalıptan çıkma ve oldukça yüksek kabartma olarak yapılmış hayvan desenleriyle bezeli olanlarıdır. 11. yüzyılda Bizans kiliselerinin pencerelerine kurşun çerçevelerle yerleştirilen renkli camlar kullanılmıştır²⁵². 12. ve 13. yüzyıllarda Yahudiler Sur ve Antakya'da ihracat için cam imal ediyorlardı. Yahudilerin imal ettikleri bu camlar Mısır camlarıyla sürekli rekabet halinde bulunuyordu²⁵³.

Haçlı Seferi'nden sonra cam işleme sanatı Venedik'e geçti. Ancak cam yapımı için gerekli olan maddeler, Suriye ve Filistin'den getirildiği gibi bunun üretimini gerçekleştiren işçiler de Arap'tı²⁵⁴.

2.3.1.3. Kâğıt Üreticileri

Günümüzde kullanılan kâğıttan ve kâğıda en yakın yüzeyleri olan papirüs ve parşömenden önce ve bunların yanı sıra çok değişik yazı yüzeyleri kullanılmıştır. Üzerine yazı yazılan ya da işaretler (resimler) yapılan düzgün taş ve kemiklerden başka, tunç, bakır, gümüş gibi madenler ve tahtalar yazı yüzeyi olarak kullanılmıştır. Roma'da kullanılan bu tahta tabletler, kâğıdın icadından sonra da 16. yüzyıl yarısına kadar kimi Avrupa ülkelerinde yazı yüzeyi olarak kullanılmıştır.

En iyi kalite papirüs yazı yüzeyleri, bitkinin orta kısmından elde edilenlerdi. Önceleri yalnızca dini metinlerin yazıldığı bu tabakalara "hieratic" denirdi. Çok daha sonraları bu iyi kalite papirüslere Roma imparatoru Augustus'un adına izafen Carta Augustan denmiştir.

Papirüsün en iyi tüketicisi Roma imparatorluğu idi. Özellikle İskenderiye 'deki papirüs imalathanelerinin mamulleri, Roma'daki imalathanelerde yeniden elden geçirilir, işlenir, daha kaliteli bir yazı yüzeyi haline getirilirdi. Fannius usta'nın Roma 'daki imalathanesi bunların en ünlülerindendi ve burada işlenen papirüsler ustanın adıyla anılırdı. İnce oluşu ve arkasını gösterdiği için papirüs'ün genellikle bir yüzüne yazılırdı. Kâtipler, kamıştan yapılmış bir tür kalemle; kırmızı ve siyah olmak üzere iki renk mürekkep kullanırlardı. Kırmızı mürekkep yeni bir paragraf ya da yeni bir bölümün başlangıcını belirlemek için kullanılırdı. Bu gelenek Roma'da da sürmüştür.

²⁵² Rice, s.223-224

²⁵³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.301

²⁵⁴ Güçlüay, *Selçuklular Dönemi Ortadoğu'da Ticaret*, s. 119

Papirüsten sonra en çok kullanılan yazı yüzeyi malzemesi deridir. Koyun, Keçi, Ceylan ve özellikle dana derisinden yapılan bu yazı yüzeylerine Romalılarca *charta-pergamena* denmiştir. Parşömen sözcüğü Küçük Asya'daki Pergamondan (Bergama) üretildiği söylenir. İlk olarak orada üretilmiştir. Batıda *tirşe* (*vellum*) diye bilinir. Roma İmparatorluğu'nun görkemli günlerinden başlayarak artan bir biçimde kullanılan parşömen, dana, koyun, keçi ve kuzu derilerinden özel şekilde imal ediliyordu. Bizanslıların kendi gereksinmelerinin tümünü üretebildikleri 11. yüzyıla kadar bunlar yaygınlaşmadı²⁵⁵. Parşömenin bildiğimiz deriden farkı tabaklanmayışı, bunun yerine, bir çerçeve üzerine gerilerek özel bir kurutma sürecinden geçirilerek yapılması ve tıraş edilerek inceltilmesi idi. Ayrıca deri, birtakım süreçler sonra yumuşatılırdı.

Kâğıdın imalatında 3. ve 4. yüzyıllarda büyük bir inkılâp vuku bulmuştur ve yazı malzemesinin bir tek memlekete bağımlılığından kurtulunmuştur. Papirüsler yavaş yavaş kalkmış ve yerini 912 tarihli kâğıtlar almıştır. Devletin en iyi kâğıdı Çin'den getirtilen kâğıtlarken, Müslümanların elinde Dünya tarihi bakımından değişim geçirmiştir. Dut ağacı ve bambudan yapılan kâğıt, paçavradan yapılır olmuştur. Üretim merkezi de Maveraünnehir'dir. Buranın dışında da Şam'da ve Filistin'deki Tiberias'da ve Şam Trablus'unda kâğıt fabrikaları vardı²⁵⁶. Semerkand bu konuda her zamanki önemli yerini korumaktadır. Bizans, Mısır'ı elden yitirince papirüsten parşömene geçer. Bu madde çok dayanıklı olmakla beraber çok pahalı idi ve yazı yazarken dikkatli olmayı gerektiriyordu. 11. yüzyılda kâğıt yaygınlaşmıştır. Ancak lüks el yazmalarında parşömen kullanımı sürmüştür²⁵⁷.

Ortaçağın değerli yazı yüzeyi ve metası olan parşömenin imalat yöntemi şöyleydi: İmalat için keçi ve dana derisi tercih edilirdi. Bir haftalık bir dananın derisi iyice yıkandıktan sonra temiz su içinde 24 saat bırakılır ve daha sonra üçte biri yeni söndürülmüş kireçten oluşan bir banyoya yatırılırdı. Deri bu kireç banyosu içinde ısı şartlarına göre 8-16 gün kalırdı. Daha sonra bir aletle etleri üzerindeki kıllar tıraş edilir, yeniden kireç banyosuna yatırılır ve yıkandıktan sonra bir çerçeve üzerine gerilirdi. Parşömenin kalitesi büyük ölçüde çerçeve üzerine gerilirken nasıl kurutulduğuna bağlı idi. Deri 20 derecede kurutulur ve yumuşak bir yüzey elde edilmesi için üzerine soğuk su dökülürdü. Bu arada yarım ay biçimindeki bir bıçakla tıraş edilerek inceltilirdi.

²⁵⁵ Rice, s.191

²⁵⁶ Mez, s. 106

²⁵⁷ Michel KAPLAN, *Bizans'ın Altınları*, çev. İhsan Batur, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s.102

Derinin tıraş edilmesi işlemi bittikten sonra bir sünger taşı ya da *ponza taşı*²⁵⁸ ile perdah edilir, yeniden gergin bir biçimde kurutulduktan sonra istenen şekillerde kesilirdi. Doğal olarak bu güç ve nazik işlenen bir beceri gerektirirdi. Parşömen yapımının bu güç ve uzun sürecinin yanı sıra, büyük boy kutsal bir kitabın 200-300 koyun ya da keçi derisine gerek gösterdiği düşünülürse bu derece mükemmel bir yazı yüzeyinin yerini neden kâğıda bıraktığı kolaylıkla anlaşılır.

Özellikle 9. yüzyıldan başlamak üzere Bizans sanatının, birçok noktada Arap-İslam sanatının etkisi altına girmiş, Theophilos (Bizans) döneminde kâğıt yapımını, esir Müslümanlar arasındaki sanatkârlardan öğrenmişlerdir. Buğday kâğıtları, geç dönemlere kadar ithal edilmiştir²⁵⁹. İmparatorun resmi belgeleri önceleri parşömene yazılırdı fakat 11. yüzyıldan sonra *bombazine*²⁶⁰ ismi verilen, Bağdat'ta üretilen özel bir tür kâğıt kullanılmaya başlandı²⁶¹.

Kâğıt gerek bir meta olarak, gerekse üretim tekniği açısından asıl gelişmesini Avrupa'da kapitalizm gelişmesine paralel olarak ortaya koydu. Temelde tüccar (merkatil) kültürü olmak üzere, matbaanın icadı, okuma alışkanlığının gelişmesi ve kâğıdın ulusal ve uluslar arası ticaretin önemli bir ögesi haline gelişi, kâğıt üretiminin ve kâğıdın gelişmesini belirledi. Tüccar kültürü, her şeyden önce yazı ve aritmetik üzerine kurulu bir kültürdü. İtalyanların yanı sıra Hansa tüccarlarının Avrupa'daki egemenliğini pekiştiren onların bu özelliği idi. Tüccar kültürünün kâğıda pek fazla ihtiyaç gösteren kimi sonuçları ya da görünüşleri, poliçe, çift kayıt esasına dayanan defter tutma pratiği ve tacirler için özel olarak hazırlanan el kitapları vb.nin mükemmelleştirilmesi olmuştur²⁶².

İmparator hemen hemen her resmi belgeyi imzalamak zorunluluğundaydı. Her belgenin tepesine özel bir yazı türüyle ve çok büyük harflerle imparatorun adı ve unvanı yazılır, imparator imzasını erguvan rengi mürekkeple belgenin altına atardı²⁶³.

²⁵⁸ *Ponza taşı*: Volkanik kayaç türüdür. M.Ö. 1. yüzyıl Vitruvius'a ait mimari özetinde ponza taşından bahsetmektedir. Eski Romalılar zamanında çoğunlukla termal banyoların ve tapınakların yapımında kullanılmıştır. İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi bir örnektir.

²⁵⁹ Casim AVCI, *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 222

²⁶⁰ *Bombazine*: Çözgüsü ipek, atkısı yün olan kumaş.

²⁶¹ Rice, s. 53; Ali Rıza BEKİN, *İpek Yolu*, Ankara 1981, s. 65

²⁶² KÂĞIDIN TARİHÇESİ, "Yazı Yüzeylerinin ve Kâğıdın Evrimi", *SEKA TARİHİ* (kAop) (<http://www.selvlozis.gov.tr>)

²⁶³ Rice, s. 53-54

2.3.1.3.1. Konstantinopol (Bizans) Kağıthane

Konstantinopol'un bugün Kağıthane adı verilen semtinde Bizanslılardan kalma ve daha sonra da belirli aralıklarla kâğıt üretimi yapıldığı bir Kağıthane den çeşitli kaynaklarda söz edilmektedir. Bu Kağıthanenin varlığına ilişkin bilgilerin Evliya Çelebi'den (1611-1681) kaynaklandığı anlaşıyor. Zira Çelebi, Seyahatnamesin birinci cildinde, " Kefere zamanında buradan kâğıt imaline mahsus korgir kubbelerle mebni Kağıthane varmış. Hala su dolaplarının biri Daye Hatun Camii'nin altında numayandır. Harap ise de sehl-imar ile bir baruthane olması mümkündür." demektedir.

Bizans döneminde Kağıthane Deresi'nin adı *Barbisos*'tur. Kesin bilgiler olmamakla birlikte İstanbul'un Fethi sırasında burada bir kâğıt değirmeni bulunduğu ve bu imalathanenin II. Bayezid dönemine (1481-1512) kadar çalıştığı anlaşılr. Evliya Çelebi 17. yüzyılda Kağıthane çevresini anlatırken burada harap durumda bir Kağıthane bulunduğunu anlatır. Semtin ve ilçenin adı, bu Kağıthane'den gelmiş olmalıdır. Bugün Kağıthane semtinde, sanayi, finans ve eğlence merkezlerinin çoğu güneyde ve doğuda yer almaktadır. Güney, Şişli'nin de güneyine yakın olduğu için Kağıthane de lüksün kalbi olmuştur. Ayrıca Kağıthane'nin doğusu da lüksün merkezidir, burası Levent'e de yakındır. Kağıthane'nin merkezi de bir tiyatro merkezidir, burada Küçük Kemal çocuk sahnesi ile İstanbul Büyük Şehir Belediyesi bünyesinde bulunan Şehir Tiyatrolarının Sadabad Sahnesi bulunmaktadır. Ayrıca ilçe belediyesine ait kültür merkezi ve nikâh salonları gibi merkezi binalarda yer almaktadır.

Ayrıca Joseph Hammer, Abbe Todorini ve Franz Babinger gibi tarihçi ve araştırmacılar da Konstantinopol'de bir kâğıt imalathanesinin varlığından söz etmektedirler²⁶⁴.

2.3.1.4. Dericiler ve Ayakkabı Üreticileri

Deri insanoğlunun giyinme ihtiyacını karşılamak için kullandığı ilk malzemelerdendir. Giyinme amaçlı kullanılmasına ilave olarak, çadırlarda barınma ve avcılıkta okları koyacak sadakların yapımında ve su taşımak için kullanılmıştır. Bizans'ın esnaf gruplarından biri de dericilerdir. Deri üretim işlemleri başlıca 3 alt işleme ayrılır: hazırlama aşaması, tabaklama ve kabuklama işlemidir. Silah yapımında

²⁶⁴ İsmet KAYAOĞLU, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", s. 367 (<http://www.dergiler.ankara.edu.tr>)

da deriden yararlanılmıştır²⁶⁵. Yunan etkisinin hâkim olduğu yüzyıla kadar Etrüskler, uçları yukarıya kıvrık, yüksek ölçekli, bağacıklı ayakkabılar giyerlerdi. Romalılarda aynı tip ayakkabıyı giyerlerdi. Ayrıca kürklü, sivri, köşeli, yuvarlak burunlu, bağlı müllei'ler oldukça yaygındı. Askerlerin ayakkabıları ise kaboralıydı²⁶⁶.

Ayakkabı çağlar boyunca çok çeşitlilik göstermiştir. Bunun başlıca nedeni ayakkabıların tropikal iklimden soğuk iklime kadar değişen çeşitli coğrafya ile modaya uygun yapılmasıdır. Eskiçağlarda çoğu insan tabanı deriden ya da tahtadan sandallar giyerdi. Roma dönemlerinde de bu tür ayakkabı ve çizmeler kullanılmıştır²⁶⁷. Ortaçağda, ayağı sarması için yumuşak deri ya da kumaştan yapılan ayakkabıların burunları sivriydi. Yolculuk sırasında ise potinler ya da baldırlara kadar çıkan çizmeler giyilirdi. 14. yüzyıl sonlarına doğru öylesine uzun burunlu ayakkabılar üretildi ki, bunlarla yürüyebilmek için ayakkabının burnunu bir zincirle diz kemerine bağlamak gerekiyordu. Ayakkabı loncaları kuran Romalılar, sağ ya da sol ayağa göre kalıplanmış ayakkabılar geliştirmişlerdi. Roma'da ayakkabılar insanların cinsiyetine cemiyyet içindeki yerine göre farklılaşabiliyordu. Ortaçağ boyunca ayakkabı modelleri oldukça basitti. Tabaklanmamış deriden yapılmış mokasen türü ayakkabılarla yetinilirdi. Zamanla bu ayakkabılar toka ile tutturulmaya veya ayak bileğinin çevresinden bağlanmaya başlandı²⁶⁸.

Daha sonraki tarihlerde ayakkabılara yüksek mantar topuklar eklendi. Ayakkabıyı korumak amacıyla giyilen mantar topuklu şasonlar 1575'te moda oldu. Ama kötü havalarda ya da çok yağışlı bölgelerde tahta tabanlı ayakkabılar da giyiliyordu. Bu tür tahta ayakkabıları (sabo), Hollandalı çiftçiler günümüzde de giyerler²⁶⁹.

Bizanslı erkekler modayla çok ilgiliydiler. 7. yüzyılda Doğu üsluplarına ilgi duyduklarından, yazları Roma sandalları yerine Doğu'ya özgü biçimde ayakkabılar, kışları da yumuşak deriden yapılmış çizmeler giyorlardı²⁷⁰. Deri askerlerin donanım malzemelerinde de kullanılmıştır. Roma'nın hububat merkezlerinden biri olan Konya'da, hayvancılık da yapılıyordu. Konya'da hayvancılığa bağlı dericilik gelişmiştir. Bu devirde halk, bölgeden geçen ticaret yolları sayesinde, ürettikleri ve yaptıklarını

²⁶⁵ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 157

²⁶⁶ <http://www.blogcu.com>

²⁶⁷ <http://www.turkansiklopedi.com>

²⁶⁸ <http://www.nissan.blogcu.com>

²⁶⁹ <http://www.turkansiklopedi.com>

²⁷⁰ Rice, s. 159

satarak ticareti canlandırıyorlardı. Bu dönemi takiben Bizans döneminde, İstanbul'dan gelerek Taşeli platosuna inen ana yolun, Konya ovası yerleşmelerinden geçmesi, Konya da kavşak noktası oluşturarak, doğuya ve batıya yönelmesi ticaret hayatını canlı tutmuştur²⁷¹. VI. Leon'un taktikler üzerine kitabı, süvarilerden her birine sivri bir çelik miğfer verildiğinden ve atının ya pullu bir zırh ya halka ya da zincirden yapılmış bir zırh ya da madeni disklerle kaplı *deri* bir örtüyle korunduğundan haklı bir gururla söz eder. Bizanslıların koruyucu giysileri de çoğunlukla birbirine raptedilmiş dokuma ya da *deriden* yapılmış giysilere dikilmiş metal parçalarından yapılıyordu²⁷².

15. ve 16. yüzyıllarda hammadde sunumunda darboğaz varlığına rastlanır. Bazı kentlerde debbağlara, yerel salhanelerde toplanan bütün derileri alma hakkı tanınmıştır. Yerel piyasa doymadan, dışarıdan gelenlere deri satmayı yasaklayan fermanların çokluğu Osmanlı idaresindeki dönem devletlerinde sunum-istem dengesi için piyasaya müdahale edildiğini gösterir²⁷³. Yani her dönem, ticarete devletlerin kontrolü ve müdahalesi kaçınılmaz olmuştur.

2.3.1.5. Mobilya Üreticileri

Bu dönemin esas mobilya tipleri olan yatak-divan, sandalye, masa ve küçük sandıklara ek olarak duvar dolapları da gelişmiştir. Açılıp, kapanabilen tabureler, geniş divanlar, geniş ve uzun kolların dayanabildiği koltuklar önem kazanmıştır. Karyolanın ayakucu ile baş yastığı kaldırılmış, uyuma dışında oturma, dinlenme ve yemek amaçları içinde kullanılmıştır. Örülmüş koltuk kullanılmakta ise de bugüne kadar örnek kalmamıştır. Ayakları tormalanmış ve kakmalar yapılmış masalar, sadece yemek amacı için kullanılmış, diğer zamanlarda kanepenin altına sürülmüştür. Tornalı ayakların Mısır mobilyalarından başlıca ayrıcalığı, yivlerdeki daralmanın kırılma inceliğine yaklaşması, böylece mobilyanın hantallıktan kurtulmasıdır. *Biklinium*, adı verilen iki kişilik yemek kanepeleri kalabalık törenlerde, bir tarafı servis için açık bulunmak üzere masanın üç yanına konmuştur.

Roma'da eşyaların çoğu duvarlara asıldığından büfe, vitrin, dolap türünden mobilya ya rastlanmamakta, Orta çağ'ın başlarına doğru, raflı kapaksız büfeler görülmeye başlanmaktadır. Mobilya kasaları genellikle ahşap, metal ve taş süslemeli,

²⁷¹ Tülay ÖCAL, "Konya Şehrini Selçuklulardan Günümüze Ticaret Fonksiyonu", Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, *TÜBAR-XIX*, 2006, s. 406

²⁷² Rice, s. 110

²⁷³ Suraiya FAROQHİ, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1993

ayaklar gümüş ve fildişi kakmadır. Mobilya yapımında tunç ve bronz da kullanılmıştır. Aşırı süsleme anlayışı mobilya ya da yansımış ve her mobilya anıtsal bir görünüm almıştır. Bizans'ın mobilya sanatında (Roma sanatının devamıdır) Doğu sanatının da etkisi görülmektedir. Mobilya biçimleri oldukça basit olmakla beraber, Doğu sanatının etkisinde kalması nedeni ile çok süslü bir görünümündedir²⁷⁴.

Yazılı belgeler, Büyük Saray'da şölenlerde fildişi ve altın masalar kullanıldığını anlatır. Bu masalardan birinin yuvarlak olduğu söylenmiştir. "Son Yemek" betimlemeleri masanın "T" biçiminde değilse, büyük bir olasılıkla "D" biçiminde olduğunu gösterir, fakat daha alçak gönüllü evlerde dikdörtgen masaların yaygın olduğunu gösterir. Sarayda klineler ve sandalyeler kullanılmasına karşın, ortalama bir evde, ikonoklasm sonrası dönemde yapılmış dinsel resimlerde görülen bank ve tabureler kullanılıyordu. Daha büyük iskemlelerin Roma'da kullanılan curule biçiminde olduğu ve ek olarak da aslan, kanatlı zafer tanrıçası ya da yunus biçim uçları olan lüra biçiminde arkalıkları olduğu düşünülmektedir. Curule, curulenin yani kıdemli devlet memurlarının ve hatta imparatorun kullandığı bir tür iskemleydi. Oymalı, destekleri fildişinden yapıldı ve bir tabure gibi kapatılabilmesi için arkalıksızdı. Fakat Ravenna piskoposu Maximian için yapılmış fildişi tahtın yarım fiçi biçiminde bir kaidesi ve Yunan kökenli yuvarlak bir arkılığı vardı. Hiç kuşkusuz bazı iskemleler tahta benziyordu ve belki de İsa ve Meryem Ana'nın betimlediği dinsel resimlerde görülenlerde olduğu gibi üzerlerine yastıklar konuyordu.

Manastırların çoğunda hala bulunan gömme dolaplara benzer dolaplar, hiç kuşkusuz Bizanslılarca çok erken dönemlerden beri biliniyordu, ama belki de o zaman bir lüks sayılıyordu ve nadiren çok yüksekti.

Yataklar dört dış köşesinde dört köşe ayakları ve bazen bir başucu parçası olan ucuz ve sade tahta yataklardan, orta Victoria döneminde ki gibi ayakları süslü bir biçimde dışa dönük olup yüksek bir başucu parçası ve daha alçak bir ayakucu parçası olanlara kadar değişik türdeydi. Yatak takımları insanların durumuna göre değişiyordu²⁷⁵.

²⁷⁴ <http://www.webhatti.com>

²⁷⁵ Rice, s. 168-169

2.3.1.6. Maden Üretimi ve Kuyumcular

İpek endüstrisinden sonra en ünlü sanayi kolu metal sanayi idi. Altın ve gümüş tabaklar önemli miktarda ama kontrollü olarak üretilmiştir²⁷⁶. Eparchin kitabında belirtilen iki önemli esnaf grubundan biri kuyumculuk diğeri bankacılıktır²⁷⁷. Bizans tarihinin başlarında, Antichia en güzel mücevherlerin ve en seçkin ve değerli maden objelerin üretildiği merkez sayılıyordu fakat bir kez daha Konstantinopolis kısa bir süre içinde bu eski kenti geçti. Başlarda başkentte gümüş o kadar azdı ki yüzde 10 vergi konmuştu (altın bundan muaftı). O tarihlerde gümüş kaplar imparatorun kullanması için imparatorluk atölyelerinde yapılıyordu. Bir kısmının ihraç edilmesine karşın, çoğu bazen barbar şeflere rüşvet olarak verilmek üzere, bazen değiş-tokuş edilmek üzere, bazen de imparatorluk armağanları olarak dışarı gönderilmek üzere sarayda saklanıyordu. İmparatorluk ipekleri gibi bu kaplar da ya baştaki imparatorun ya da ilgili eparchin ismi ya da monogramıyla damgalanıyordu. Bu göz alıcı parçaları yapan ustalara, aynı zamanda 375 yılından başlayarak valiye vergi olarak verilen gümüş sikkeleri ve demir çubukları deneme ve damgalama gibi sorumluluğu olan bir görevde verilmişti.

Tefecilik hiç de onaylanmamasına karşın, gerekli bulunuyordu ve bunun içinde yasaklanmıyordu. Altın işleyenlere borç para veriliyordu ama hükümet verilen borçlara konan faizleri denetlemeye çalışıyordu. Ortalama oranın 4 ile 8 arasında değişmesine karşın, Justinianos yüzde 12 den fazla faiz alınmasını yasaklamıştı. Bu oranın zamanla borç alanın mevkii ve işine göre olmaya başladı; soylulardan % 45, tüccarlardan % 8,5 ve diğerlerinden % 6,5 faiz alınıyordu. İtalyanlar Bizans'ta kendilerini güvenceye aldıktan sonra, tefeci olarak Yunanlıların yerini almaya başladılar. Batı Avrupa'nın bu konuda bazı şeyleri öğrenmesinden yüzyıllar önce, Bizans'ta kentler arasında çok etkili bir *klirihg (takas)* sistemi vardı. Büyük bir olasılıkla Bizans sikkelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte kurulan banka, insanların para alıp satabilecekleri tek kurum oldu. Eğer bu işi başka bir yerde yaptıkları öğrenilirse, söz konusu tutara el konurdu. Parayla ilgili işlemleri yürütmenin yanı sıra, banka aynı zamanda da boğazları kullanan gemilerden alınan vergileri ve bütün gümrük vergilerini topluyordu²⁷⁸. Bizans altınının bütün ortaçağ boyunca dünya pazarlarındaki mevkisi devam etmiş. Bunda çeşitli faktörler etkilidir: bunlar arasında Batı Avrupa memleketlerine karşı altın

²⁷⁶ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 151

²⁷⁷ Runciman, *Byzantine Trade* s. 156

²⁷⁸ Rice, s. 126-127; Runciman, *Byzantine Trade* s. 156

çekmeye müsait bir dış ticaret bilançosunu muhafaza etmek, İslam dünyasının Avrupa Hristiyan memleketleriyle ve Rusya ile yaptıkları ticaretin mühim bir kısmını kontrol etmek dâhilde altın madeni işletilen sahalara sahip bulunmak etkilidir.

Bizans aldığı kadar mal dışarıya satamadığı için altın ihraç etmeye mecbur kalmıştır. Bizans'ın son zamanlarında barbar askerlere maaş olarak veya komşu devletlere haraç olarak altın vermeye mecbur kalışı, Nil ve Sudan altınlarını elden çıkarması ve Şarkı Anadolu ve Kafkasya yollarını kontrol edemez oluşu altın sıkıntısını artırmıştır. Bunun neticesinde Bizans ticareti Hint denizlerinde ve Rusya steplerindeki mevkisini kaybetmek tehdidi altında kaldı. Çare olarak imparatorlar altın ihracını tahditlere tabi tutmak, harice para çıkmasına yol açan ipekli kumaşların ve ipeğin memleket dahilinde istihsalini temin etmeye mecbur kaldı.

İslam fütühatının yayıldığı yerler o zamanki dünyanın altınının en bol olduğu memleketlerdi. Altın bolluğu ticareti canlandırdı²⁷⁹. Halife Ebu Cafer El-Mansur döneminde Bizans'a gelen bazı elçiler olmuştur. Halife Mansur, V. Konstantinos'a Umare b. Hamza'yı elçi olarak göndermiş ve halifenin mektubunu sunmuştur. Halifenin ve ülkenin durumunu soran imparator elçi ile görüşükten sonra onu gezdirtmiş ve bu gezi esnasında bazı bitkilerle kimya (simya-alışımı) alanında bakır-kurşun-kalaydan altın ve gümüş elde etmeye yönelik birtakım uygulamalar gösterilmiştir²⁸⁰.

Ülkede cephane üretim tesisleri çoğunlukla Konstantinopolis ve Thessalonike'de (Selanik) olmasına karşın bazıları da eyaletlerde yoğunlaşmıştır. Bunların en önemlileri zengin mineral yatakları olan bölgelerdi. Böylece Olympos dağında bulunan mineralleri çıkarabilen Nikomedia da kalkan ve kılıçlarıyla ünlüydü. Saris (Sart), Anti-Toroslar'dan gerekli madenleri sağlayan Caesera (Kapadokya) silah üretiminin başlıca merkeziydi. Hierapolis (Denizli çevresi) ve Kuzeybatı kıyılarınca çeşitli madenler çıkarılırdı²⁸¹. Bizans tarihinin başlangıç döneminde ender bulunan lüks maddeler, en çok Doğu'dan, mücevherler Hindistan ve İran'dan ithal ediliyordu. Doğu ile ticaret çok gelişmiştir.

İkiye bölünen Roma İmparatorluğunun Anadolu topraklarındaki ardılı Bizans'ın takı geleneği, sanatta egemen olan iki güçlü akımın etkisinde biçimlendi. İlki, özellikle saray ve ileri gelen çevrelerle tutulan, kökü eski sanat geleneklerine bağlı, ince, hassas, hatta bazı durumlarda Hristiyanlığa yabancı unsurların bile göze batmadığı görkemli,

²⁷⁹ Barkan, s. 63-64

²⁸⁰ Avcı, s. 90

²⁸¹ Rice, s. 112

zengin ve göz kamaştırıcı bir sanat akımı olan *başkent üslubu*du. Diğerisi ise form güzelliğine önem vermeyen, dini konuları esas alan ve sanatı dinin bir anlatımı olarak kabul eden ilkel ve kuru bir sanat akımı olan *eyalet üslubu*. Ama her iki üslupta da çok tanrılı dinlerdeki motifler Hıristiyanlıkla birlikte yerlerini farklı motiflere bıraktılar; çok farklı teknikler kuyumculuğa egemen oldu. Bizans İmparatoru'nun ilk dönemlerinde kuyumculuk form ve teknik olarak Roma kuyumculuğunun devamı niteliğindeydi²⁸². Kendine özgü form, desen ve teknikler, Konstantinopolis'in kuyumculuk merkezi haline dönüştüğü 6. yüzyıldan sonra gelişti. Bu gelişimde Bizans imparatorları II. Theodosius ve III. Valentianus'un camcı ve kuyumculardan vergi almamaları büyük rol oynadı. Saraya bağlı biçimlenen kuyumculuğun gelişmesi için ayrıca İskenderiye ve Antakya'dan ustalar getirilerek bir Bizans üslubunun ortaya çıkması sağlandı. Değerli madenler, özellikle altınla birlikte değerli, yarı değerli taşların ve organik maddelerin kullanıldığı gösterişli takılarda Bizans kuyumculuğunun özgün tekniği mine gelişmeye başladı. Bizanslılar da tıpkı kendilerinden önceki Anadolu halkları gibi takılarını, süslemenin ve zenginliklerini göstermenin yanı sıra kötülüklerden korunmak ve dindarlıklarını göstermek için taktılar. Bizans takıları, Roma ve Helenistik dönemler olarak hem Batı'yı hem de kendilerinden sonra Anadolu'da yaşayan Selçuklu ve Osmanlı kuyumculuğunu etkilediler²⁸³.

En baştan beri değişik türdeki kuyumcular arasında kesin bir ayrım yapılmıştı. Böylece, yalnızca gümüş işleyenlerle altın işleyenler ayrı atölyelerde çalışmakla kalmıyor, kuyumculukta yaygın olarak kullanılan granül ve telleri pastalarla doldurduğu altın bölmeleri yapanlara ayrı çalışma yerleri veriliyordu. Gümüş ve altın işleyenler arasında, yalnızca kral taçları süsleri, nişan ve rütbe işaretleri ve görevleri gösteren rozetler, saray ve kilise için gerekli olan tören kapları ve tabakları üretenler vardı. Maden işleyenlerden bazıları tunç işlemekte diğerleri bakır ve kurşun işlemekte ustalaşmışlardı. Ayasofya kilisesi için 838'de yapılan büyük tunç ve gümüş kapılar takılmıştı, ama onları yapanların ustalığına tanıklık etmek üzere bugüne kalan yalnızca Ayasofya'nın kapılarıdır. Bu ustalardan maden işleyicileri ve kuyumcular hem inananların gereksinme duyduğu kutsal emanetleri, haçları ve İncil kapaklarını ve süslü ve bezeli olanlardan yalnızca kullanışlı olanlara kadar değişik türde at koşumlarını da

²⁸² Rice, s. 163; <http://www.ezberim.com>

²⁸³ <http://www.ezberim.com>

sağlamalarının yanı sıra, saraya, kiliseye ve devlete mücevherleri, bezemeleri ve sofratakimlari ve mutfak eşyalarıyla birlikte gerekli olan tören kaplarını da sağlardı²⁸⁴.

Bunun yanı sıra başkentte ya da eyaletlerdeki kentlerde ya da taşrada yaşayan maden işleyicileri günlük yaşamda gerekli olan sayısız nesneyi ve özellikle bıçak ve kazma, balta ve kürek gibi aletleri de yaparlardı. Balkon ve pencereler için demir parmaklıklara, kapı ve kasaları güçlendirmek için de demir çubuklara her zaman gereksinme vardı. Sürgüler, anahtarlar, kilitler ve büyük miktarda çivi her zaman satılıyordu, ama daha usta işçiler *polycandeli* denen tunç ya da demir halkalardan avizeler yapıyorlardı. Bunlar çeşitli boyutlardaydı ve kiliselerin, sarayların ve malikânelerin tavanlarına mutlaka asılıyordu. Fitilleri olan yağ kandilleri halkanın üstüne yerleştiriliyor ve bu halkalara bezemeler asılıyordu; kiliselerde bezeme olarak haç, balık ya da kuş gibi simgeler kullanılırdı.

Madenleri işleyenler, ülkenin yaygın gemiciliği için gerekli olan zincir ve çıpa²⁸⁵ları da yapıyorlardı. En yetenekli ustalar dokuzuncu yüzyılda moda olan saatlerin içindeki parçaları üretirlerdi. Bunlara talebin, İmparator Theophilos'un Araplarla ilgili her şeye büyük ilgi duyduğu dönemde, Arap matematikçilerin çalışmalarıyla yaratılmış olduğu ileri sürülmektedir. Onun hükümdarlığı sırasında imparatorluk atölyelerinde çalışan kuyumcular, aralarında en görkemlileri olan imparatorluk tahtı gibi marifetli mekanik aygıtlar yaptılar. Bunların tasarımları her nasılsa Arap dünyasında değil de Bizans'ta doğdu. Örneğin imparatorluğun maden işleme atölyelerinden birinin yöneticisi olan Patrik Antonios'un bir akrabası, dallarında şarkı söyleyen madeni kuşlar olan gümüş ağacı icat etti. Bu yapıt III. Mikhail (842-67) gümüşe gereksinme duyduğunda eritildi. Taht, 10. yüzyıla yani daha sonraya tarihlenen bir yapıtı. Bu taht Magnaura Sarayı'nın taht odasında kullanılıyordu ve 968 yılında Liutprand, verilen bir işret üzerine diğer madeni hayvanlar ayağa kalkarken, tahtın desteklerinin bir bölümünü oluşturan aslanların kükrete ve üzerindeki kuşların da ötmeye başladığını

²⁸⁴ Rice, s. 127-128

²⁸⁵ *Çıpa*: Denizcilikte çıpa, herhangi bir deniz taşıtını istenilen bir yerde sabit tutmak için suyun dibine bırakılan, iki veya daha çok kanca şeklinde kolu bulunan, uzun bir zincire veya kabloya bağlı, genellikle metalden yapılmış alettir. Çıpalar deniz dibine saplanarak ya da takılarak, taşıtın bulunduğu mevkiiden uzaklaşmasını engellerler. Antik çıpalar, büyük taşlardan, taş dolu sepetlerden, kum torbalarından veya kurşun doldurulmuş kütüklerden yapıldı. Bu çıpalar deniz taşıtını, sadece ağırlıkları vasıtasıyla sabit yerde tutarlardı. Deniz taşıtları büyüdükçe daha etkin bir alet bulunması gerekti. Önceleri tahtadan yapılmış kancalar kullanılmaya başlandı. Zamanla bunların yerini metal kancalar aldı. Kancaların sayısı artırıldı ve dişler eklenmeye başlandı. Diğer önemli bir gelişme ise kancalar ve dişler ile dik açı yapan ufki bir kolun eklenmesi oldu. Bu kol, çıpanın kancalarının deniz yatağında dik durmasını ve böylece birinin iyice saplanabilmesini sağlar. *Stok çıpa* ya da *balıkçı çıpası* denen bu tip çıpalar, asırlardır en yaygın şekilde kullanılan çıpa türü olmuştur.

gördüğünde şaşırmıştı. VII. Konstantinos Porphyrogenitos bir çeşme gibi olan ve gülsuyu püskürten bazı dökme altın horozlardan, keçilerden ve koyunlardan söz eder. Heykeltıraşların ve inşaatçıların gereksinme duyduğu mermer ve taş gibi, maden işleyenlerin kullandığı madenlerin birçoğu da taş ocaklarında ve madenlerde (hepsi de devletin malı olan) çalışan mahkûmlar tarafından çıkarılıyordu²⁸⁶. M.Ö. 1000 yıllarında Afyon - İsehisar mermer ocakları açılmıştır. Marmara Adasından ilk çağlarda mermer çıkarılarak heykel yapılmıştır. Roma'daki Sen Piyer Kilisesi'nin iç sütunları ve Roma duvarlarının dış kısımları da İsehisar mermerlerinden yapılmıştır²⁸⁷.

Baştan beri lüks mallar devlet tekeli olarak işlem görür. Değerli taşlar ve madenler Büyük Saray'la Constantinus Forumu'nun arasında olan agorada ya da pazar yerinde satıldığından maden işleyenler, kuyumcular ve tefecilerde burada bulunuyordu²⁸⁸. Para basılması da benzer bir imparatorluk tekeli olmuştur. İmparatorluk mülkiyeti için külçe altın ithal edilmiştir. En iyi mücevherler, en iyi brokarlar ve en iyi emaye işleri saray fabrikalarında özellikle yüksek sınıfa mensup kişiler için üretilmiştir. İmparatorluk sermayesinin büyük bir bölümü imparatorluk sarayının lüks tüketimine ayrılmıştır²⁸⁹.

Bizanslıların ince ve gelişmiş beğenileri, çok güzel takıların yaratılmasına esin kaynağı olmalarına yol açtı. Her birinin tasarımı çok hafif, boyutları küçük tutulmuş ve işçiliği kusursuz olan bu takıların hiçbirinin de gösterişi yoktu. Daha sonraki taşlar bile altın ve değerli taşlardan yapılmış gerçekten güzel ve zarif pendentifleri olan altın bir çember biçimini aldı. Kolye olarak kullanılan haçların evrensel olarak kullanılmasına karşın, balık gibi Hristiyan simgeleri en sevilen tasarımlar arasındaydı. Ayrıca insanlar bakır, tunç, gümüş ve altın yüzük takarlardı. Monogramlar, Hristiyanlık simgeleri ya da yazılar kazınmış olan yüzüklerden bazılarına değerli taşlar takılmış olurdu. İlk başlarda Roma etkisiyle kameo²⁹⁰lar modaydı ama kısa bir süre sonra onların yerini değerli taşlardan yapılmış broşlar aldı. Küpeler, bilezikler, kolyeler ve pendentifler çok yaygındı. Bunların birçoğu altın frigrandı ve olağanüstü zariflikteydi. Birçoğu da altın şeritlerle bölünmüş emaye işi ya da pasta kakma olurdu. Kuyumcular çoğunlukla esinlerini Doğu'dan alırlardı. Bunun için Theodora'nın taktığı tacın biçimini büyük

²⁸⁶ Rice, s. 128-129

²⁸⁷ Murat TURAN, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi", s. 48
(http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/b4e2b9376139fa0_ek.pdf)

²⁸⁸ Rice, s. 147; Runciman, *Byzantine Trade*, s. 153-155

²⁸⁹ Runciman, *Byzantine Trade*, s. 153

²⁹⁰ Kameo: Üzerine kabartma yapılmış yarı değerli taştır.

oranda Pers beğenisi etkilemiştir. Revanna’da ki San Vitale kilisesindeki cam mozaikte de görülür ve Pers beğenisinin etkisi en güzel bileziklerin çoğunda görülen aslan başıyla biten uçlar gibi ayrıntılarda da görüldüğü gibi, kısa bir dönem moda olan merkezi bir öge oluşturan göğsü öne dönük kanat açmış hayvanlarda da görülür. Bizanslıların takılara karşı talebi yalnızca cüzdanlarının boyutlarıyla denetlenebilirdi. Varsıllar özellikle çoğu Hindistan’dan ithal edilen inci, ametist ve zümrüde düşküdüler. Bunları 12. yüzyılda yerini mantonun aldığı Ckamydeslerini (pelerin) tutturdıkları iğnelerde kullanıyorlardı. Ayrıca bronzlar, pendentifler, kemer tokaları, yüzükler, haçlar; mücevherlerle bezenen saç modelleri ve eğerlerde ve diğer at koşumlarında süs olarak ta kullanırlardı. Çağdaş ölçülere göre bu taşların nitelikleri ender olarak iyiydi, fakat düzenlemelerin işçiliği her zaman olağanüstüydü²⁹¹. Takılar ve giysiler bayağı ya da eski bir görünüm aldığıda atılırdı çünkü 18. yüzyıla kadar kişisel temizliğin en basit kurallarını bile ihmal eden Avrupa topluluğunun aksine, Yunanlılar da Romalılar kadar zamanlarının büyük bir bölümünü hamamlarda geçirmek için titizlenmekle kalmayıp, giysilerinin de yeni ve iyi durumda olmalarına özen gösterirlerdi²⁹². Emaye işi de önemli bir çalışmadır²⁹³.

Silahlanmada emperyalist düşünce hâkimdir ve yine devlet tekeldir. Silah üretimi kar amacı güdülmeksizin imparatorluk dışında ve pazarda yer almadı. İmparatorluk yakınındaki binalar cephanelik olarak kullanılmıştır²⁹⁴.

2.3.1.7. Sabun Üreticileri

Her zaman temizliği ve sağlığı hatırlatan sabun, günlük yaşantımızın önemli parçasıdır. Geçmiş M.Ö. 6 binlere kadar uzanan sabun kullanımı, zamanla günlük yaşantımızın önemli bir parçası haline geldi, vazgeçilmez oldu. Fenikeliler sabunu bulana kadar kül ve kil geleneksel temizlik aracı olarak kullanılıyordu. Geçmişte Fenikeliler ile Galyalıları arasında önemli bir takas aracı olan sabun, Roma döneminde kadınların en gözde temizlik aracı haline geldi²⁹⁵. M.Ö. 6000’de bulunan ve kullanımı Ortaçağ’da genişleyen sabun, tarih içinde kimi zaman değerli bir değiş-tokuş aracı olarak, kimi zamansa ilaç olarak kullanıldı. Sabun niteliği taşıyan maddelerle ilgili ilk

²⁹¹ Rice, s. 163-164

²⁹² Rice, s. 164-165

²⁹³ Runciman, , *Byzantine Trade*, s. 151

²⁹⁴ Runciman, , *Byzantine Trade*, s. 153

²⁹⁵ Gündem Ekonomi, *Sabunun Dünyü Bugünü* (<http://gundemekonomi.com>)

yazılı belge ise, Mezopotamya’da M.Ö. 3. bin yıllarından kalma kil tabletleridir. Bu tabletlerde, potasyum ve yağla karıştırılarak elde edilen bir maddeden söz ediliyor.

Sabun yapımına ilişkin ilk tarifler, M.Ö. 2500 yılına ait Sümer yazıtlarında ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Pompei’de yapılan kazılarda bir sabun imalathanesiyle, kalıp sabunlara rastlanmış olması, ilk sabunun Romalılar tarafından bulunduğu düşüncesinin yerleşmesine neden olmuştur. Burada tabî ki banyo kültürünün Romalılarda başlamış olması ve ilk Roma hamamının M.Ö. 312’de inşa edilmesi de diğer nedenlerden biridir. Eski zamanlardan kalma bir Roma masalına göre, sabunu ilk defa kadınlar keşfetmiş. Havyaların kurban edildiği Sapo Dağı’nın kıyısında bulunan Tiber Nehri’nde çamaşırlarını yıkayan kadınlar, çamaşırlarını eskiye oranla daha az çaba sarf ederek temizlediklerini fark ederler. Çünkü hayvanların kurban edildiği Sapo Dağı’ndan Tiber Nehri’ne yağmurla birlikte hayvan yağları ve odun külleri karışıyordu. Bu karışım ise bayanların çamaşır günü için hoş bir hediye oluyordu.

Kişisel temizliğe önem veren Roma ulusunda banyo kültürü önce de belirttiğimiz gibi oldukça yaygındı. Hamamlara aşırı düşkün olan Romalılarda banyo yapmak en temel sosyal görevdi. M.Ö. 25 yılında yüzlerce hamamın bulunduğu Roma’da banyonun altın çağı başladı. Roma’da yaşanan zengin banyo kültürünü, Erken Hristiyan Kilisesi dini açıdan uygunsuz olduğu gerekçesiyle çok çabuk saf dışı bıraktı. Fakat M.S. 476’da Batı Roma’nın yıkılmasıyla birlikte gözlenen bu gerileme ve sağlıksız yaşam koşulları, Ortaçağ Avrupası’nda büyük sorunlara neden oldu. Temizlik, artık halk kültürünün bir parçası değildi. Yaklaşık 17. yüzyıla kadar yaşanan bu karanlık dönemde ihmal edilen kişisel temizlik aynı zamanda 14. yüzyılda büyük veba salgınına doğurdu.

Bizanslılar suya karşı düşkünlükleriyle, Romalılar kadar yıkanmaya meraklıydılar. Kilisenin günde üç kere yıkanmayı fazla bulmasına karşın iki kere yıkanmak olağandışı sayılmıyordu; yine de sekizinci yüzyılda iki kere yıkanan din adamları üstlerince şiddetle azarlanıyorlardı. Yalnızca çok zenginler kendi hamamlarını yaptıracak maddi güce sahiptiler; III. Romanos’un (1028-34) öldüğü, belki de öldürüldüğü hamam o sırada yaşadığı saraya yakındı. Hiçbir kentte halk hamamları az değildi, çünkü ileri gelen kimseler imparatorlarını kendilerine örnek alıyor ve kentlerinin daha yoksul bölgelerinde bu gibi kuruluşlar yaptırıyorlardı. Roma’da olduğu gibi Bizans’ta da halk hamamları çoğunlukla etkileyiciydi ve sağlam yapılmıştı;

fasad²⁹⁶ları bezeliydi ve iç dekorasyonları ve donanımları lükstü. Justinianos'un zamanında ve belki de ondan çok daha önce, küçük odalar ve tuvaletler temel öğeler sayılmaya başlamıştı; bunlar çoğunlukla yuvarlak bir yıkanma havuzunun çevresinde olur ve tunç bir kazanda ısıtılan su hamama süslü bir fiskiye ile son bulan borularla verilirdi. Soğuk ve sıcak sulu yüzme havuzlarıyla sıcak buhar banyosu yapılacak bir bölüm, sıcak hamam olarak aynı yapının içinde olurdu. Böyle bir kuruluş bütün gün erkeklere açıktı, ama akşamları kadınlara ayrılıyordu²⁹⁷.

Eski Romalıların sabun yapımıyla ilgili bilgilerinin Avrupa'ya yayılmasıyla önemli sabun yapım merkezleri ortaya çıktı. Sabun yapımcılığı, Avrupa'da 7. yüzyılda meslek haline geldi. Sebze ve hayvan yağlarına bitki külleri ve güzel kokular katan sabun yapımcıları kendi ticaret ağlarını kurdular. Güzel kokuların da katılmasıyla artan sabun çeşitleri çamaşır yıkamada ve banyo yapmak için kullanıldı. Sabunun kişisel temizlik için kullanımına M.S. 200 yıllardan itibaren rastlanmaktadır. Sabun, sabun olmadan önce süt, kum, bazı yağlar ve çeşitli bitki yağları temizlik amacıyla kullanılmaktaydı. Hipokrat gibi dönemin önemli fizikçilerinden biri olarak gösterilen Galen,(M.S.150-200) sabunu temizlik ve tedavi maksatlarıyla kullanım aracı olarak ilk tanımlayan kişidir²⁹⁸. Sabuna talep artınca üretimi de arttı ve sabuncular bir esnaf grubu oluşturdu. 10.yüzyıl'da Bizans'ta esnaf loncaları içinde sabuncu esnaf grubu da vardı²⁹⁹.

Bizans'ın sabun ve özellikle mum sanayileri çok önemliydi. Mumlar yalnızca evlerde değil, aynı zamanlarda da alaylarda ve özellikle aydınlatma amacıyla değil saygı işareti olarak ikonaların önünde ve yakıldıkları kiliselerde gerekliydi³⁰⁰. Sabun üretimi, yıkama, pişirme, sıvılaştırma ve sabunlaştırma olmak üzere 4 evreden meydana geliyordu. Yoğurma sırasında parfümler katılarak kokulu sabunlar elde ediliyordu³⁰¹. Kozmetik sanayinin gelişmesiyle sadece temizlik maddesi olmaktan çıkıp, özel formüller ve kokularla farklı özellikler kazanan sabun, gençlik, güzellik ve pürüzsüz bir cildin en doğal kaynağı haline geldi.

²⁹⁶ *Fasad*: Cephenin Fransızca karşılığıdır. Türkçede aynen kullanılmaktadır.

²⁹⁷ Rice, s. 151-152

²⁹⁸ Türkiye İhracatçılar Meclis Yayın Organı TURKISHTİME (www.bir.tat.com.tr)

²⁹⁹ Rice, s. 133; Gülден, SARIYILDIZ, "Osmanlı'da Sanayi Sabunla Başladı", Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi; Runcıman, *Byzantine Trade*, s. 157

³⁰⁰ Rice, s. 133; Runcıman, *Byzantine Trade*, s. 157

³⁰¹ Günden Ekonomi (internet bilgisi), (www.teknolojivebilim.com.tr.)

2.3.1.8. Bizans Amphoraları (Çömlekleri), Seramikçiler

Arkeolojik araştırmalarda en yoğun ve yaygın olarak ele geçen malzemeler seramiklerdir. Seramikler arasında sayısal açıdan en yoğun grup ise, üzerinde sır ya da boya ile yapılan bezemenin bulunmadığı, günlük kullanım için üretilmiş sırsız kaplardır. Hammaddesi olan kilin kolay bulunması ve taştan daha kolay biçimlendirilebilmesi sırsız seramiklerin her tip ören yerinde kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Yaşamın her alanında kullanılan bu malzemeler yaklaşık 400 derecenin üzerindeki bir ısıda fırınlandıktan sonra yok olmadıklarından, kırık parçalar bile günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nitelikleri ile eğer araştırmalarda sırsız seramikler değerlendirmeye alınır ise, kullanıldıkları toplumun günlük yaşamını ve bu yaşamın zaman içerisindeki değişimini takip edebileceğimiz malzemelerin önemli bir grubunu oluşturabilirler. Buna rağmen yeni sayılabilecek Bizans seramik araştırmalarında, sırsız kapların neredeyse yok sayıldığı, yayınlarda *amphora*³⁰² dışındaki türlere genellikle yer verilmediği görülür³⁰³. Bizans sırsız seramiklerine yönelik yayınlar üç grupta toplanabilir. İlk grup kazı ve yüzey araştırmalarının sonuç raporları niteliğindeki yayınlardır. İkinci sırada Bizans batık araştırmalarında ortaya çıkarılan seramikler yer alır. Üçüncü grup ise sırsız seramiklere ait bir türün ele alınıp değerlendirildiği yayınlardır. Ayrıca müze ve sergi kataloglarının da bu yayınlar arasında değerlendirilebileceği düşünülse de, bunlarda sırsız seramiklerden çok kırmızı astarlı ve sırlı seramiklere yer verildiği görülmektedir. Kazı buluntuları sistematik çalışılan bir alandan ve tabakalardan geldiği için tarih ve köken tespiti yapılabilmesi açısından önemlidir. Bu yayınlar seramik buluntuları içeren monografik kitaplar, kazı yayınlarında seramiklere ayrılan bölümler ve makalelerden oluşur.

Mutfak kapları arasında yiyecek ve şarap depolamada ve bunların mutfakta hazırlanması sırasında kullanılan sırsız seramik kaplara yer verilir. Bu tipler arasında ele alınan pithosların evde tahılları depolamada; amphoraların şarap, yağ taşıma ve depolamada, testilerin su taşımada, “basin” ve “mortar” adı verilen kapların peynir ve süt ürünlerinin hazırlanmasında, kâse ve çanakların yemek hazırlamada kullanıldıkları belirtilir. Damgaların kullanımı konusunda araştırmacıların tespiti, 6. yüzyılda bazı istisnalar dışında haç biçimindeki işaretlerin amphoranın dibinde yer aldığı yönündedir. Erken Bizans amphoraları üzerinde damgaların 6. ve 7. yüzyıllarda boyunda ve kulplar

³⁰² *Amfora*: İki kulplu, dibi sivri, dar boyunlu geniş testi.

³⁰³ Ayşe Çaylak TÜRKER, "Bizans Dönemi Günlük Kullanım Kaplarına Ait Yayınlar ve Değerlendirme Yöntemleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 2, Ankara 2004, s. 209

üzerinde bulunduğu, 9. ve 10. yüzyıllarda bu damgaların genellikle kulbun üst bölümüne yerleştirildiği, 11. yüzyıldan başlayarak kulbun omuz bölümünde kullanılan damgaların 13.-14. yüzyıllarda kulpların gövdeye birleştiği dip bölümünde yer aldığı belirtilmiştir. Bizans imparatorluğunda 4. yüzyıldan itibaren kullanıldığı bilinen damgalarda 12. yüzyılda çoğunlukla Bizans imparatorlarının veya imparatorluk ailesinin mensuplarının isimlerinin kısaltmaları kullanılmıştır³⁰⁴.

Pişirme kapları grubundaki örnekler, gerçek pişirme işinde kullanıldıkları gibi işlevdeki mutfak kaplarından ayrılmıştır. Doğrudan ateşin üzerinde kullanılanların kumlu hamurdan üretildikleri ileri sürülür. Bu grupta tavalar, güveçler ve pişirme kapları bulunur. Sebebi bilinmemesine rağmen bazı testiler, pişirme kaplarıyla birlikte ele alınmıştır. Bunlarda düz ve yonca ağızlı olmak üzere iki ayrı tip vardır. Bezemeli mutfak kapları, ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Bunlar çok enderdir ve bu kaplardan sadece birkaç parça renkli slip bezemeye sahiptir ve kaba bir hamurları vardı. Bunun da Erken ve Orta İmparatorluk döneminden olduklarını gösterdiği öne sürülür. “Unguentarium”lar, temel olarak başka bir grupta tanımlanmamış, buna neden olarak, kendi alışılmamış biçimi ve ikinci olarak karakteristik hamurlara sahip olmaları gösterilmiştir³⁰⁵.

Bugüne kadar İtalya’dan İspanya’ya, Mısır’dan Girit’e, Rodos’tan Kos’a kadar, Milat öncesin birçok amforasının teşhislerinin yapılmasına rağmen içinde yaşadığımız Milat sonrasının Bizans’ı hakkında hala yeterince araştırma yapılmamış. Amforaların teşhis ve tespitleri oluşturulmamıştır. Bu yüzden Bizans, Ganos dışında, amphoraları hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz bir merkezdir. Panaztepe yerleşiminde yapılan kazılarda tespit edilen en belirgin amphora grubu da Ganos amphorası olarak adlandırılan amphoralardır. Bu tip amforalar kısa boyunlu ve kısa ağır kulplu olup, kulplar omuzdan ağız kenarı ile birleşmektedir³⁰⁶.

Amforaları geniş bir tarihsel süreç içerisinde incelemek gerekir ancak uzun bir geçmiş, macerası, tarihi olan Bizans’tan ne yazık ki elimizde sadece "Ganoz" vardır. Şu an üretim fırınları tespit edilip, batıkları da Marmara adasında bulunduğu için Ganos Amforaları hakkında biraz daha sağlıklı bilgiye sahibiz³⁰⁷. T. T. Rice’ye göre, M.S. 6-7

³⁰⁴ Türker, *Gelibolu’da Bizans Seramikleri*, s. 99

³⁰⁵ Türker, *Bizans Dönemi Günlük Kullanım Kapları*, s. 211

³⁰⁶ Mimaroğlu, *Panaztepe*, s. 444; Türker(1), s. 96

³⁰⁷ "Bizans Amforaları", *Deniz Magazin Dergisi*, Kasım-Aralık 2000, S.43,(<http://www.worldofomphara.com>)

yüzyılda Konstantinopolis esnaf loncasının en önemli iki meslek dalından biri dericilik, diğeri de çömlekçiliktir.

2.3.1.8.1. Selanik İşi Seramikler

Sert hamurlu, zengin dekorlu kaplardır. Palailogoslar döneminde, 13. yüzyıl ve 14. yüzyılda üretilmişlerdir. Champleve ve Sgraffito teknikleri kesin hatlar oluşturur. Tipik örneklerinde kuş figürleri ve stilize yaprak motifleri bir arada kullanılır. Seramiklerin Yunanistan, özellikle Selanik'te, yoğun olarak ele geçmesi, bu seramiklerin burada üretilmiş olması gerektiği fikrini doğurmuştur. Yabancı literatürde "Thessalonika Ware " ve "Salonikiware" olarak kullanılan terim Türkçeye "Selanik İşi" olarak çevrilmiştir.

Karacahisar Kalesi'nde yapılan çalışmalar sonucu ele geçen seramiklerin kesin olarak ne zaman üretildiğinin bilinmemesi ve Selanik'te üretilmişlere benzerlik göstermesi nedeniyle Selanik İşi olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar İstanbul, İznik ve Bergama'da ele geçmiş, dolayısıyla ihraç mal olarak Anadolu'ya gelmiş bir üretim grubu olduğu bilinse de Karacahisar örneklerinin ihraç mal mı, yoksa taklit mi olduğunu söylemek zordur.

Karacahisar Kalesi'nde bu grubu temsil eden iki adet parça ele geçmiştir. Bunlardan ilki *champleve* tekniğinde dekorlu tabak parçasıdır. Kabın ağız kenarını geometrik bordür dolaşır. Tabağın orta kısmında bir kuş figürüne ait kuyruk, kanat ve ayaklar görülebilmektedir. Diğer Selanik örneklerinde olduğu gibi ince *sgraffito* çizgilerle kuyruk ve kanatlardaki detaylar tamamlanmıştır. Sgraffito (astar kazıma) dekorlu kapların hamurları kırmızı, kırmızı-kahverengi, pembe-kırmızı renklerde, sık dokulu, az gözenekli, kireç ve mika katkılıdır³⁰⁸. Ancak Selanik tipi parçalarda motifin kendisi değil çevresi kazınarak figürler ortaya çıkarılmıştır³⁰⁹.

Yoğurtçukale'de yapılan kazılarda da bu tipte seramikler ele geçmiştir. Parçalardan birinde turuncu renkli, kireç ve mika katkılı hamur görülür. 20 cm çapında muhtemelen yayvan bir tabağa ait olabilecek parça üretim aşamasında yarım bırakılmıştır. Kabın iç dudak kenarında kazıma tekniği ile yapılmış dairesel çizgilerin

³⁰⁸ Ebru PARMAN-Canan PARLA-Muradiye BURSALI, *Eskişehir (Merkez Karacaşehir Köyü) Karacahisar Kalesi 2005 Yılı Kazı Çalışmaları Sonuçları*, Ankara 2007, s. 3

³⁰⁹ Muradiye BURSALI, *Eskişehir Karacahisar Kalesi Sgraffito Dekorlu Ortaçağ Seramikleri*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Y.L. Tezi, Mayıs 2007, s. 178

arasına sgraffito tekniği ile yapılmış dalga motifleri işlenmiştir³¹⁰. Yoğurtçukale kazılarında ele geçen üçayaklar ve yarım bırakılmış kap parçaları burada bir seramik üretiminin var olduğunu göstermektedir.

Bizans seramikleri 9-15. yüzyıllar arasında İslam ve Avrupa seramiği arasında bir köprü niteliğindedir. Tek renkli ve çok renkli akıtmı, astar bezeme, astar kazıma (*Sgraffito*) teknikleri ile yapılan, kırmızı hamurlu ve beyaz kil astarlı, zeytin yeşili ve sarı sırlı seramiklerdir. Özellikle ağlayan kuş figürü yaygın olarak görülür. Bizans Seramiği bu özellikleri taşır³¹¹. İşçi sınıfının yün giysileri gibi keramiklerin çoğu da köylüler tarafından köyler de üretiliyordu, ama keramikçilerin çoğu mallarını satmak üzere düzenli olarak bütün kentlerde kurulan pazarlara getirirlerdi. Son zamanlar da belki de Doğu etkisiyle, gerçekten çok iyi nitelikte keramik üretiliyordu. Bu güne kadar hiçbir fırın alanı bulunmamasına karşın nitelikli malların çoğu o kadar güzeldir ki, bunların Konsantinopolis ve Thessalonika (Selanik) gibi önemli kentlerde yapıldığından hiç kuşku duyulamaz. Nikomedia (İzmit) da önemli bir üretim merkeziydi ve belki daha sonra İznik ismiyle Türk çini sanayinin başlıca merkezi olan Nikaia (İznik) da önemli bir merkez olmuştu. Çini yöntemiyle üretilen ve bir ikona olarak kullanılan, bir yapının eklem yerlerini ya da diğer yapısal öğelerini kaplamak ve belki duvarlarda ki mozaikleri ya da resimleri çerçevelemek için kullanılan kaplama plakaları Bizans'a özgüydü.

Çömlekçilik, süzgeç, büyük şarap ve yağ kaplarından tabak, mutfak eşyası ve kâseye kadar her tür ev eşyasının üretilme yoluydu. Bir tür ısıtıcının konduğu delikli yüksek tezgâhlarda yemekleri ısıtmak için kullanılan kaplar bile bulunmuştur. Kaplardan bazıları kaba yapılırken, diğerleri büyük bir sanatçılıkla üretilmiş ve bezenmiştir³¹². Konstantinopolis, her çağda olduğu gibi 8. yüzyıl'dan 11. yüzyıl'a kadar yine Çin'den Hindistan'a, Venedik'ten Yunanistan'a, İngiltere'den Rusya'ya kadar ticaretin kalbi idi. Amforalarla gönderilen şarap ise en önemli ihraç mallarından biriydi.

Gonos amforaları, Sinop amforaları gibi yüzyıllar süren kesintisiz imalatlarıyla dünyada sayıca en fazla üretilmiş Amfora grubuna girebilirler. Gonoslular (şimdiki Gaziköy), tüm geçimlerini bağcılığa ve şarapçılığa bağlayarak yüzlerce yıl tüm dünyaya Marmara şarabı ihraç ettiler ve bundan da haklı bir gurur kazandılar. Bölgede 1993-1995 yılları arasında yapılan araştırmalarda 11 tane Bizans batığı tespit edildi.

³¹⁰ Sinan MİMAROĞLU, "Sırlı Seramikler Işığında Güney Aiolis Bölgesi Bizans Dönemi Yerleşimleri", III.-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu, Ek Dizi No: 2, Ankara 2008

³¹¹ <http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>

³¹² Rice, s.133

Bunlardan 7 tanesi Gonos tipi Amfora, 3 tanesi de 7. yüzyıl batığından, 1 tanesi su arkları, çatı kiremidi, yassı ada batığı tipinde amforalar, sonuncusunda da deniz ticaretinde son defa kullanılan Amforaların son türleri bulundu. Son olarak, Çamaltı'nda bulunan ve 10. yüzyıl'a ait olduğu tahmin edilen 20-30 metredeki batığa da Çamaltı Burnu Batığı ismi verildi. Strabon, Gonos'un M.Ö. 1.yüzyıl'da bir Yunan kolonisi olarak kurulduğunu belirtir. Gonoslular üretimlerinin en az yarısını Konstantinopolis'e satarken herhalde yarısına yakınına da ihraç ediyordu³¹³. Sn. Gökhan Tan'ın Gonos'la ilgili makalesinin bir paragrafı aynen şöyledir: "Osmanlı Tahrir Defteri 16. yüzyıl Gonos'unu şöyle anlatır: Ve bundan gayrı karye-i Horada kabakulakçı kâfirler vardır. Yılda maktu boş kabakulak virürler ayruk nesne virmezler. Amil ol boş kabakulaktan virir şıra ile doldurup amile teslim ederler." Kabakulak, Osmanlıların kulak şeklinde kulpları olan testilere verdikleri addır. Anlaşılan o ki, Osmanlı devrinde Gayr-i Müslim halkın, eski çağlarda başlayan şarapçılık ve Amfora yapımı bu dönemde de devam etmiştir³¹⁴. Köylülerin evleri çoğunlukla dört köşe küçük odalardan biraz daha iyiydi; en iyileri iki odaya ayrılp, çatısı kiremitle örtülürken, daha başarılı çiftçiler iki katlı evlerde yaşıyorlardı. Dağlık alanda bu kulübeler taştan, diğer yerlerde tuğladan yapılırdı. Köyün çanak çömlekçisi ve tuğlacısı çoğunlukla aynı kişiye, daha büyük köylerde bu iki iş birbirinden ayrılmıştı. Her iki durumda da ustalar hem yerel toprak beyleri ve hem de köylüler için yapı malzemeleri, depolama kapları ve sofr takımları yapmak üzere bütün gün çalışırlardı. Onlar demirciyle birlikte marangozlar gibi köylerde bulunan diğer biricik zanaatkarlar olduklarından, köylüler için çok gerekiydiler³¹⁵.

2.4. Ham ve Yarı Mamul Sanayi Ürünleri Üreticileri

Nihai ürün haline gelmemiş ya da başlı başına bir nihai ürün olmayan, üzerinde kısmen emek ve ham madde bulunan, üretimin bir parçası olan mallardır. Yani tam işlenmemiş, tüketici talebi açısından henüz tüketime hazır olmayan ürünler ham madde kapsamına girer. Bunlardan konumuzla ilgili olanları burada ele alacağız.

³¹³ Atlas dergisi 1998 yılı Ağustos sayısı.

³¹⁴ *Bizans Amforaları*, s. 43

³¹⁵ Rice, s.182

2.4.1. İpek

Tekstil malzemeleri içinde çok asil bir görüntüsü olan ipeğin, bugüne kadar yerleşmiş bir kaniya göre, M.Ö. 3000 yıllarında ve Çinliler tarafından bulunduğu söylenir. Ancak insanlar için harikulade bir buluş olan bu malzemenin tekstilde ilk kullanımının hangi koza cinsinden olduğu ve bunu ilk bulanların gerçekten Çinliler mi olduğu kesin bilinmez. Konfüçyüs’e göre ipeğin keşfedilmesi M.O 2640 yılına dayanmaktadır. Efsane şöyledir ki; Çinli prenses Xi Lin Shi, ipek kozası bardağına düştüğünde, bir dut bahçesinde çay içmekteydi. Sıcak çay kozanın sert dış kabuğunu çözdü. Uzun tırnağıyla kozayı çıkarmaya çalışırken, kozanın kesiksiz bir filament içerdiğini fark etti. Çekmeyi sürdürdükçe, koza açılmaya devam etti. Böylece prenses ilk iplik çekim tekniğini keşfetmiş oldu. Çin tarihinde bu yıllarda dokumacılık, sağlam temellere dayanmaktaydı. Böylece bu yeni bulunan lifi kumaşa dönüştürmek mümkün oldu. İpek ipliğinin kesiksiz yapısı onu pamuk, keten ve yünden daha güçlü ve kolay dokunabilir yapmıştır. Çinliler bu olağanüstü, kendi deyimleriyle “*cennetten gelen*” lifin potansiyelini fark etmekte çok hızlı olmuşlardır. Bu lifin kökeninin gizlenmesi için bütün önlemleri almışlar ve kaynağını açıklamayı ölümle cezalandırılması gereken bir suç olarak görmüşlerdir³¹⁶.

Özellikle, 20. yüzyılın başlarına kadar ipek konusuyla ilgili yazılmış kaynaklardaki bilgiler bize, Çin efsanelerine dayalı verildiğinden, M.Ö. 3000’lerde Çinlilerin ipeği buldukları fikri, yaygın bir düşünce haline gelmiştir. Fakat bugün o yörelerde yapılmış kazılardan çıkarılan buluntular, Çinlilerin tarih kitaplarında yer alan efsanelerinin doğru olamayacağını, Orta Asya’da Çin devleti kurulmadan önce Çinlilerin bugün sahip olduğu geniş topraklarda birçok kültür medeniyetlerinin yaşamış olduğunu ve o yörelerde de ipeğin kullanıldığını göstermiştir³¹⁷. Bu yüzden M.Ö. 3000 yıllarında bir Çin devleti varlığının söz konusu olamayacağını iddia eden araştırmacılar, aynı zamanda Çinlilerin birçok buluşu bu medeniyetlerden devraldığını da bulunan örneklerle göstermeye çalışmışlardır. Çünkü 20. yüzyılın ikinci yarısında araştırma ve bulgular Çin’in M.Ö. 1000 yılına kadarki dönemlerine ait bilgilerde hem tarihlerinde kronolojik hatalar yapıldığını ve olayların hatalı yansıtıldığını, hem de ortaya çıkan

³¹⁶ Rıza ATAV-Osman NAMIRTI, "Osman, İpek Liflerinin Dünyası Ve Bugünü", Namık Kemal Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, C.1, S.3, Tekirdağ, 2011, s. 113; Halil YILDIZ, *Türkiye’nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayinin Yeri ve Önemi*, s. 391

³¹⁷ Zahide İMER, "Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek", Bilig-Kış/2005, S. 32, s. 2

kalıntılarda etnolojinin de yardımıyla bunların Çinlilere ait olmadığı sonuçlarını ortaya koymuştur³¹⁸.

Avan Rosthorn, W.Koppers, W.Schmidt gibi araştırmacılar, eski Çin kültürünün meydana gelişi ve gelişiminde Orta Asya göçebe kavimlerinin, özellikle Altay kavimlerinin etkili olduğunu söylerler. Hele son zamanlarda Sinoloji ve Kültür Tarihi konusunda yapılan araştırmalar, bu kavimlerin Türklük karakterlerini kesin olarak ortaya çıkardığını gösterir. Bu da konuya daha bilimsel açıklık getirmiş, doğruluk sağlamıştır. Orta Asya Tarihimizin aydınlanmasına, dolayısıyla Türk kabile ve devletlerinin Çin devleti ile ilişkilerinin gün yüzüne çıkarılmasına, tarihi bağlarımızın ve ilgimizin daha da artmasına neden olan bu araştırmalar ayrıca, Türklerin ve Türklerle akraba kavimlerin M.Ö. 3000'lerde ve hatta çok daha önceki devirlerde, Orta Asya'nın doğu kısımlarında da yaşadıkları gerçeğini ortaya çıkarmıştır³¹⁹.

2.4.1.1. İpeğin İp Haline Getirilmesi

İpek, hiçbir elyafı olmayan özelliklere sahiptir; parlak, yumuşak, en ince haliyle bile sağlam, boyanmaya en elverişli elyafıdır ve çok hassastır, gürültüden, kokudan, rüzgârdan, ısı değişikliğinden, hatta bakıcıların temizliğinden çok çabuk etkilenir. Tabiatın doğal olanakları içinde, doğal yollarla kurt halinden koza ve kelebek haline dönüşerek değişikliğe uğrayan ipek böceği, bugün de eskiden olduğu gibi aynı yöntemlerle üretilmektedir³²⁰. Çeşitli evrelerden geçen ipek kurdu, önce bulunduğu ağaç yapraklarıyla beslenmesinden belli bir süre sonra salgıladığı bir madde ile kendi vücudu etrafında sarıp ördüğü koza haline dönüşür. Koza içinde belli bir süre kalan ipek böceği, kozanın kabuğunu delerek yırtar ve çıkar. Bu hareketiyle kesiği olmayan sarılmış kozanın ipeği bozulur, kesik veya kesilmiş hale gelir. Dış tabakasındaki mevcut serisin maddesinden uzaklaştırılarak kolayca çile haline getirilen ipek, pamuk ve ketende olduğu gibi aynı işleme tabi tutularak iplik haline dönüştürülür. Çin ipeğinin elde edilmesinde en önemli şey, kozanın hasarsız olmasıdır. İpeğin kalitesini bozan koza hasarını engellemek ve ipek böceğinin kozaya zarar vermesini önlemek için, önce kelebek haline dönüştürülecek olan kozalar ayrılır, diğerleri sıcak suya atılır. Böylece

³¹⁸İmer, s. 3; N. VELİHANLI, "Büyük İpek Yolu ve Orta Asır İmparatorlukları", *İpek Yolu Dergisi*, No. 4, 1998, s. 97- 101

³¹⁹Wolfram EBERHARD, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 1, Ankara 1942, s. 19-20,

³²⁰İmer, s. 8

suda serisin maddesinden uzaklaştırılan kozalardan tek tek çekilen iplik uçlarıyla istenilen incelikte teller bir araya getirilir, birleştirilerek iplik haline getirilir, dokumanın cinsine göre eğrilir, boyanır ve dokumaya hazırlanır. Çinlilerin yüzyıllarca ipeğe sahip çıkmalarının esas nedeni olarak, başka yerlerden çok daha önce beyaz ırk, hakiki ipek böceğinin ilk kez kendi ülkelerinde üretilmesi söylenebilir³²¹. Oysa yaban ipeğinin kozasından elde edilen lifin tekstilde kullanımı, Çinliler dışında ve Çinlilerden çok önceleri gerçekleşmiştir. Nitekim Hindistan'da, Suriye'de, Ege'deki Kos adasında M.Ö. 2000'in sonlarından beri yaban ipeğinin kozadan çekilen ipekten üretildiği, hatta keten ve yün iplikle kombine edilerek kullanıldığı ve bu tarz dokumalara Palmyra'da rastlandığı söylenir. Bu da Orta Asya'da olduğu gibi Batı'da da aynı döneme paralel ipekten dokumalar yapıldığını gösterir.

Beyaz ırk ipek böceği olan Çin ipeği ile dokunan kumaşlar şeffaf ve çok ince dokumalar olmasına karşı yaban ipeğinden üretilen Kos adası dokumalarının şeffaf ve daha mat olduğu söylenir. "Bombix" adıyla bilinen Kos adası dokumalarının erken ve Ortaçağ'da çok sevilerek kullanıldığı, hele *Bizans* döneminde Çin'den gelen hakiki dokumaların çok pahalı olduğu, buna rağmen Çin has ipeğinin zamanla Doğu Akdeniz yöresine yavaş yavaş hâkim olmaya ve Bombix ipeğinin yerini almaya başladığı ifade edilir. Hindistan'da üretilen ipeğinse Suriye ve Kos adasındaki ipek gibi kesik veya hatalı kozalardan üretilmiş olabileceği ve burada bol miktarda bulunan sarı kozalı yaban ipek böceği cinsinden elde edilen ipek cinsi olduğu düşünülür.

Yani diyebiliriz ki, ipeğin Çinlilere ait olduğuna dair bilgiler, Çinlilerin ipekle ilgili yazdıkları birçok efsaneye dayanılarak verilmiştir. Ancak Çin'in bu efsanevi kaynaklarını araştıran ve fevkalade önemli bulgular elde ettiğini ifade eden Prof. Arth. Rosthorn, bilgilerin yanlışlığını ortaya koymuştur. Anlaşılan o ki, ipeğin üretimi Çinlilerin göçünden yani yerleşiminden çok önce biliniyor ve üretiliyor olmasıdır. Çünkü efsanelerdeki Çin'de elbiseler yapıldığı belirtilen ipeğin yaban ipeği olabileceği, dut ipeği olmayacağını düşündürür. Hakiki ipekten halk giysisi üretilmiş olamaz. Çinliler belki dut ağacında yetişen ipek böceğinin yetiştirilmesini daha yoğunlaştırmış ve kozadan ipek sarım işlemini sadece teknik olarak geliştirmiş olabilirler. Çünkü Çinliler, efsanelerinde bahsi geçen ipek cinsinin dut ağacı ipeği olmuş olsaydı, her şeyden önce yüzyıllarca gizli tuttukları dut ipeğinin yetiştirilme işlemlerinden de bahsetmeleri gerekirdi ve bizde en erken M.Ö. 2000 yılının ortalarında veya en az

---

³²¹ Atav-Namırtı, s. 113

kaynakların verdiği tarihten 1200 yıl sonra öğrenmiş olurduk. Yani, Orta Asya'da bir ipek üretimi vardı ve bu da en çok yaban ipek böceği üretimi idi. Çinliler bunu kendilerine mal etmek için Çinli kral ve kraliçe isimlerini kullanarak, sanki bu kişiler ipeğin üretildiği zamanda yaşamış gibi onlardan efsane kahramanlar üretip, hikâyelerini tarihe geçirmişlerdir³²². İpek elbiselik kumaş üretimi dışında müzik aletine tel, ameliyat ipliği ve balık oltası olarak da kullanılmıştır.

Neolitik dönem, Orta ve Aşağı Sarı Irmak havzasından, kuzeyde Mançurya'ya, batıda Kansu'nun yüksek kısımlarına kadar çok geniş topraklarda yayılarak sürmüştür. Buluntulardan yola çıkılarak elde edilen delillerle bir karşılaştırma yapıldığında, kazılardan çıkan ipek kumaşların inceleme sonuçları bize, o zamana göre dokuma tekniğinin çok ileri seviyelerde olduğunu gösterir. Renkli ipliklerle üretilen dokumaların bile ilk kez M.Ö. 403-222 yılları arasında dokunduğu tahmin edilmektedir. Bu tarz kumaş örneklerine de, daha çok Moğolistan, Sibiry, Noin ula, Limova, Pazırık ve Oğlaktı'da rastlanmış, Tun-huang, Lov-lan, Çin'de Niya, Afganistan'da Bergram, Kırım'da Kerch, ve Suriye'de Palmyra yörelerinde yapılan kazılardan da benzer kumaş örnekleri bulunmuştur. En önemlisi Han dönemi kumaşlarından farklı üretildiği sanılan bu kumaşların buluntu yerleri de dikkate alınırsa Çinliler tarafından üretilmediği düşünülür.

Son yıllarda Çin arkeologları bile yaptıkları araştırmalarla, Çin efsanelerinde sıkça adı geçen Sarı Irmak İmparatorunun karısı Leizinun, "ilk ipek böceğini bulan ve makaraya ilk saran Çinlilerdir" tezini doğrulamadıkları, dolayısıyla bu efsanelerin bugün pek emin ve güvenilir kaynaklar olmadıkları görüşündedirler. Çünkü Çin arkeologların kazılardan çıkardıkları birçok örnek, ipeğin çok erken zamanlardan beri üretildiğinin kanıtlarını oluşturmaktadır. Örneğin; Shanxi yöresi Xiashian nehrinin Xiyin havzasında, neolitik sitede yapılan kazılarda, birtakım ipek böceği kozalarını ortaya çıkarmışlardır. Bu buluntular bize, Sarı Irmak vadisinde oturanların çok eski zamanlardan beri dut ağacı yetiştiriciliği yaptığını ve ipeği üretip makaraya sarmayı bildiklerini gösterir, Tıpkı Shang (Ym) İmparatorluğu dönemi kazılardan çıkarılmış olan ipek böceği kurdu kalıntıları ile Orakel kemikleri ve diğer hayvan üzerindeki yazılardan da anlaşılacağı gibi, Shang dönemi, (M.Ö. 17. yüzyıl-11. yüzyıl) dut ağacı, ipek böceği ve ipek hakkında bilgi sahibi idiler. Bunun dışında, Shang dönemine ait

---

³²² İmer, s. 13-14

bronzdan yapılmış balta üzerine sarılmış ipek kumaşların incelenmesi sonucu göstermiştir ki, bu dönemde düz ve karışık teknikle ipek kumaşlar dokunmuştur.

Neticede, ipeğin Çinlilerden çok önce Türk kavimler tarafından keşfedilmiş ve kullanılmış olabileceği, aynı şekilde hem dut ağacı ipeğinin hem de yaban ipeğinin Çinlilerden çok önce bilinmiş ve işlenmiş olabileceğidir. Hatta öyle görünüyor ki, binlerce yıl önce düz ve karışık teknikle ipek kumaşların yine bu kavimler tarafından dokunmuş olabileceği, Çinlilerinse dut ağacını daha kültüre edip ipeğe işlem aşamasında iyileştirme sağladıkları ve bugünkü üretim seviyesine getirdikleri söylenebilir³²³. İpek böceğinin M.S. 6. yüzyılda imparator Justinianus zamanında Çin'den gelen keşişler tarafından asalarının içinde saklanarak İstanbul'a getirildiği rivayet edilir. İ.S. 16 yılında Roma Senatosu tarafından ipekli kumaş kullanımı yasaklanmıştır. İ.S. 369 yılında ise ipek dokumacılığının kadınların dışındakilere yasaklanmasına ilişkin karar çıkmıştır. Bizans'ta ipekli dokumacılık devlet tekeline alınmıştır. İmparator Justinian (527-565) döneminde, devlete ait dokuma atölyeleri geliştirildi ve ipekli dokumacılık devlet tekeline alındı. İpek üretimi, Konstantinopol, İzmir, İznik ve Bursa çevresinde yaygınlaştı. 7. yüzyıldan itibaren Bizans ipek endüstrisinin merkezi Konstantinopol'dür. Bu dönemde bazı giysilerin halk tarafından yapılması ve giyilmesi yasaklanmıştır. Örneğin; *Skaramangiann* sadece imparator dükkânlarında satılır, erguvan rengi ipekliler de sadece imparator ailesi ve çevresinde giyilmektedir. Başlangıçta ipekli kumaşlar üzerindeki desenler basit, renkler iki tondayken 6. yüzyıl ortalarından sonra çok renkli ve gösterişli motifleri olan ürünler görülmektedir³²⁴. 1204 yılında IV. Haçlı Ordusunun İstanbul'a yağmalaması ipek dokuma atölyelerinin dağılmasına neden oldu³²⁵.

2.4.1.2. Bizans'ta İpek, Pamuk, Yün ve Keten Üreticileri

Tienşa'nın garp ve şimal yamaçları ile Aral gölü mıntıkasında yaşayan Türkler için İpek yolu siyasi, ekonomi ve kültürel yönden önemli bir yere sahip olmuş ve ipek yolu için devamlı Çinliler, Sasaniler ve Ak-Hunlar ile mücadele sürmüştür. Bu mücadeleler, tarihi Çin Seddi'nin yapılmasına ve Peiteng Antlaşmasının imzalanmasına

³²³ İmer, s. 27-28

³²⁴ Sabahattin TÜRKOĞLU, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*, Garanti Bankası, İstanbul 2002, s. 112; Aylin BERK, *Seçilmiş örneklerden Bulgaristan ve Türk Geleneksel Giysi Yapılarının ve Kumaşlarının Karşılaştırılması*, M.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Ana Sanatsal Dalı, Y.L.Tezi, İstanbul 2006, s. 10; Rice, s. 34-124; Heyd, s. 104

³²⁵ Emre DÖLEN, "Tekstil Tarihi", İstanbul 1992, s. 140

da neden olmuştur. Asya Hunları ile başlayan bu mücadele Göktürkler, Uygurlar ve Karahanlılar döneminde de devam etmiştir. Orta Asya da Milli adımızla 552 yılında Bumin Kağan tarafından kurulan Göktürkler döneminde ise ipek yolu, göçebe yaşam süren Türklerin temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Bumin ve İstemi Kağan, ülke sınırlarını doğuda ve batıda genişletmek, Avarlara bağlı ülkeleri ele geçirmek amacıyla birçok sefer yaptılar ve sonunda Kingan dağlarından Demirkapı'ya kadar uzanan bölgeye hâkim oldular. Göktürk devletinin kurucusu Bumin Kağan'ın ölümünde sonra kardeşi İstemi Kağan, Batı bölgesinde 24 sene hüküm sürmüş ve Ağabeyi'nin töresi ile buyruğunu yerine getirmiştir. Göktürk Devletinin en parlak döneminin yaşandığı Mukan Kağan döneminde ise İstemi Kağan Altayların batısını ve Isık göl ve Tanrı dağlarına kadar bölgeleri ele geçirmiş ve devrin önemli güçleri olan Bizans ve Sasanilerle ilişkilerini genişletmiştir. Göktürklerin Asya topraklarındaki hâkim bölgelerde devletin ekonomik gelirleri ve mali kaynaklarının devamlılığı açısından farklı girişimleri olmuş özellikle İstemi Han'ın diğer komşu ülkelerden Persler ve Avarlara ilave diğer milletlerle dünya tarihinin ilk ticaret antlaşmaları yaptıkları eski Çin tarihlerinde yazılmaktadır. Göktürkler ile Çinliler, Göktürkler ile Bizanslılar arasında uluslar arası düzlemde bir serbest ticaret antlaşması kaleme alınmış ve taraflarca onaylanmıştır.

6. yüzyılda ipek ticaretinin bir bölümü elinde bulunduran ve Göktürklerin yaptığı ticareti engelleyen Ak-Hunlar, Kuzey Hindistan, Afganistan ve İç Asya'ya kadar yayılan bir coğrafya da devlet kurmuşlardır. Eftalitler olarak ta bilinen Ak-Hunların ipek yolu kervan ticaretini engellemesi karşısında Batı Göktürk İmparatoru İstemi Kağan Ak-Hunlar üzerinde yaptığı ilk baskı tecrübesinden sonra ipek transit ticaretini elinde tutan bu devlete karşı Sasani İmparatorluğunu tabii müttefik olarak görmüş ve Sasani İmparatoru Şehinşah Anuşirvan Adil ile antlaşma yapmıştır. İkili ilişkilerin daha da artması gayesiyle de kızını İran şahına vermiştir. Göktürkler ve Sasaniler tarafından sıkıştırılan Ak-Hunlar kısa sürede yıkılmış ve toprakları, Ceyhun sınır olmak üzere iki müttefik arasında paylaşılmıştır. Ticari kaygılar İran ve Orta Asya coğrafyasında yaşayan iki devleti bir araya getirmiş ve Maverâünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Batı Türkistan'ın güneyi, Kaşgar, Hoten v.b Göktürklerle intikal etmiştir. Bu suretle İç Asya kervan yolu üçüncü kez Türklerin eline geçmiş oluyordu. Sasani şahı Anuşirvan, bu bölüşmede, zaferdeki cüzi katkısına nispetle "*Arslan payını*" almış olmasına rağmen, pek memnun değildi; kervan yolunun Maverâünnehir güzergâhını da ele geçirmek

istiyordu. Anuşirvan bu maksatla, kendi ülkesinden Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yapılmakta olan ipek nakliyatını durdurdu³²⁶. Böylece hem ipek ticaretinin ünlü kervancıları olup son taksimde Göktürklerle bağlanan Soğd ahalisinin faaliyetini baltalayarak huzursuzluk çıkarmak, hem de Türkleri ipek transit vergisi gibi yüksek bir gelirden mahrum etmek düşüncesini tatbik mevkiine koydu. İpek yolu üzerinde ticaret yapan Soğdlular için ticaret en önde gelen mesele olmuş ve mallarını acemler ülkesinde bulunan Medler'e de satmak için Göktürk kağanından istekte bulunmuşlardır. İstemi Kağan Soğdluların bu taleplerini olumlu karşılamış ve Maniakh³²⁷ başkanlığında bir heyeti acem ülkesine göndermiştir. Böylece diyebiliriz ki Bizans'la ilişkiler başlamıştır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre de genelde Göktürk-Bizans İlişkileri iktisadi temele yani ticarete dayanmaktadır. Türkçe' deki 'ipek' sözcüğü Kıpçak Türkçesindeki 'yipek' sözcüğünden gelir. Osmanlıca da 'ipek kumaş' anlamına kullanılan 'ak kumaş' deyimini de Doğu Türkçesindeki 'aghi' sözcüğünden gelir³²⁸. Bizans ile Sasani devletleri arasındaki ticari etkileşim dönem dönem devam eden ticari anlaşmalar sayesinde sağlanmaktaydı. Önemli ticaret malı olan Çin ham ipeğinin bu ticari etkileşimde çok özel bir yeri vardı. Bizans'ın lüks endüstrisi için ipek çok önemliydi. İpek yolu Sasani Devletinin sınırlarından geçtiğinden dolayı ipek ticareti Sasanilerin elindeydi. Ayrıca Bizans vatandaşları doğu ürünlerini kullanmaya alışmışlardı ve bu geleneklerinden vazgeçemiyorlardı. İpek ticari bir meta olarak çok özel bir yere sahip olup Sasanilerin tekelindeydi. Çeşitli diplomatik temaslara rağmen Bizans ipek yolunu kendi kontrolüne alamıyordu. Sonunda Bizans, 552 yılında ipek üretimin yolunu kaçakçılık ve hile ile keşfetti. Bizanslı keşişler, Çin'den kozaları sağlayarak ipek böceği yetiştirmenin sırrını elde ettiler. Bizans İmparatoru Justinianos döneminde bir rahip Çin'e giderek ipek böceği kozasını bambu ağacının içine gizleyerek İstanbul'a getirdi. Bu olaydan sonra Bizans Devletinde ipek üretimi için iklimi en uygun yer olarak Bursa ve Antakya belirlendi. Böylece Bursa ve Antakya'da dut ağaçları ekildi ve imalathaneler kuruldu. İpek sanayi devlet tekeli altına alındı ve Bizans Devleti'nin gelirlerinin en büyük kaynaklarından biri haline geldi³²⁹.

³²⁶ İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1999, s. 101; Cengiz ALYILMAZ, "İpek Yolu Ve Orhun Yazıtları", A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum 2004, s. 182; Heyd, s. 5

³²⁷ Heyd, s. 18; Bekin, s. 66

³²⁸ Bekin, s. 66

³²⁹ Gürhan BAHADIR, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV-VII. Yüzyıllar)", Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hatay 2011, s. 699; Ostrogorsky, s. 67

8. yüzyılda Bizans, ipek endüstrisinde İran'ın yerini almaya çalışmışsa da bunu başaramamıştır. İpeği ilk elde edenler İranlılardır³³⁰. İran, Suriyeli ve Çinli sanatkârları esir alarak, ipek kurdunu yetiştirmeleri için görevlendirmiştir³³¹. Eskiçağlarda, Yakın-Doğu mallarının Amu-Derya diyarlarından Hazar denizine kadar genellikle izlediği bir yol vardı; Hazar denizinde gemiye yüklenir, denizi geçer, Aras kaynağına doğru çıkar sonra Phase'dan iner ve Karadeniz'i aşardı. Kervan yolu İran'ın kuzey sınırlarını izlerdi. İpek, ister bu yollardan biri, ister diğeriyle nakledilsin bunu ilk önce elde edenler İranlılar olur ve bunun, kendi ülkelerinden geçen bir yoldan başkasından ve kendi taşıtlarından başka bir taşıt ile Doğu Romalıların eline ulaşmamasına kıskançlıkla önem verirlerdi. Bizans hükümeti, İran'dan gelecek malların Bizanslılara satılacağı bazı pazaryerlerini tayin hususunda İran hükümeti ile anlaşmıştı: bu hükümden kurtulmak imkânsızdı, bu yerlerin her biri aynı zamanda bir gümrük dairesi merkezi idi. Bu yerlerin kuzeydeki *Artaxate*, bundan sonra merkezde Mezopotamya'da *Nusaybin*, güneyde *Callinicum* (Fırat üzerinde Rakka) gelirdi. Nusaybin, ipeği, bir taraftan Soğdiyana'dan hareket edip İran'ı güneybatı yönünde kesen kervanlar aracılığıyla alır; öte yandan da Dicle'ye yakın oluşu ona Basra Körfezi ile ulaşım sağladığından ipeği denizden de getirebilirdi. Bir kısım ipek, denizyoluyla Çin'den Seylan'a götürülürdü; buradan başka bir gemiye aktarılır, Hindistan'ın batı sahili ile Kerman ülkesinin güney sahilini izleyerek Basra körfezine ulaşırdı. Bizans bu maddeyi elde etmek için İran'dan başka aracı bulmak zorunda idi. İmparator Justinien 532'de, ipek ticaretine Habeşistan yoluyla bir yol açmak girişiminde bulundu. Ancak Hindistan gemileri gelip karaya yanaştığı, limanlara ulaştığı zaman, İranlıları hem komşu hem de eski müşteri olmak gibi iki nitelikte piyasaya hâkim buldular; bunun üzerine elleri boş dönmek zorunda kaldılar ve İranlılar da yeni bir düzene kadar tekellerine sahip olmaya devam ettiler³³².

İpekle ilk karşılaşan Batılıların, Romalı General Marcus Licinius Crassus komutasındaki yedi lejyon olduğu belirtilir. Crassus, Spartaküs'ün köle isyanını bastıran komutandır, Spartaküs'ün katilidir. M.Ö. 53 yılında, Romalıları Fırat nehrine yakın savaş meydanında bozguna uğrattığı Part ordusunu önlerine katmış kovalarken, Part süvarileri birden atlarını geri döndürüp, Romalıları ok yağmuruna tutmuş. Bu beklenmedik manevrayla, Roma lejyonlarının düzeni bozulmuş, ama çabuk toplanmışlardır. Bunun üzerine Part savaşçıları korkunç çığlıklar atarak muazzam

³³⁰ Heyd, s. 7

³³¹ Dölen, s. 141

³³² Heyd, s. 7-8

büyükölükte ipek sancaklar açmış ve Romalıların üzerine yürümeye başlamış. Yakıcı güneşte parıl parıl parlayan bu acayip sancaklar zaten morali bozulmuş olan Romalıların gözlerini almış. Daha önce hiç böyle bir şey görmeyen Romalılar, üzerlerine üzerilerine gelen devasa ipek dalgalarının önünde korkuya kapılarak kaçımaya başlamış, geride 20 bin ölü bırakmışlardır.

Romalılar, bir süre sonra bu malzemenin ne olduğunu araştırmaya başlamış. Partların, "*bulut kadar hafif* " ve "*buz kadar saydam*" olan bu ince malzemeyi üretebilecek teknikten yoksun olduklarını bildiklerinden kaynağını bulmaya çalışmışlar. Kısa süre içinde de, Orta Asya'nın doğusunda oturan bir "İpek Kavmi" tarafından üretildiğini öğrenmişler. İmparator Wudi'nin gönderdiği ilk ticaret heyetleri, büyük seyyah ve diplomat Chang Chein'in yolundan giderek Part ülkesine kadar ulaşmışlar³³³.

Batı'nın gerçek Çin ipeği ile tanışıklığı M.Ö. 1. yüzyıla rastlar. Bu yüzyılda Roma'ya gelen ipek, Seres adı verilen, kişilerin oturduğu gizemli bir ülkeden, İran üzerinden geçen karayolu ile değil, Hindistan'dan gelen gemilerle, deniz yolu ile geliyordu³³⁴. Önceleri lüks bir malzeme sayılan ipek, pahalılığı yüzünden Çin ipek ipliği olarak ithal ediliyor ve sadece elbiselerin yakalarına pervaz, kenar süsü veya yastık kenarı süsü olarak kullanılıyordu. M.S. 6. yüzyıla gelindiğinde Roma İmparatorluğu, Çin dışında en çok ipek kullanan ülke haline gelmiş, dokumalarının üretimi de tamamen Çin'den ithal edilen ipek ipliğine bağımlı olmuştur.

Roma'da ipek, son derece değerli bir maldı. Büyük servet sahibi olan soylular, yüksek memurlar ve toprak sahipleri, süs eşyalarının doymak bilmez alıcılarıydılar. İpeğin bu süs eşyaları arasında çok özel bir yeri vardı. İpeğe karşı isteğin fazlalılığı karşısında Roma senatosu aldığı bir kararla İ.S. 1. yüzyılın hemen başlarında ipeğin erkekler tarafından kullanılmasını yasakladı. Romalıların bu kumaşın üretimini ya da nerede yapıldığı konusunda herhangi bir bilgisi yoktu³³⁵. Aslında Çin ipeğinin nereden geldiğini ve nasıl üretildiğini tam bilmeyen Romalılar, Çin'i de bilmiyorlardı. Çin onlar için bilinmeyen, gizli, esrarengiz bir ülke idi. Çünkü Çin ipeğini Çinli tüccarlar getirmiyorlardı, getirenlere Seres³³⁶ adı verilmekteydi. Sereslerin ülkesinin de neresi olduğu hakkında kesin bilgiler yoktu. Seresler hakkında çok şeyler söylenmekteydi ama

³³³ ÖZCANBUZE, *Çin Güncesi Seres'ten Serez'e İpek Yolu*, (<http://ozcanbuze.blogcu.com>); Atav-Namırtı, s. 113

³³⁴ Zahide İMER, *Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek (Roma'ya ipeğin Gelişi)*, (<http://www.yesevi.edu.tr>); Rice, s. 122

³³⁵ Nebi BOZKURT, "İpek Yolu Kùltürlerin Kaynaşmasına Vesile Olmuştur", (<http://zet10.com>)

³³⁶ Heyd, s. 5

bunların ya İskitler olduğu veya Hintliler olduğu sanılıyordu. Bilinen bir şey vardı ki Romalı alıcılarla, Seresler arasında bir kontak kurulamıyordu, çünkü birbirleriyle dilde anlaşamadıklarından konuşamıyorlardı.

Heyd'e göre, Seres diye gösterilen aşiretlerin Sogdiana halkı olduğu söylenir. Çünkü Eskiçağ'da ticari yetenek ve becerilerini kullanarak ipek ticaretini yapan en tanınmış aşiret Buhara bozkırlarında yaşayan *Sogdiana* halkı idi. İpek onlara Çin den gelir, kendileri de ya İran'ın kuzeyindeki pazar yerlerine veya Hazar Denizi'nin güneyindeki pazarlara götürürlerdi³³⁷. Bizanslı Theophane ise farklı görüşteydi, ipek tüccarlarının yerleriyle limanlarının kısa sürede üç defa efendi değiştirdiğini, bu yerlerin önceleri İranlıların elinde iken, Eftalit denen Hunların eline geçtiğini ve nihayet buralıların Türkler tarafından işgal edildiğini söyler.

Ticareti büyük kazançlar sağlayan ipek, çeşitli baharatlarla birlikte Batı Asya ve Akdeniz'e 6.400 km uzunluğundaki ipek yolunu aşan kervanlarla gelirdi. Mallar belirli konaklama yerlerinde tüccarlar arasında el değiştirerek taşınırdı. Batı ucu Doğu Akdeniz kıyılarından başlayan ipek yolu, İran ve Afganistan'ın kuzeyinden geçerek Pamir bölgesine ulaşırdı. Burada *Taşkule* adı verilen yerde doğudan ve batıdan gelen kervanlar arasında alışveriş yapılırdı. Bundan sonra yol ikiye ayrılırdı. Bir kol Hindistan'a inerken, diğer kol Batı Türkistan'ın güneyine uzanırdı³³⁸.

Romalı Toga'sının kıvrımları her zaman sanatta korundu. Üretildikleri tarih her ne olursa olsun, hem İncillerin Bizans kopyalarındaki hem de diğer kutsal yapıtlardaki zarif kitap resimleri ve aynı zamanda da dinsel betimlemeler ve mozaikler Evangelistleri (dört İncil yazarı) ve azizleri klasik dönemin giysilerinden türetilmiş oylumlu kumaşlarla bezenmiştir. Bu giysiler çoğunlukla bir khiton ya da gömlek üzerine giyilen bir hymation ya da pelerinden oluşurdu³³⁹.

12. yüzyılın sonundan itibaren önce İtalya ve kısa bir süre sonra da kıtada gelişen ipek ve pamuklu imalatına paralel olarak ham ipek ve pamuğun ithalinde bir artış görülmektedir. Böylece Doğu'dan Batı'ya ipek ve pamuk akışı daha da artmıştır. Doğu'dan Batı'ya ipeğin yanı sıra pamuk ve yün ihracı da yapılmaktaydı. Pamuk ve yün ihracında Anadolu da önemli bir rol üstlenmişti. Anadolu geniş bir yün sanayi ve pamuk hacmine sahipti.

³³⁷ İmer, s. 11; Heyd, s. 5

³³⁸ Henri PIRENNE, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 1983, s. 118; Charles MOROZE, *Histoire Economique et Sociale*, Paris 1956-57, s. 10

³³⁹ Rice, s. 23-24

12. yüzyıldaki Konstantinopol pazarlarına bakıldığında çok çeşitli ürünlerin yanı sıra Türk ve Yunan yünlerinin de bulundukları ve bunların ağırlıklarına göre satış işlemlerinin yapıldığı görülmektedir. Yalnız bu dönemde Avrupa'dan Doğu'ya yün ticaretinin yapıldığını da belirtmeliyiz. İtalya'dan Doğu'ya yün ticareti yapan pek çok isim mevcuttur. Mesela Dei Donati adındaki bir tacir Suriye'ye yün ve yün kumaşları göndermekteydi. Anavatanı Hindistan olan pamuk üretiminde Çukurova, Kuzey Suriye, Şam Vahaları ve Ürdün önemli bir yer alırken, Mısır'da keten üretiminde şöhrete sahipti³⁴⁰. Yukarı Mısır'da çok eski zamanlardan beri pamuk ticareti yapılmasına rağmen, pamuk pek önemli değildi. 18. yüzyılın sonunda bile Mısır, Suriye'ye keten ihraç ediyor, oradan pamuk ithal ediyordu. Öyle ki, mumyalamada bile keten kumaşı tercih ediyorlardı³⁴¹. Bu da bize pamuğun üretimine rağmen uzun süre bölgede önem kazanmadığını gösterir.

Roma, Antakya ve Bizans Akdeniz dünyasının ipek stokçusu durumundaydı. İslam ülkeleri yoluyla gelen ipek, çoğunlukla Yahudi tüccarların bulunduğu Norbonn, Roma ve İskenderiye şehirlerinde satılıyordu³⁴². Ham ipek artık eskisi gibi çok ihraç edilemiyordu. Kadınlar daha çok nakışa yöneldiklerinden nakış ipliği oldukça fazla miktarda satılıyordu. Çeşitli dönemlerde siyasi nedenlerden dolayı aksaklıklar olmasına rağmen 1087 yılından sonra Bizans'ın ticari ilişkileri iyi bir seviyeye ulaştı. Bunun böyle olmasında Bizans'ın ihtiyaç duyduğu dokuma ürünleri talebinin önemli etkisi vardı. Bizans'ın bu amaçla Fatımi Hilafet merkezinde, biri pahalı ipekler için, diğeri de baharat ve itriyat için olmak üzere iki temsilcisi bulunuyordu. Nitekim Kahire'de Haretü-r Ryum adıyla bilinen mahalle Bizanslı tüccarlar için tahsis edilmişti. Buna karşılık Konstantiniye'de de alış-veriş için gelen Mısırlı tüccarların bulunduğu belirtilmektedir.³⁴³ Bizans, Çin'den getirdiği ipeği işleyip, Batı'ya satardı. İpek Yolu'ndan³⁴⁴ kervanlarla taşınan ipek, Bizans İmparatorları'nın tekelinde bulunan

³⁴⁰ Güçlüay, *Selçuklular Dönemi Ortadoğu'da Ticaret*, s. 123 - 124; Mez, s. 99

³⁴¹ Mez, s. 99

³⁴² Bekin, s. 69

³⁴³ Aydın ÇELİK, "Fatimiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 135, İstanbul 2001, s. 147-150

³⁴⁴ Elbrus İSAYEV*, – Mustafa ÖZDEMİR, **, *Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası*,* Nahçıvan Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Azerbaycan,** Yakın Doğu Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi KKTC, 2011, s. 113

tezgâhlarda işlenerek kumaş haline getirilirdi³⁴⁵. Eski çağların en kıymetli malı böylece ortaya çıkardı³⁴⁶.

Konstantinopol harem daireleri dışında, Bizanslıların ipek sanayi başlıca merkezleri Suriye’de ve özellikle Sur ile Beryte’te bulunurdu. Suriye, imparatorluğun en mamur ve bereketli eyaletlerinden biri idi; Procope, Suriye’nin merkezi olan Antakya’dan bahsederken, bu şehrin zenginliği, yüzölçümü, nüfusu, güzelliği ve anıtları yönünden Doğu’daki Roma şehirlerinin en başında geleni olduğunu söyler. İmparator Junstinien’in aklına, ipek kumaşlar için büyük bir fiyat tespit etmek geldiğinde gerçi bu şaşaa az çok sönmüştür. Artık ne tüccarlar, ne de imalatçılar devam edebildiler; yüksek vergiye tabi tutulan ve mantıksız bir tekel dolayısıyla güç duruma düşen manifaturacılık mahvolduğu gibi bir çok işçiler de göç zorunda kaldılar. Fakat bu durum uzun sürmemiş, ipekböcekçiliği memlekete sokulmuş, ihtiyacı olan hammaddeyi dışarıdan satın almak zorunluluğundan kurtulduğu için memlekette ucuz fiyatla kendisi elde etmeye başlamıştır. Suriyeli imalatçılar, memleketi dut ağaçlarıyla kaplamışlardır. Ancak Richter’in belirttiği gibi, Beyrut civarında yetiştirilmeye başlandığı devir³⁴⁷, Suriye’de Bizans egemenliğinin son yüzyılının yaşandığı devirdir.

Konstantinopolis’in dünyaya açılması, 10. yüzyılda kendini daha çok belirgin biçimde gösterir. Ruslarla ilk kez kurulan ve 911 ile 944 tarihli iki anlaşma³⁴⁸ sayesinde bilgi sahibi olduğumuz ticari ilişkiler, bu ekonomik özelliklere yön veren temel özelliği göstermektedir. Bu dönem Rusların Bizans başkentinin ekonomik alanına girebilme ve buradan yasaklanmış malları edinebilme isteği vardır. Başka bir deyişle iki devlet arasındaki anlaşma esas olarak Rus tüccarların Konstantinopolis’e gelişlerine ve kendilerine nasıl davranılacağına ilişkindir. Konstantinos Porfirogennetos’un iyi bilinen betimlemesine göre, Ruslar Kiev’den yola çıkıp, Dinyeper’den aşağı inen kayık kabileleriyle Bizans başkentine kadar geliyorlardı. Bu tehlikeli bir yolculuktu ve hala gerçek Vikingler olan tüccarlar doğal olarak silahlıydı, üstelik birçoğunun asıl amacı da Bizans İmparatorluğu’nun muhafız kuvvetlerine paralı asker olarak katılabilmektir. Kentin dışına, Ayios Mamas (Ayamama) dış semtine yerleşiyor ve gün boyu silahsız gruplar halinde yanlarında bir imparatorluk memuruyla birlikte pazara gidiyorlardı. Mallarını satıyor veya değiş-tokuş ediyorlardı. Özellikle *ipekli kumaşlar* da dâhil olmak

³⁴⁵ Rice, s. 123

³⁴⁶ Orhan DURU, "Bizans Şaşırtıyor", (<http://www.ykykultur.com.tr>)

³⁴⁷ Heyd, s. 23

³⁴⁸ Levchenko, s. 171-172; Konstantinopolis, s. 119

üzere, sınırlı miktarda yasaklanmış malı ve diğer satın aldıklarını yanlarında ülkelerine götürme hakkına sahipti.

2.4.2. Boya Üreticileri

Ortaçağda doğu ülkeleri ve Avrupa arasında çok önemli rol oynayan ve özellikle önemli bir ithalat merkezi olan Venedik boyacılık tarihinde önemli bir yere sahip olmaktadır. 1548’de Venedik ve Bizans arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunluğu sonucu Bizans’ın boyacılığı Venediklilerden öğrendiği anlaşılmaktadır. Bitkisel boyacılık Venedik’te sona ermiş, fakat Bizans’ta devam ederek Batı Avrupa’ya kadar bir yayılma göstermiştir.

Bizans’ta üretilen ilk dokumalar deneyildi. Daha çok kenar süsü olarak üretildiğinden renkler çoğunlukla ikiyle sınırlanıp seçilen desenler küçük tutulurdu. 6. yüzyıl ortalarına gelindiğinde çok daha fazla sayıda renk kullanılıyor ve çok daha iddialı desenler yaratılıyordu. Esinlenmenin çoğu İran ve Mısır’dan geliyordu³⁴⁹. 9. yüzyıl Ortaçağın ince lüks eşya olarak tanıdığı her ürün, İstanbul atölyelerinden çıkıyordu. İpek dokuma ve purpura rengi Antik Akdeniz kentlerinden Sayda ve Tir bu boyanın üretildiği merkezlerdi. Purpura renkli kumaşlar, Roma ve Bizans aristokrasisinin simgesiydi. Hatta *purpura giymek* demek imparator olmak anlamına geliyordu. Kumaş sanayi, Bizans sanayinde büyük bir yer kaplıyordu. Purpura rengi, oldukça ender bulunan dikenli deniz salyangozundan elde edilebildiğinden, en pahalı ve en nadir malzeme olan bu renk giysileri kullanma hakkı Diocletianus’un buyruğu üzerine sadece iktidardaki aileye verilmiştir³⁵⁰. Suriye’de büyük miktarda pamuk ve ipek üretilmekte, bu kumaşların boyanmasına yarayan en güzel boyalar da burada bulunurdu³⁵¹.

Orta Asya’dan göçlerle Anadolu’ya taşınan tabii boyacılık sanatı, Osmanlı’da en yoğun ve en zengin dönemini yaşamıştır. Bursa, Edirne, İstanbul, Tokat, Kayseri, Konya, hatta Teselya gibi yöreler boyacılık sanatının geliştiği önemli merkezler olmuştur. Özellikle 9. yüzyılda Bursa’da boyacılığın çok iyi teşkilatlandırıldığı, Bursa’da el dokumacılığının dünyaca meşhur olduğu, İran’dan dahi boyanmak üzere Bursa’ya ipek getirilip boyandıktan sonra tekrar götürüldüğü ve İstanbul’un fethinden sonra da saraya ait keçelerin ve donanmaya ait sancakların Bursa’da boyandığı, Bursa

³⁴⁹ Rice, s. 53

³⁵⁰ Rice, s. 14

³⁵¹ Ömer Lütfi BARKAN, *İktisat Tarihi (Ders Notları)*, Kitap-II, İstanbul 1957, s. 74

Mahkeme-i Şeriye sicillerinden tespit edilmiştir³⁵². Ağaçlardan elde edilen reçine, sakız, palamut gibi maddeler ağaçların kök ve kabuklarıyla birlikte *boyacılık* ve tıp gibi alanlarda kullanılmasının yanında bunlardan bazı aromatik ürünler de hazırlanıyordu.³⁵³ Boyamada aşı boyaları da kullanılmıştır³⁵⁴.

Erguvan rengi boyacılar loncası, imparatorluk loncalarının en eskisiydi. Bu lonca yalnızca hükümdarın ve ailesinin kullandığı malları üretmek üzere, Hipodrom yakınlarındaki o zaman moda olan *Zeuksippus* hamamlarında atölyeler verilerek Heraklios'un (610-41) hükümdarlığı sırasında kurulmuştu. İmparatorluk ailesi için gerekli olmayan mallar, imparator tarafından devlet hazinesi yararına satılırdı³⁵⁵.

Öyle ki, Bizans'ta tahttaki imparatorun çocuklarına '*erguvan içinde doğan*' anlamında *porphyrogennetos* denmiştir. Çünkü imparatoriçe, çocuğunu, Bizans sarayının yerden tavana erguvan rengi mermerler ve kumaşlarla döşeli "*Erguvan Köşkü*"nde doğurmuş. Bu malikâne ismini ipekten dokunmuş olan *porfir*³⁵⁶ rengi kumaştan almıştır³⁵⁷. Ayasofya'nın duvarlarını süsleyen bin yıllık fresklerden erguvan fırlar, göz zevkinizi okşar. Konstantinopol surlarında da onun rengini görebilirsiniz. Bizans imparatorları erguvan rengi olan eflatunu Bizans hanedanının rengi olarak kabul etmişlerdi. Erguvan rengi, imparatorluk rengiydi. Bizans İmparatorları, erguvan sarayının erguvan odasında doğarlardı. Erguvan rengi sarayda, erguvan rengi yatak odasında doğan iktidar çocuklarına öncelik veriliyordu. Bu renk malzeme yalnızca imparatorluk bireylerinin kullanımı için saklanıyordu. Yalnızca onlar erguvan rengi giysi ve ayakkabı giyebilir ve porfir lahitler içinde gömülebilirdi. Ayrıca bu rengi imparatorluk ailesi dışında hiç kimse kullanamazdı. Hatta Bizans asilzadeleri, asaletlerinin simgesi olarak kanlarının dahi erguvan rengi olduğunu söylerlerdi. Bizans İmparatorlarının gözdesidir erguvan. Erguvan moru uzun yıllar sadece Bizans hükümdarlarının kıyafetlerinde kullanılan bir renk olmuştur. Rivayete göre Konstantinopol, Bizans imparatorluk dönemindeki adıyla Konstantinopolis, M.S. 330 yılında İmparator Constantine tarafından kurulduğunda, başka bir deyişle surlar bitirilip

³⁵² *Boya Yapımının Tarihi*, (<http://www.besiktasforum.net>)

³⁵³ Dunn ARCHIBALD, "The Exploitation and Control of Woodland and Scrubland in the Byzantine World", *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 16, University of Birmingham 1992, s. 256-257; Jacques LEFORT, "Rural Economy and Social Relations in the Countryside", *DOP* 47, Washington 1993, s. 261-262

³⁵⁴ <http://www.bizasnbizans.com>

³⁵⁵ Rice, s. 121-122

³⁵⁶ *Porfir*: Büyük mineralli küçük taneli kayadır.

³⁵⁷ Rice, s. 30

şehrin açılışı yapıldığında mevsim, erguvan mevsimiymiş. Tarihçiler, bu günü 11 Mayıs olarak kabul ederler. Yani tam Konstantinopol’de erguvanların açtığı, tabii bir dekor halinde şehri süslediği mevsim. Velhasıl, Osmanlı’da da kullanılmış erguvan rengi ama Bizans ile birebir bağlantılı bir renk. Tarihe göre erguvansız Bizans, Bizanssız erguvan olmazsa olmaz gibi bir durumdu³⁵⁸.

2.4.3. Koku (Itriyat) Maddesi Üreticileri

Eski dönemlerden günümüze değin yaşamış pek çok kültürde, çeşitli karışımlar farklı şekillerde yakılarak, kokusundan ve dumanından yarar beklenmiştir. Yazılı belgelerin ve resimlerin yanı sıra günümüze ulaşabilen buhurdan veya tütsü kabı olarak adlandırılan kaplar ile sunaklar da bunların yaygın kullanımına işaret etmektedir. Eski uygarlıklarda tütsü olarak kullanılan maddelerin neler olduğuna dair yeterli veri olmamasına rağmen, kutsal olduğuna inanılan bitki ya da kurban edilen hayvanın bir parçasının kap içinde yakılması veya yanmakta olan bir ateşin üzerine atılmasıyla ortaya çıkan koku ve dumanın tanrıya ulaşip onu hoşnut ederek yarar sağlayacağına inanılmıştır. Aynı zamanda ateşin arındırıcı ve iyileştirici bir gücü olduğunun kabul edilmesi de tütsünün anlamını güçlendirmiş olmalıdır.

Başlangıcı bilinmemesine rağmen, ateşe bir şeyler atarak buhur elde etme geleneğinin ilk olarak kurban törenleriyle başlamış olması mümkündür. Kurban edilen hayvanın parçalarının yakılmasıyla tanrıların bu sunudan haberdar edilmesi amaçlanmış olmalıdır. Anadolu uygarlıklarından arkeolojik buluntuları günümüze ulaşan kültürler arasında en güzel tütsü kabı örnekleri Lidyalıların Karun Hazinesi’nde yer almaktadır. Anadolu’nun Pers işgali dönemine ait duvar resimlerinde, özellikle cenaze törenlerinde (*symposium*) tütsü kapları betimlenmiştir.

Romalıların da tanrıları için kutu ya da küçük bir sunak biçimindeki seramik kaplarda tütsü yaktıkları, sunak üzerinde yaktıkları ateşe bitki karışımları attıkları bilinmektedir. Hristiyanlıkta buhurun oldukça önemli bir yeri olmuştur. Buhur geleneği başlangıçta pagan olarak görüldüğünden kilise babalarınca hoş karşılanmamış olmasına rağmen kısa zamanda dinsel törenlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gerçek bir Hristiyan olup olmadığı kesinleşmemiş olmasına rağmen Hristiyanlığı serbest bırakan I. Konstantin’in Roma’daki iki büyük kiliseye altın buhurdanlar bağışladığı kaynaklarda

³⁵⁸<http://www.radikal.com.tr;> <http://www.stargazete.com/yazar/aziz-ustel;> <http://yenisafak.com.tr;>
<http://www.haberhakki.com>

yazılıdır. İlk Hristiyan devlet olan Bizans uygarlığında tütsü geleneğine büyük önem verilmiştir. Günlük yaşamda temiz havaya, parfüme ve güzel kokuya da önem verildiği görülen bu uygarlıkta dinsel amaçların dışında da hoş kokulu bitkilerin yakıldığı saray ya da köşk biçiminde ve kadın başı şeklinde tütsü kutularının var olduğu anlaşılmaktadır.

Bizans döneminden günümüze ulaşan farklı tiplerde buhurdanlar vardır. Ele geçen bazı kilise hazinelerinde gümüş ve gümüş üzerine altın yaldızlı kabartma tekniğinde, üzerinde dini figür veya konuların betimlendiği oldukça zengin ve ince işlenmiş örnekler bulunmaktadır. Yurtiçi ve yurtdışındaki müze ve özel koleksiyonlarda da buhurdan örnekleri mevcuttur. Bunların genel olarak bronz, pirinç ve demir gibi daha ucuz metallere, döküm gibi seri üretime olanak veren tekniklerle yapıldıkları görülmektedir. Özellikle 5. ve 7. yüzyıllar arasında kutsal topraklara giden hacıların beraberlerinde buhurdan getirdikleri anlaşılmaktadır.

Bizans döneminde hangi dinsel törenlerde buhurdan kullanıldığını Bizans minyatür, ikona ve kilise duvar resimlerinden öğreniyoruz. Bunlar aynı zamanda oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir edildiklerinden, kullanılan buhurdan tipleri hakkında da bilgi vermektedir. Bizans dönemi buhurdanları, başlıca zincirli ya da zincirsiz ve uzun saplı olmak üzere üç tipte karşımıza çıkmaktadır. Küçük bir kutu ya da kase formunda olan buhurdanların üzerini bazen delikli bir kapak örtmektedir. Elde taşımak için kulp ya da uzun sapı olan tava benzeri *katzi* denilen buhurdanlar da vardır³⁵⁹.

Aromatik güzel kokuların baştan çıkarıcı etkisi olduğuna çok eski dönemlerden itibaren inanılmıştır. Bizans kültüründe, düğün gecesi yeni evlenenlerin odasının hoş kokularla tütsülenmesi bir gelenek olmuştur. Bu dönemde güzel kokularla uğraşma pek çok kişinin ilgisini çekmiş olmalıdır. Mikhail Psellos, Ayasofya'nın güney galerisinde portre tasviri bulunan İmparatoriçe Zoe'nin tatlı otlara, halis Hint baharatına ve daha çok nadir bulunan kokulu bitkiye olan ilgisini ve Büyük Saray'ın ikametene ayrılan bölümünde vaktini parfüm ve merhem yaparak geçirdiğini anlatır. Psellos, Zoe'nin tamamen kendine özgü dinsel tapınışlarını da Grek edebiyatını iyi okuduğunu belirtip çok tanrılı inanca dayandırarak parfümlerin saçtığı buharın kötü ruhları kovup iyi ruhları cezpt ettiği şeklinde yorumlamıştır³⁶⁰. Zoe (1042-55) imparatoriçe olduktan sonra bile günlerinin büyük bir bölümünü parfüm yapmakla geçiriyordu. Psellos'a göre yatak

³⁵⁹ Gülgün KÖROĞLU, *Bizans Döneminde Buhur Geleneği ve Buhurdanlar*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Mayıs 2007, s. 12-13

³⁶⁰ Köroğlu, s. 3-4

odasına mangallar koyarak orayı bir imalathaneye çevirmişti. Her hizmetkâra belli bir iş verilmişti. Bazıları kokuyu şişeliyor, bazıları karıştırıyor ve diğerleri de onu damıtıyordu. Kışın bu işleri yapmak hoştu ama yazları odası fırın gibiydi. Hem kendisi hem de kardeşi ve ortak yöneticisi Theodora temiz havadan "güzel evlerden, çayırardan ve bahçelerden" hoşlanmadıklarından buna aldırmıyorlardı. İmparatorlardan birçoğu iş hayatına atılarak gelirlerini artırmayı başarmışlardı³⁶¹.

Arzuhalçiler Büyük Saray ile Constantinus Forumu arasında; ıtriyaçılar ise güzel kokular sarayın bahçesine yayılsın diye Büyük Saray'ın *Halke Kapısı* önünde tezgâh açıyorlardı³⁶².

2.5. Diğer Üreticiler

2.5.1. Bahçıvanlar

Manastırların kendi bahçeleri vardır ama Bahçıvanlar toprak sahiplerine karşı kendi yasalarını dayatabilen çok güçlü bir meslek loncası oluşturmuşlardı. Kira antlaşmasının başında ve sonunda bahçenin dökümünü onlar çıkarır ve buna itiraz edilemez; böylece antlaşma süresi sona erdiğinde yetişen her şeyi kendilerine mal edip, tazminatı talep edebilirlerdi.

---

³⁶¹ Rice, s. 122

³⁶² Aktaş, 2010; Runciman, , *Byzantine Trade*, s. 158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MESLEK GURUPLARINDA SOSYAL YARDIMLAR VE YARDIMLAŞMA

Yardımlaşma sosyal bir kavramdır. Avcılık ve toplayıcılık gibi en ilkel dönemlerde dahi insanlar arasında paylaşım, yardımlaşma anlayışı vardır. İnsanların hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlar aynı olunca onları elde etmek için verilen mücadelede de yardımlaşma kaçınılmaz olmuştur. Yardımlaşma en ilkel toplumlardan itibaren başlamış; aile içi yardımlaşma, cemiyet hayatında yardımlaşma, toplumlar arası, devletlerarası yardımlaşma olarak kendini göstermiştir. Eski çağın Mısır, Yunanistan, Roma, İsrail ve başka ülkelerinde, sosyal güvenliğin sağlanmasında, aile içi yardımlaşma yanında sosyal yardımlar da önemli rol oynamıştır. Bu ülkelerde sosyal yardımlar, her şeyden önce dini güdülere dayanmıştır. İlk çağ dinlerinde bugün dünyanın 3. büyük dini olan Budizmde, Museviliğin kitabı olan Tevrat'ta hatta Germen Tanrı efsanelerinde hastalar, yetimler ve korunmaya muhtaç yabancılara sosyal yardım yapılması emredilmiştir. Bu dinlere göre dilenciler, yardım arayanlar ve yabancılar tanrıların özel himayesi altında bulunuyordu. Ancak bunun yanında dini güdülere dayalı olmayan başka bazı uygulamalar da vardı. Örneğin, Yunanistan'da esnaf lonca ve birliklerinin yardımlaşma teşkilatları, defin dernekleri ve hastalara yardım dernekleri, Roma'da hastalık ve ölüm sandığı birlikleri bulunuyordu. Ayrıca örneğin İsrail, Yunanistan ve Roma'da sosyal güvenliğe ilişkin olarak devletin aldığı bazı tedbir ve uygulamalara da rastlıyoruz.

Roma'da hastalık ve ölüm sandığı birlikleri vardı. Üyeler hastalık sandığı birliğine ilk girişte bir giriş parasıyla, sürekli olarak pirim ödemekteydiler. Bu ödemelerin yapılmaması durumunda birliğin sağladığı yardımlardan yararlanma hakkı kayboluyordu. Ölüm sandığı birlikleri ise, üyelerin defin masraflarını karşılama, ailenin geri kalanlarına gelir bağlama (yetimlere meslek kazanma yaşına kadar) gibi yararlar sağlamaktaydı. Birliğe dâhil olanlar bu yararlar karşılığında giriş parası ve ölüm halinde de belirli bir pirim ödeme durumundaydılar. Hristiyanlığın ilk çağında sosyal yardımlar dinsel güdülerle, bu dini kabul edenlere yapılmıştır.

Yeni Hristiyan dini, yoksullara yardım sistemine yeni bir temel unsur kazandırmış; bu unsurla sosyal yardım sistemi daha da gelişmiştir. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil, insanları yoksullara, zayıflara, sıkıntıya düşenlere yardıma çağırmıştır.

İncil'e göre fakiri, yoksulu doyuranın kefilisi Allah'tır. Hristiyanlıkta giyinmeye ve beslenmeye önem verilmez. Riya için sadaka verilir. Mal, altın, gümüş stoklamak kötüdür. Senete köle olunmaması istenir. Zenginlerin kötü akıbetine dikkat çekilir. Bir yandan dul, yetim mallarını yerken diğer yandan iyilik gösterisi yapanlar kötülenir. İncil'deki bu ve benzeri naslarda yer alan emirler bu dinin sosyal yardım ve dayanışmaya verdiği önemi gösterir³⁶³. Bizans'ın manastır kurumları sosyal ekonomi içinde önemli bir rol oynamışlardır. Çocuklar için eğitim, yaşlılara sığınma yerleri, hastaneler yaptırmışlardır³⁶⁴.

Hristiyanlığın başlangıç dönemlerinde insanlara yapılan sosyal yardımların mali kaynakları cemaat üyelerinin, aylık şeklinde ya da Pazar ibadetleri sırasında haftalık olarak ödedikleri gönüllü katkılardan, belirli zamanlarda düzenli, belirli vesilelerle de düzensiz olarak toplanılan ianeler ve bağışlardan sağlanmaktaydı. Yapılan yardımlar hastalık halinde yiyecek maddeleri, para, tıbbi bakım, ilaç ve hasta bakıcı hizmeti ile iktisadi, ticari ve ailevi bakımlardan himaye sağlanması, işsizlik nedeniyle gelirin kaybı halinde iş bulunması; sakatlıkta korunma; ölüm halinde defin masraflarının karşılanması, dul ve yetimlere bakılması gibi yardımlardı. Konstantin zamanında devletçe sağlanan sosyal yardımlar dönemi başlamıştır. Bu dönemde bir yandan çocuklar, esirler ve mahkûmlar için sosyal yardım yapılmasını öngören kanunlar çıkarılırken, bir yandan da çalışma gücüne sahip kişilerin dilencilik yapmaları yasaklanıyordu.

460 yılında sefaletin iyice artmasından dolayı, kilisenin kaynakları gerekli yardımlar için yetersiz kalmaya başlamıştır. Bunun üzerine sosyal yardım sisteminde yapılan bir reform sonunda, hastaneler, güçsüzler yurtları, yetimhane ve imarethaneler açılarak; fakirler, hastalar, sakatlar buralarda doyurulma, tedavi olunmaya ve barındırılmaya başlanmış; fakir lohusalar içinde bakım evleri açılmıştır. Bu yardımların finansmanına katkı için bağışta bulunulması gerekiyordu. Sosyal yardımların yapılmasına dair teşvik, ölümlerin ruhlarının cehennem azabından kurtulması inancına dayanıyordu.

³⁶³ F. BAŞER, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, DİB. Yay, Ankara 1987, s. 64; Sait DİLİK, *Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi*, s. 45 (<http://www.dergiler.ankara.edu.tr>)

³⁶⁴ Runciman, , *Byzantine Trade*, s. 161

3.1. Meslek Grupları Arasında Yardımlaşma

Böyle bir yardımlaşma Batı dünyasında sosyal güvenliğin sağlanmasında önem taşımıştır. Bu yardımlaşmayı maden sektörü ve öteki sektörler olarak ele alalım:

3.1.1. Madencilerin Yardımlaşması

Maden işlerinde çalışanların oluşturdukları bir tür üretim birliği ya da kooperatifleri başlangıçtan beri sadece kazanç sağlama amacına dayandırılmamıştı. Mesleki risklerin büyüklüğü ve işyerlerinin şehirden uzak oluşu daha ilk aşamalarda maddi sıkıntı, hastalık ve kazalar durumunda madencileri karşılıklı yardımlaşmaya yöneltmişti. Bu yardımlaşmalar başlangıçta ilkel nitelikteydi.

Hasta ya da kazaya uğramış madencilerin maddi sıkıntılarının hafifletilmesi için diğer meslektaşları arasında para toplanması yoluna gidiliyordu. Birlik, hastalık ve kazaya uğrayan üyenin işini, başka üyelerle devam ettirdiğinden hastalık ya da kazalar nedeniyle iş göremez duruma düşenler için bir gelir kaybı da söz konusu olmuyordu³⁶⁵. Öte yandan hastalar ve kazaya uğrayanların, birlikçe kurulmuş maden hastanelerinde yetkili kişilerce tedavisi de yapılmaktaydı. Güçsüz ve hastalar burada sürekli bakım ve barınma imkânı bulurdu.

Ölenlerin defin giderleri de birlikçe karşılanırdı. Daha sonraları hastalık, kaza ve ölüm durumunda anında yardım yapılabilmesi için iş yerine ücret ödeme günlerinde içlerine para atılması için kutular konulmaya başlandı. Ücret almak için gelen madenciler gönlünden kopan tutarda parayı bu kutulara atıyorlardı. İsteğe bağlı olarak yapılan bu bağışlar, zamanla zorunlu ödenen aidatlara dönüştü. Maden sahipleri de finansmana katkıda bulunmak zorundaydılar. Bu şekilde madencilerin yardım sandıkları oluştu. Hasta olan kazaya uğrayan ve sakatlanan madencilerin ve ailesinin bakım ve tedavisini bu sandıklar üstlendiler.

3.1.2. Sandıklarca Sağlanan Yardımlar

Hastalık durumunda, madende buluna doktorlarca hastaların muayene ve tedavi olunması, gerekli ilaçların verilmesi; uzun süren hastalıklardan, maden işletmeleriyle yardımlaşma sadıklarının birlikte kurup, işlettikleri hastanede tedavi ve bakım sağlanması; iş göremezlik süresince doğan gelir kayıpları tutarında tazminat ödenmesi, kaza durumunda, doktor ve tedavi masraflarının karşılanması, dört haftaya kadar,

---

³⁶⁵ Dilik, s. 51

gereğinde daha uzun süre kaybolan ücret tutarında geçici olarak ödenek ödenmesi, süresinin dolumundan sonra çalışma gücünün tekrar kazandırılmasına kadar aylık ödenmesi; sakatlık durumunda düşük düzeyde de olsa aylık bağlanması, ölüm durumunda defin giderlerinin karşılanması; eş ve çocuklara sakatlık durumundaki gibi düşük aylık bağlanması; çocukların eğitim giderlerine katkı sağlanması gibi yardımlar Bizans dönemi yardım sandıklarınca yapılmıştır. Kavgacılar, huzursuzluk çıkaranlar cezalandırılmakta ve üyelere biri kötü davranışlarıyla grubun ününe gölge düşürmüştü, ceza daha büyük olmaktadır. Leicester'li iki tüccar Boston fuarında kavga çıkarınca, diğer üyeler tarafından bir bira varilinin içine tıkmışlardır. Birlik üyeleri bayram günlerinde bir arada yemek yemekte ve pirleri olan St. Nicholas adına yaptırılan Kilisede birlikte ibadet etmektedirler³⁶⁶.

Bugünkü sosyal sigortaların bilinen ilk önderini madencilerce kurulan sandıkların oluşturduğu bazı çevrelerce ileri sürülmüştür. Buna karşılık madenciler dışındaki esnaf loncalarınca kurulan yardımlaşma sandıklarının ilk önceleri teşkil ettiğini söyleyenler de vardır³⁶⁷.

3.1.3. Madenciler Dışındaki Meslek Guruplarında Yardımlaşma

El sanatlarının doğuşu ve gelişim tarihi şehirlerin oluşum tarihleriyle yakından ilgilidir. Ortaçağ'da şehirlerin kurulma ve gelişmesiyle buralarda yaşayan halk özgürlüğe kavuştu. Buna paralel biçimde o zamana kadar feodal sistem içinde feodal otoritelere bağımlı olarak ve onlar hesabına el sanatları alanında faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlar da bağımsız olarak sanatlarını yürütme hakkını elde ettiler. Önceleri tam serbest esnaf ve sanatkârlarla, bağlı oldukları feodal otoritenin belli bir ödeme karşılığında verdiği izinle kendi hesabına faaliyet gösteren yarı bağımlı esnaf ve sanatkârlar tümüyle bağımsızlığa kavuştular. Bunlar önceleri birbirleriyle rekabet içinde çalışıyorlardı. Ancak, zamanla şehirlerde esnaf ve sanatkârlarca üretilen mal ve hizmetlerin miktarı aşırı derecede artınca, üretim faaliyetlerinde düzenlemeye gidilmesine ihtiyaç duyuldu. Bu düzenleme ile bir yandan aşırı rekabet nedeniyle geçimleri tehlikeye düşen esnaf ve sanatkârların, öte yandan kötü ve kalitesiz ürünlere karşı tüketicilerin yararlarının korunması amaçlanıyordu³⁶⁸.

³⁶⁶ Heaton, s. 197; Runciman, , *Byzantine Trade*, s. 161

³⁶⁷ Dilik, s. 52

³⁶⁸ Dilik, s. 53

Meslek teşekkülleri başlangıçta, esnaf ve sanatkârların faaliyetlerinde taşıdıkları yetkilerin bütününe sahip değildi. Zamanla üretiminin artması, el sanatları yürüten atölye sahiplerinin kalfa ve çıraklar çalıştırmasına yol açtı. Bu nedenle meslek teşekkülleri her atölye de çalıştırılacak kalfa sayısı, bunlara verilecek ücret ve yemek ile sağlanacak barınma imkânlarını belirleme; öte yandan her atölyenin kabul edeceği siparişlerin miktarını sınırlamaya başladılar. Böylece bu teşekküllere hâkim olan dayanışma ruhu korunmuş ve daha da güçlenmiş oluyordu. Bu dayanışma ruhu, üyelerin risklere karşı korunma tedbirlerini de birlikte getirdi. Bu amaçla bu teşekküllerin bünyesinde yardımlaşma sandıkları kurulmaya başlandı ve bu amaca dayalı müşterek bir servet oluşturuldu. Bu sandıklar, teşekküllerin yaşlılarınca yönetiliyordu. Loncalar, esnaf ve sanatkârlar üzerinde sahip oldukları büyük etki ve yetkilere dayanarak bunları kolaylıkla yardımlaşma sandığına girmeye ve mali katkıda bulunmaya zorlayabiliyorlardı.

Zamanla çok sayıda kalfanın usta statüsünü almasıyla atölyelerin sayısı hızla artmaya başladı. Bu durum ustaların kazançlarının hızla azalmasına yol açıyordu. Gerçi kalfaların kaderi hem mesleki hem de özel hayatları bakımından ustalarına bağlıydı, böylece bunların çalışma yaşam şartları ağırdı. Ancak kalfalar, ileride usta olacaklarını düşünüp bu şartlara tahammül ediyorlardı. Öte yandan ustalar, kendiliğinden kalfa ve çırak sayısını arttırmaya başladılar. Bu nedenle meslek teşekkülleri, usta ve atölye sayısını sınırlamak amacıyla, kalfalıktan ustalığa geçiş için yerine getirilmesi mümkün olmayacak derece de ağır şartlar koyma yoluna gittiler. Böylece kalfalar bir tür ömür boyu kalfa kalmaya mahkûm olmuş oluyorlardı. Bunlar usta olmadan evlenme hakkına sahip bulunmamakta ve ustanın terbiye ve gözetimine tabi tutulmaktaydılar. Bu faktörler ustalarla kalfaların arasının açılmasına yol açtı. Kalfalar, kilisenin ve asillerin de kalfa kardeşlik birlikleri şeklindeki kendi teşekküllerini kurdular. Kalfa teşekkülleri de kendi mensuplarının sosyal güvenliğine katkıda bulunmaya başladılar.

Meslek teşekkülleri yardımlaşma sandıklarının usta ve kalfalara sağladığı yararlar şunlardır:

- Mali sıkıntı çekildiğinde ödünç para veriliyordu.
- Hastalık durumunda, sözleşme yapılmış hastanelerde muayene, tedavi ve bakım; aile fertlerine yardım yapılıyordu.
- Usta ve aile fertlerinin ölümü halinde defin giderlerinin karşılanması, ustanın eşine, tekrar evleninceye kadar bir kalfanın yardımıyla atölyenin üretim

faaliyetini sürdürmesine izin verilmek suretiyle, yardım sağlanıyordu. Yetimler de korunuyordu.

- Malullük ve yaşlılık durumunda, usta ve ailesinin ölümüne kadar bakılması ve konut sağlanması gibi yardımlar yapılıyordu. Yardımlaşma sandıklarının finansmanı, belirli zamanlarda yapılan lonca toplantılarından sonra her usta tarafından ödenen belirli paralarla, belirli davranışlarda ödenen cezalardan sağlanan gelirlerle karşılanıyordu.

Kalfalar da başlangıçta esnaf ve sanatkârların yardımlaşma sandıklarına dâhildiler. Ustalar gibi kalfalar da sandıklara aidat ödemek zorundaydılar. Hastalık ve ölüm halinde bunlar ustalar gibi yardım görüyorlardı. Bunun dışında ustalar ve kalfalar arasında baba-oğul ilişkisi gibi bir ilişki vardı. Ustalar, kalfa ve çıraklara bakmak durumundaydılar. *Kalfaların kardeşlik teşkilatlarının zorunlu üyesi olan kendi mensuplarına sağladığı yararlar ise şunlardı:*

- Mali sıkıntı durumunda, ödünç para verilirdi.
- Hastalık durumunda, sözleşmeli hastaneler ve kısmen de teşkilatlarının kend hastanelerinde muayene, tedavi ve bakım sağlanması; daha sonraları teşkilat doktorlarınca muayene, tedavi yapılması ve çalışma gücünün tekrar kazanılmasına kadar iş göremezlik ödeneği ödenirdi.

Finansman kalfaların düzenli bir biçimde ödedikleri aidatlarla karşılanıyordu. Ödenecek aidatların tutarı, teşkilatın sözleşmesine göre belirleniyordu³⁶⁹.

---

³⁶⁹ Dilik, s. 55; Heaton, s. 197

SONUÇ

Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu İ.S. 330'dan 1453'e kadar olmak üzere bin yıldan fazla daha uzun süre yaşamıştır. Bu dönemde gününün en önemli gücü sayılmış ve Avrupa kültürünün biçimlenmesinde en önemli rolü oynamıştır. Bizans, Hristiyanlığı resmi dini olarak kabul eden, Hristiyan öğretilerine göre yaşamaya ve başkalarını yönetmeye başlayan ilk büyük devlettir. Böylece Bizanslılar hem özel yaşamlarında hem de toplumsal işlerinde çoğu zaman zalimce, şiddetle ve haince davranışlar da, onlar için Hristiyanlık ilkeleri her zaman çok önemli olmuş ve Hristiyanlığın dayandığı esaslara karşı duydukları saygı, Avrupa'nın temelde Hristiyan olan uygarlığının çevresini oluşturmak üzere kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Bizans çok büyük doğal kaynaklara sahipti; halkı da çalışkandı. Coğrafi bakımdan çok elverişli bir konumda bulunuyordu. Kentlerinde yaşayan usta zanaatçılar, Anadolu, Trakya, Makedonya köylüleri, uzun süre tükenmemişe benzeyen bir güç ve enerji kaynağı oluşturdular. Ancak feodal toprak köleliği ilişkileri gelişirken, köleciliğin ve eski bir köleci devletin güçlü kalıntılarını koruyan Bizans'ın toplumsal sistemindeki kördüğümüne dönmüş çelişkiler, bu uzun ömürlü kurumun çöküp yıkılmasına katkıda bulundu. Ortaçağ Avrupa'sının hiçbir yerinde, emekçi kitle, böylesine kalabalık çifte bürokrasinin, yani sivil yönetimdeki laiklerle ruhban sınıfının bu denli baskısına maruz kalmamıştı. Hiçbir ortaçağ ülkesinde Bizans kadar, keyfi davranışlar içinde, halkın üstünde özel bir kast oluşturmada serbest bırakılmış, kalabalık ve sorumsuz devlet memuru yoktu. Bu asalak bolluğu yüzünden emekçilere bindirilen vergi yükünün ağırlığına şaşmamak gerekir. Ordu ve diplomasi, karmaşık ve pahalı bir yönetim örgütü, saraydaki lüks yaşantı, barbarlara akıtılan paralar... İmparatorun halkının ve yabancıların gözündeki itibarını korumak için sürdürdüğü bu eski ihtişam geleneği de çok pahalıya patlıyordu. Hiçbir yönetim halkının, çalışma azmini kıran ve üretken gücün gelişimine bin bir engel koyan Bizans kadar halkını vesayet altında tutmuyordu.

Bizans ekonomisinin tarım dışı kesimlerine baktığımız zaman öncelikle lonca teşkilatlanmasını görmekteyiz. Bu teşkilatlanma içindeki üretici, tüccar, pazarcı gibi gruplar şehrin kendilerine ayrılmış yerlerinde çalışmalarına devam ederdi. Bizans'ta sanayiciler, şehirlerin daha çok banliyölerinde bulunurlardı. Merkezi alanlar pazaryerlerine ayrılmıştı. Bizans İmparatorluğu'ndaki kent yaşamı her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da etkili bir role sahipti. Yıkılma dönemi içinde bile Thessalonika

(Selanik), Konstantinopolis ve Trabezons (Trabzon) gibi ekonomik faaliyetleri oldukça önemli olan şehirler bulunmaktaydı. Loncalar, Bizans'ta 9. yüzyılda, İtalya'da 10. yüzyılda ve daha sonra tüm Batı Avrupa ve Rusya'da ortaya çıktı. Yalnızca zanaatkâr ustaları, loncaların tüm haklara sahip üyeleri idi. Zanaatkâr ustası, az sayıda kalfaya ve çırağa sahipti. Loncalar, söz konusu zanaatın yerine getirilmesi bakımından üyelerinin sahip olduğu hakları koruyor ve üretim sürecini düzenliyorlardı. İşgücünün süresini ve her bir ustanın kalfa ve çırak sayısını tespit ediyor, hammaddenin ve mamul malın kalitesini ve fiyatını belirliyor ve sık sık ortaklaşa hammadde satın alıyordu. Sıkı düzenlemeyle bir ustanın diğerlerinin üzerine çıkması önlenmek isteniyordu. Çalışma tarzına herkes uymak zorundaydı. Bunun dışında loncalar, karşılıklı yardımlaşma örgütleri idi.

İster büyük şehirlerde olsun ister küçük şehirlerde olsun bütün sanayi kollarında, ekonomide ve ticarete büyük bir kontrol vardı. Antik kentlerde siyasal hâkimiyet kesin bir biçimde kurulduktan sonra işlevsel değişiklikler olmuştur. Ordu karargâhları saraylara dönüşürken, kendilerini zafere ulaştıran tanrılar için büyük tapınaklar inşa edilmiştir. Yeni doğan ihtiyaçları karşılamak için zanaatkârlar çoğalmıştır. Bunlar saraya ve tapınağa lazım olandan fazlasını üretmeye başlayınca kent pazara, kentsel ürünlerin verilip, karşılığında kırsal ürünlerin alındığı bir merkeze sahip olmuştur. O dönemde de yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde pazarlar vardı.

Mesleki uzmanlaşma arttıkça kent nüfusunun katmanlaşmasıyla bir aristokrasi ile ona bağlı kadrolar, tüccar sınıfı, zanaatkârlar sınıfı ve düzenli bir geçimi olmayan yoksullar sınıfı ortaya çıktı. Bunların yanında kıt kanaat geçinen çiftçiler ve bütün katmanların altında ise köleler bulunuyordu. Kentlerin sosyal katmanlarından birinci sırayı arazi sahibi kent aristokrasisi oluşturuyordu. İkinci sırada ya da soyluların olmadığı yerde birinci yerde birinci sırada tüccarlar bulunuyordu, üçüncü lonca üyesi zanaatkârlar, dördüncü sırada statüsü daha düşük zanaat ustaları geliyordu. Sabit işi olmayan hizmetkârlar, gezici esnaf ve dilenciler ise sınıf sisteminin en altında yer alıyordu. En üstteki üç grup arasında sürekli iktidar mücadelesi olurken, son iki grubun hiçbir zaman siyasi hakları olmadı. Esnaf grupları arasında evlilikler yasaklanmıştı. Bu da bize gruplar arası geçişlerin zorluğuna dayanarak esnaf grupları arasında bir tabakalaşmanın ya da kastlaşmanın varlığını gösterir. Oysa böyle bir sınıflaşma ne Selçuklu Devleti'nde ne de Osmanlı'da görülmemiştir. Mesleklerin babadan oğla geçer

olması ise, bize meslekler içinde saltanat anlayışının hâkim olduğunu gösterir. Bu durum günümüzde de sıklıkla olmasa da rastladığımız bir uygulamadır.

Bizans'ta dış ticaret ve lonca teşkilatları çok sıkı bir şekilde denetleniyordu. Bu denetlemelerin amacı politik ve ekonomik çıkarlara dayanmaktaydı. Siyasi sebepler olarak devlet, silah ve çok sayıda işlenmiş eşyanın saray için değil, bunun yanında kendileriyle iyi ilişkiler içinde olan diğer devletlere hediye olarak gönderilmesi için bu değerli eşyaların ve silahların sadece devlete ait olmalarını istiyordu. Ekonomik sebep ise, yaşam için gerekli olan mallar ile malların kalitesini iyi durumda tutarak aşırı fiyat artışını önlemektir. Kent ekonomisi devlete önemli bir ekonomik girdi sağlıyordu. Bütün gümrüklerden %10 vergi alınıyordu. Ticaret yapmak veya zanaatkârlık yapmak belirli vergiler ödemeyen yanında bazı merasimlerin yapılmasını da gerektiriyordu. Yani Konstantinopol çekiciliğinin yanı sıra burada üretici konumunda bulunanları, nefretini kazanacak kadar büyük zorluklar içine sokmuştur.

Sanatkârların bir kısmı fırıncılık, ayakkabıcılık, biracılık yaparken, diğerleri de tacirlerin getirdiği hammaddeleri işleyerek ihracatı besliyorlardı ki, böylece ticaretin yanında sanayi de gelişmiş oluyordu. Bunlara paralel şehirlerde tekellilik ve himayecilik de yerleşmiştir. Her şehir kendi ticaret ve sanayisini yüceltmek ve öteki şehirlerin ticaret ve sanayisini kendi alanından uzaklaştırmaya çalışmıştır. Kendi kendine yetmek ve tüm ihtiyaçlarını kendisi istihsal etmek çarelerini aramıştır. Birkaç şehrin bazen birlikte iş yaptıkları olurdu. Bu himayeciliğin sonucu olarak burjuvaziler arasında güçlü bir dayanışma oluştu. Burjuvalar, küçük yurtlarına sıkı sıkıya bağlıdır, yurtseverlerdir. Servetlerinin bir bölümünü şehre bağışlayan burjuvalar olduğu gibi, hastaneler kuran, şehre başka yardımlar yapanlar da oluyordu. Tüccar ve sanatkârların ortaçağ şehir hayatına getirdiği bu sosyal ve ekonomik değişiklik ve dinamizm, bazı dernek ve kuruluşların doğmasına neden oldu. Ekonomik faaliyeti ve kişisel özgürlüğü uygun şartlar içinde elde etme ihtiyacı burjuvalar arasında birleşme (*association*) fikir ve arzusunu doğurdu. Buradan dini dernekler, ticari şirketler, korporasyonlar (*loncalar*) kominler ve buna benzer başka kuruluşlar ortaya çıktı. Bu kurumlardan, Osmanlılardaki ahilik kuruluşunun bir benzeri olan korporasyonlar, Avrupa'da sanatkârların kendilerini koruma ve üretimi düzenleme ihtiyacından doğmuş, onların ekonomik hayatlarını düzenlemiş, varlığını 18. yüzyıla kadar etkin bir şekilde sürdürmüş loncalardır.

Esnafların loncalarının aynen tüccar birliklerinde olduğu gibi şehir ticareti üzerinde tekellilik uygulamalardan kaynaklandığı iddia edilmiştir. İddiaya göre hür ve bağımsız

olan esnafın menfaatlerini korumak ve çalışma standartlarını sürdürmek için birleşmesiyle loncalar teşekkül etmiştir. Ancak esnaf, küçük kasabalarda hür ve bağımsız olmakla birlikte sayıları, ihtisaslaşmış meslek dallarında bir araya gelmelerine imkân vermeyecek kadar azdır. Sayılarının çok olduğu büyük şehirlerde ise esnaf, bağımsız olmaktan uzaktır. Uzak pazarlar için üretim yapan bu esnaf, tüccar sermayedarın denetimi altındadır. Esnaf loncaları tekelci uygulamalarıyla teknik gelişmeye ve etkin iş organizasyonuna engel olmakla suçlanmıştır. Hatta bu yüzden teknik ve sınaî gelişmenin 18. yüzyılın sonlarına ve 19. yüzyılın başlarına kadar geciktiği bile ileri sürülmüştür. Ancak bu etkileri fazla abartmamak gerekir. Bir kere loncaların tekelci özellikleri sınırlıdır. Bir mesleğe bu tekelci imkânları bağışlayan mahalli otoritelerin bu imtiyazın şartlarını belirleme yetkileri vardır. Ayrıca lonca üyeliği gerekli şartları yerine getiren herkese açıktır. Öte yandan Ortaçağ'ın sonlarında şehirli esnaf, iktisadi açıdan zayıf durumdadır. Bu yüzden üretimi sınırlayarak fiyatları yükseltecek güçten yoksundur. Esnafın tekelci gücünü iktisadi amaçları uğrunda kullandığına dair çok az kanıt vardır. Ayrıca loncaların tekelci davranışları kırsal kesimdeki esnafa başvurularak kırılabilirdi. Loncalar büyük işletmelerin kurulmasına engel olmakla da suçlanmıştır. Lonca düzenlemelerinin kalfa ve çırak sayısını sınırladığı doğrudur. Ancak, büyük sınaî teşebbüslerin yokluğunun ana nedeninin bu olduğu şüphelidir, asıl önemli neden *sermaye yetersizliği*dir.

Bizans'ta loncalar sosyal, ekonomik, dini alanda bir düzen getirmiştir. Birlik üyelerinin hakları sonuna kadar gözetilmiş, biri diğerinin hakkını tecavüz edememiştir. Loncalarda mükemmel bir kontrol mekanizması vardır. Dönem devletlerinin hepsinde bu örgütlenmeyi görmekteyiz. Hepsinde aşağı yukarı aynı idare mekanizması vardır, uygulamada bir farklılık yoktur ancak farklılık isim farklılığından öteye gitmez. Selçukluda mültezim olarak adlandırılan vergi memurları Bizans'ta publicani olarak adlandırılmış; devlete belli miktarda asker sağlamak karşılığı belli kişilere verilen toprak Şelçuklu'da tımar, Bizans'ta ise pronioia olarak adlandırılmıştır. Ancak tüm yapılanmalarına rağmen lonca örgütlenmesinin zaafı da yok değildir. Zanaatkâr üretiminin loncalar tarafından aşırı sıkı düzenlenmesi, zanaatkârların inisiyatifini kösteklemiş ve tekniğin gelişmesi için bir engel olmuştur. Loncalar, rekabeti önlemek için ustalık hakkı elde etmek isteyenlerin yollarına her türlü engeli çıkarmışlardır. Sayıları oldukça yükselen çırakların ve kalfaların, bağımsız usta olmaları pratik olarak olanaksız kılınmıştır. Yaşam boyu ücretli ilişkisi içinde kalmaya zorlanmışlardır. Bu

koşullar altında, usta ile kendisine bağlı olanlar arasında ilişkiler eski, az çok ataerkil karakterlerini kaybetmişlerdir. Ustalar kendilerine bağlı olanlar üzerindeki sömürüyü artırmış ve onları acınacak bir ücret karşılığında günde 14 ile 16 saat çalışmaya zorlanmışlardır. Kalfalar, çıkarlarını savunmak için gizli birliklerde, kardeşliklerde birleşmeye başlamışlardır. Loncalar, kent makamlarını, kalfaların kardeşliklerini bütün araçlarla takibat altında tutmuşlardır. Bizans'ta vergiler mültezimler (publicani) tarafından toplanmıştır. Ancak bu usul görevli memurlarca istismar edilmiş, gereğinden fazla gelir elde etme amaçları olmuştur. Bunun sonucu haksız vergiler ve istismarla halk ezilmiştir. Bu da bizi Bizans'ta denetlemenin bilindiği gibi sıkı olmadığı sonucuna götürür. Çıkar ve menfaatler, sosyal ve ekonomik alanda her zaman belirleyici unsur olmuştur. Hiçbir devlet toplum yoktur ki ilişkilerinin, çalışmalarını menfaat belirlemesin. Sonuçta temel gıda maddeleri değişmeyeceğine göre bunlar için yapılan mücadeleler de bitmeyecektir.

Esnaf birlikleri, Selçuklu'daki Ahi Birlikleri gibi bir derneğe bağlıydılar. Selçuklu'daki Ahi şeyhi gibi derneğin Questor adında bir idarecisi olurdu. Tezimizin bir bölümünde Ahi birliklerine değinmemizin nedeni, Bizans devleti ile aynı dönemde varlık göstermiş olması, idarede ufak farklılıklar olmasına rağmen kurumların birbirlerine olan tesirlerinin kaçınılmaz olduğu gerçeğidir.

Loncalar, merkezi hükümetin siyasal, iktisadi ve mali denetimi karşısında hiçbir özerklik sahibi olamamıştır. 16. yüzyıla kadar dış ticarete esas itibarıyla İtalyan kent devletlerinin uyrukları etkilidir. Ancak, Müslüman Türk tüccarların da payı vardır. Ve karşılıklı bir imtiyaz sisteminin varlığı mevcuttur. Bizans'ın son dönemlerinde merkezi otorite ile yabancı tüccar sınıfın işbirliği ortaya çıkmıştır. Bu da ülkenin esas unsurlarının dönüşüm için inisiyatiflerini kullanabilmelerini imkânsız hale getirmiştir. Bizans'ın bu karışık son yıllarında sanayi, ziraat ve ticaret Cenevizlilerin kontrolüne geçmiştir. Karaborsa yüzünden ekmek bulmak bile mesele hale getirildiği için Mali Polis Teşkilatı bile kurulmuştur ama o da rüşvet yüzünden görev yapamamıştır.

Bizans'taki loncalar, esnaf ve zanaatkârları, merkezin siyasal, toplumsal ve iktisadi denetimi altında tutmaya yaramıştır. Özellikle Konstantinopol'ün iâşesini ucuz tutma politikası, yerli tüccarları devlete bağlayan, memurlaştıran bir uygulamayla sürdürülmüştür. Bizans'ın merkezi-bürokratik devlet yapısı, yabancı burjuva güçlerle, imparatorluğu bu güçlerin yarı sömürgesi haline getiren ilişkilere kolaylıkla girerken, içeride başlayan burjuvalaşmaları bir emir-kumanda ekonomisiyle sonuna kadar

dizginlemeye çalışmıştır. Tüm ülkenin sadece başşehrin iâşesini sağlamak üzere seferber edilmiş olması ne kadar doğrudur. Kendi halkını hor görüp, onların aç ya da tokluğunu düşünmeyen bir devlet yapısı aslında baştan kaybetmiş sayılır. Demokratik ve sosyal devletlerin güç kaynağı halkıdır. Yine işletmelerde kölelerin çalıştırılmış olması, lüksün, ihtişamın, tüm zenginliğin, her şeyin saray ve kilise menfaati için seferber edilmiş olması halkın göz ardı edildiğini, bir nevi kendi kaderine terk edildiğini bize gösterir. Halk aslında kendi başının çaresine bakmış, kendi imkânlarıyla hayatını idame ettirmiştir. Devlet, bilerek ya da bilmeyerek halkını kendine düşman olarak hazırlamıştır. Devletler önce halkının refahını gözetmeli sonra kendini düşünmelidir. Bizans gibi bin yıllık bir devleti yıkılışa götüren de devletin sağlam temeller üzerine kurulmamış olmasıdır. Halkını temel almamış olmasıdır. Diyebiliriz ki, Bizans devleti sosyal devlet anlayışından çok uzaktır. Gerek devletin idare mekanizmasında bulunanlar gerekse kilise, benmerkezci davranmış, her şey benim olsun anlayışıyla hareket etmişlerdir. Kilise bunu din kılıfı içine sokmuş ve halkın dini duygularını istismar edip dinin gereği ve sevap kavramıyla zenginliğine zenginlik katmıştır. Yani Bizans Lonca Teşkilatı, bir mesleki menfaatler birliği, zanaatın koruyucusu olan azizin himayesi altında bulunan dini bir tarikat görevi görmüştür diyebiliriz.

Roma'da temel faaliyet alanı tarım idi. Geçimlik üretim söz konusuydu. Her türlü temel gereksinim rahiplerin çalışmaları ve el emeğiyle sağlanmıştır. Kırsal alanlardaki manastırlar tarımsal işlere ağırlık verirken, kent içi manastırlarının üretimi daha sınırlı olmuş, zanaat ve el işine önem verilmiştir. Ortaçağ Avrupası'nda da kiliselerin vakfiyelerine ait geniş arazilerinin olduğu ve toplam toprak yekûnunun da 1/3'ünden fazlasını kontrol ettikleri bilinmektedir. Manastır komplekslerinin kültür ve hayır işleri görebilmesi ve bu tür faaliyetlere destek olabilmesi için mali dayanağa gereksinimi olmuştur. Bu açıdan birçok Bizans manastırı iyi kaynaklara sahip olup, yüzyıllarca ayakta kalabilmesine karşın, kimi manastırlar kaynaklıktan harabeye dönmüştür. Öte yandan Bizanslılar manastırlara bağışta bulunmayı dindarlığın gereği saymıştır. Aynı zamanda birçok manastır hem tarım arazileri, hem de kentlerde atölyeler ve evler gibi mal varlıklarıyla önemli servet toplamıştır. Manastır malları vergiden muaf oldukları için, bu geniş araziler vergi kayıtlarından çıkarılmış; bu nedenle kimi zaman imparatorlar, yeni manastırların kurulmasını yasaklamıştır. Manastır komplekslerinin kültür ve hayır işlerini görebilme vaadiyle, dinin gereği ve sevap kavramını istismar ederek halkını sömürmesi ve ölçsüz bir şekilde topraklarına

toprak, gücüne güç katmış olması ne kadar doğrudur? Kuşkusuz ki, dini yapılan işlere alet etmeyen bir toplum, devlet yoktur. Din her zaman istismar edilen bir kurum olmuştur. Din adı altında bir yardım, fayda sağlanmıştır ancak bazı çevreler dini kullanarak bir çıkar da sağlamışlardır. Burada şu soru aklımıza geliyor. Acaba Bizans devleti kendi otoritesinin dışında bir otoriteye neden bu kadar göz yummuş ve yayılmasına izin vermiştir? Üç kıta üzerinde hâkimiyet kurmuş, geniş topraklara sahip olan Bizans Devleti için Konstantinopolis ayrıcalıklı konumdadır. Ticaretin, sanayinin, idare mekanizmasının kalbi bu şehirde atmaktadır. Burayı elinde tutabilmiş olması onda, tüm ülkenin idaresinin layıkıyla yapıldığı kanaatini uyandırmıştır. Artan nüfusun ihtiyaçlarını görebilmek ve kilisenin dini yönünü kullanarak Konstantinopol'ün iase teminini sağlamak için sessiz kalmayı tercih etmiştir diyebiliriz. Ayrıca bu sayede eşit olamayan koşullarda ucuza çalıştırabilecek insan gücü de elde etmiştir. Tabi tüm bunlar giderek halkın kin ve nefret duygularının artmasına neden olmuştur. Devlet buna göz yummuş, tamamen eşitlikten uzak anlayışla halkla arasına kocaman bir uçurum koymuştur. Dini duyguların istismar edilmesine başa gelen her idareci, bugün de olduğu gibi, elde ettiği makamı, şöhreti kaybetmeme uğruna ses çıkarmamıştır. Aslında gerçekte o dinin savunucusu ve destekleyicisi olmamış ancak imkânlarını kaybetmeme uğruna sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bu sessizlik, göz yumma, bir tarafı yüceltip bir tarafı aşağılama sonunda halkla arasına koyduğu o koca uçurumda kaybolmasına, çıkmazlıklar içinde boğulmasına neden olmuştur. Bu sadece Bizans için geçerli bir durum değildir; dönem devletlerine baktığımız zaman hepsinde sarayın menfaati hep önde olmuştur ancak bu kadar baskıcı, ezici, halkını hor gören bir yaklaşım, acımasızlığın had safhalarda yer almasına daha çok İslam'dan uzak devletlerde gördüğümüzü söylememiz yanlış olmasa gerek. İslam dininin hâkim olduğu devletlerde din, devletin diğer müesseselerine de güç vermiş hatta koyduğu kural ve kaidelerle bu müesseselere bir düzen getirmiş, yapılan her işe adalet, hoşgörü anlayışını, kardeşlik esasını yerleştirmiş ve halk böyle acımasızca ezilip horlanmamıştır. Örneğin Osmanlı'da yöneticiler, tüccarların Osmanlı iktisadi düzeni içinde önemli fonksiyonları yerine getirdiğinin farkında idiler. Bu sebeple tüccarlara geniş hareket özgürlüğü sağlanmıştır. Osmanlı'da sanılanın aksine ticaret küçümsenen, hor görülen bir faaliyet değil; aksine övülen bir faaliyetti. Osmanlı vergi sisteminde ticari sektörden daha az vergi alınıyordu. Osmanlı devlet teşkilatına dair eser yazan *Ricaud* da, "Türklerin tüccarlarının arılar gibi çalışarak, kovana bal getirdikleri için himayeye layık

olduklarını" belirtmiştir. Osmanlı sultanları halkına, "*ibadullahın terfih-i ahvalleri*" yani Allah'ın emanetleri olarak bakmışlardır. Ticaret, Batılı Merkantilist politika uygulayan ülkelerde görüldüğü gibi kendi başına bir amaç değil, bir araç olarak telakki edilmiştir. Bu amaçla halkın refahının artırılması için ülke içinde piyasalarda mümkün olduğunca bol, kaliteli ve ucuz mal bulundurulmasına çalışılmıştır.

Bizans devletinde feodalleşmenin yoğunlaştığı dönem, aynı zamanda Bizans'ın, Doğu Akdeniz'deki ticaret üstünlüğünü kaybettiği dönem olmuştur. 11. yüzyıla gelinceye kadar endüstri ve ticareti tekelinde tutan devlet, 1084'te verilen bir chrysobull (imtiyaz) ile Venedik ve Cenova tüccar kentlerine vergi bağışıklığı tanımıştır. 1082 yılının ünlü fermanıyla Venediklilerin askeri yardımı karşılığında, Venedikli tüccarlara vergi bağışıklığı getirilmiştir. Bu eğilim ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve özellikle dış ticarete hâkimiyet İtalyan kent devletlerinin uyruklarına geçmiş; Bizanslı tüccarlar bu alandan tamamen tasfiye edilmişlerdir. Bu gelişmeler sonucu Bizans'ın yıkılışı kaçınılmaz hale gelmiştir. 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Anadolu'nun Müslüman akınlarına hedef olması Bizans'ı gittikçe fakir ve daha bakımsız hale düşürmüştür. Selçuklu fetihlerinin başlangıçtaki olumsuz etkisi ile ekonomisi tarıma dayanan Bizans şehirleri büsbütün küçülmüştür. 12. yüzyılın sonlarında başlayan ve uzun yıllar süren Haçlı savaşları ve bu fırsattan yararlanan Bizans imparatorları, Selçuklulara zor günler yaşatmışlardır. Haçlı seferleriyle doğu ticaretinin gelişmiş olduğunu gören Rum tüccarlar Asya'ya doğru yönelmişlerdir. 1204'te Konstantinopol, Haçlılar tarafından alınınca Latinler de Avrupa'nın en büyük tüccarı sıfatıyla Anadolu'ya yönelmişlerdir. 12. yüzyılda ve özellikle 13. yüzyılda İtalyan endüstrisinin canlanması ve Bizans endüstrisinin İtalyan etkisiyle gerilemesi sonucu, Bizans İtalyan mamullerinin ithalatçısı haline gelmiştir. İtalyan tüccar şehirleri imparatorluk ekonomisine çok önemli zararlara yol açmıştır.

Bizans'ın son döneminde, Bizans ticareti tamamen İtalyanların eline geçmiştir. Floransalı bankacıların 1385-1458 yılları arasında Atina'yı ele geçirerek, içlerinden birinin Atina dükü olmasının yanında, 1204 tarihli 4. Haçlı seferinden itibaren tüm Bizans ticaret ve endüstrisi, hatta Konstantinopol'ün yönetimi İtalyanların eline geçmiştir. Son dönem Bizans ekonomisi güçlü bir feodalleşme sürecine girmiştir. 15. yüzyılda Bizans, Marmara bölgesine sıkışmış, adı var sanı yok bir devlettir. Aslında bu kuruluşa devlet bile demek doğru değildir. İstanbul'un dışındaki tüm alanlar merkez-kaç güçlerin elindedir. Konstantinopol ise bir imparatorluk merkezi olmaktan çıkmış, Haçlı

Seferleri ile sömürülen dindaşlarının intikamına uğramış, 50.000'e inmiş nüfusuyla, Latin tüccarların bıraktıkları kırıntılarla geçinmeye çalışan küçük bir kent olmuştur.

Coğrafi keşifler sonucunda Avrupa'ya gelen tütün, şeker gibi ürünlerin işlenmesi yeni iş alanları da yaratmıştır. Kırsal alanlarda özgürleşen serflerin kentlere göçüyle lonca dışı özgür işçiler çoğalmıştır. Madencilik gibi büyük yatırım ve para gerektiren işler, loncalardan farklı bir örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır. Kapitalist yatırımcılar ve tüccarlar buralarda özgür işçileri çalıştırarak işyerlerini loncalardan farklı bir anlayışla örgütlemişlerdir. Artık loncalara bağlı az sayıda çırac ve kalfa çalıştırarak yalnızca sipariş edilen malları üreten ustaların yerini, çok sayıda işçi çalıştıran ve pazar için üretim yapan, üretim araçlarının ve fabrikaların sahibi kapitalistler almış, üretim araçlarının ve fabrikalarının sahibi kapitalistler olmuştur. Dış ticaretle zenginleşen tüccarlar da şirketler kurmaya başlamışlardır. Bu da ticaret loncalarının sonunu hazırlamıştır. 13. yüzyıl itibarıyla Bizans siyasal yapısı önemli ölçüde ticarete dayanmaya başlamıştır. 1250-1350 yılları arasında Moğol istilalarıyla ortaya çıkan Moğol Barışı, Asya'yı kat eden yolları Avrupa ticaretine açmıştır.

Gelişmiş bir iş bölümü mutlaka yoğun bir ticari faaliyeti gerekli kılar. Biri diğeriyle paralel bir şekilde gelişir ya da daralır. Osmanlı'da yapılan resmi bir geçitte, 735 çeşit esnaf birliğinin katılmış olması, iş bölümünün Batıyla kıyaslanmayacak derecede gelişmiş olduğunu gösterir. Mutlaka bin yıl hâkimiyet kurmuş, geniş arazilere sahip Bizans'ta da çok fazla çeşitlilik ve sayıda esnaf grubu var olmuştur ancak bunlarla ilgili net sayısal verilere ulaşamadığımız için burada belirtmiyoruz. Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı'da da devlet tüccarı himaye etmekle kalmamıştır. Osmanlı alt yapı hizmetlerine de önem vermiştir. Orhan Gazi'nin Bursa'yı aldığı zaman ilk yaptığı iş, Bedesten inşa ettirmektir. Fatih Konstantinopol'ü fethettikten sonra 118 büyük dükkândan oluşan ve etrafında 984 ticarethanesi olan bugünkü Kapalıçarşı'yı inşa ettirmiştir. Ülkeyi baştanbaşa saran han, mahzen, kervansaray, kapan ve kapalı çarşılar gibi ticari müesseselerin yanında belirli aralıklarla kurulan panayırlar bize Osmanlı'da yoğun bir ticari faaliyetin olduğunu gösterir. Fatih'in Konstantinopol'ü fethinden sonra Bursa'dan Konstantinopol'e varlıklı tüccarları yerleştirmesi, 1477'de Kefe'den 267 zengin tüccar ailesinin Konstantinopol'e gelmesi, Yavuz'un Kahire ve Tebriz'den çok sayıda ilim adamı, tüccar ve zanaatkârı Konstantinopol'e getirmesi, İspanya'da Katolik taassubundan ve engizisyon zulmünden kaçan Yahudilere kucak açılması bunların hiçbirisi sebepsiz değildir. 1535 yılında Selanik'te Yahudi ailesinin sayısı 8070'i bulmuş

ve Selanik devletin en zengin ve hareketli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Yani Osmanlı, Selçukluların uyguladıkları serbest ticaret politikasını aynen uygulamıştır. Ancak Bizans devletinde halk, ekonomik açıdan bu küçük dayanışma toplulukları içinde kendine geçici de olsa bir sığınma kapısı bulabilmiştir. Buna karşılık insanların kendi özgürlükleri, kişilikleri silikleşmiş, yitip gitmiş; yerini boyun eğme, bir üst (ekonomik-siyasal-toplumsal-kültürel) yapıya itaat almıştır. Kişinin direnme gücü kırılmış, özgürlük ruhunun yerini kölelik ruhu almıştır.

Bizans'ta hastalık ve ölüm sandığı birlikleri oluşturulmuştur. Üyeler hastalık sandığı birliğine ilk girişte bir giriş parası, sürekli olarak pirim ödemişlerdir. Bu ödemeler yapılmadığında birliğin sağladığı yardımlardan yararlanma hakkı kaybolmuştur. Bu sandıkları günümüzün Sosyal Güvenlik Kurumuna benzetebiliriz. Bildiğimiz gibi günümüzün işçi ve memurları çalışma sürelerince belli parasal kesintilere uğramakta, devlet bu kesintilerle çalışanını sosyal yönden mağdur bırakmamakta, Bizans devletinde olduğu gibi hastalık, iş göremezlik durumlarında bu kesintiler şahıslar için sosyal bir güvence olmaktadır. Ayrıca çalışamayan dul, yetim, sakatlara da belli bir miktarda sosyal yardım yapılmaktadır. Bu da bize geçmişten günümüze gelene kadar var olmuş olan devletlerin öyle ya da böyle halkının yararını gözettiğini, mağdur olmaması için çabaladığını gösterir. Ayrıca meslek birliklerinin kendi aralarında yardım dernekleri kurmuş olmaları her şeyin devletten beklendiği günümüzde bizler için örnek alınması gereken bir durumdur. Bir aile babası gibi devletlerin de güçlü ve zayıf oldukları dönemler vardır. Halk olarak bize düşen görev, bu dönemlerde ulusal olarak nasıl örgütlenilmişse, devletin müdahalesinin ve yardımının azaldığı dönemlerde de bölgesel olarak birlik olunup içeride ve dışarıda güçlü olmayı becerebilmektir. Ancak Bizans'ın bu kurumu da bürokratik yapı ve ruhban sınıfının çıkarları uğruna kolayca harcanmıştır. Tüm ülkenin sadece başşehirin iâşesini sağlamak üzere seferber edilmiş olması, ihtiyaç halinde bunun ağır vergilerle halka yüklenmiş olması ne kadar doğrudur? Kendi halkını hor görüp, onların aç ya da tokluğunu düşünmeyen bir devlet yapısı aslında baştan kaybetmiş sayılmaz mı?

Köleciliğin ve eski bir köleci devletin güçlü kalıntılarını koruyan Bizans'ın toplumsal sistemindeki kördüğümüne dönmüş çelişkiler, bu uzun ömürlü kurumun çöküp gitmesine, yıkılmasına katkıda bulunmuştur. Ortaçağ Avrupası'nın hiçbir yerinde emekçi kitle, böylesine kalabalık çifte bürokrasinin, yani sivil yönetimdeki laiklerle ruhban sınıfının bu denli baskısına maruz kalmamıştır. Hiçbir Ortaçağ ülkesinde Bizans

kadar keyfi davranışlar içinde, halkın üstünde özel bir kast oluşturmada serbest bırakılmış, kalabalık ve sorumsuz devlet memuru olmamıştır.

Diyebiliriz ki, insanoğlu her zaman nefsine yenik düşmüştür. Azla yetinmeyip hep daha fazlasını istemiştir. Bu duruma, Bizans ve Selçuklu ekonomik uygulamalarında da rastlanmıştır. Bizans devleti gümrük vergisini, %2 ile %4 oranına kadar düşük tutmasına rağmen tüccar bununla yetinmeyip, hiç gümrük ödememe düşüncesi ile kaçakçılık olaylarına girişmiştir. Kimi zaman da tüccarlar, gümrük memurlarına rüşvet vererek malın kıymetini düşük gösterip ödenmesi gereken orandan daha az ya da hiç gümrük ödemedi malını gümrükten geçirmiştir. Tüccarların gayr-i meşru yollarla gümrük vergisinden muaf olma çabaları her zaman iyi netice vermemiş ve bu yola teşebbüs edenler gümrük mahkemelerinde dahi yargılanmışlardır. Cezalar mutlaka suçun işlenmesi hususunda caydırıcıdır, ancak unutmamalıyız ki insanların hayatını idame ettirme mücadelesi devam ettiği sürece kaçakçılık, hırsızlık, adam öldürme, casusluk, kin, nefret vs. duygular ilk çağlarda olduğu gibi sınır tanımaz teknoloji çağımızda da farklılaşarak devam edecektir. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte mesafeler azaldı, buna bağlı olarak kültürel alışverişler, ülkelerarası ticaret daha da arttı ancak bu durum sanılanın aksine birçok olumsuzluğu da beraberinde getirdi. Her şeyin en iyisi, en güzeli benim olsun, ben güçlü olayım, her şeye ben hâkim olayım düşüncesi dostluğu, kardeşliği, iş birliği anlayışını, dürüstlüğü, hoşgörüyü, ahlakı, düzene dair ne varsa alıp götürdü.

Coğrafyalar değişmeyeceği için devletlerin birbirine olan muhtaçlığı da hiçbir zaman bitmeyecektir, bu yüzden devletler ilişkilerine daha özen gösterilmeli, kültürel zenginlikler kültürel yozlaşmaya dönüştürülmemelidir. Ticaretin ekonomik boyutunun yanı sıra sosyal ve kültürel boyutunun olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ticaret, farklı bölgelerin ürünlerini farklı coğrafyalara aktarırken, aynı zamanda milletlerin kültürel birikimini de farklı bölgelere taşımaktadır. Tüccar, hem kültür ve medeniyet taşıyıcısı hem de elçi görevini yapmaktadır. Bugün de ticarete, Ahilikteki “Ben siftah ettim, yan komşum siftah etmedi. Git, ürününü oradan al” anlayışını uygulamalıyız, sadece kendi menfaatimizi değil komşumuzun ticari menfaatini de gözetmeli, zarar görmesine neden olacak ticari ilişkileri sorgulamalıyız. Türk Dünyası ülkeleri, sadece Ahilik felsefesinde var olan bu anlayışla, kendi aralarında önemli ve hatırı sayılır ekonomik güçlenmeleri yaşayabilecektir. Tüm bunların yanı sıra, Ahilik’te günümüz işletmelerine yön verecek

düzeyde uygulanan yöntemlerin, Türk Dünyası işletmelerine önemli katkılar sağlayacağı da aşikârdır.

Unutmamalıyız ki, bugün yaptıklarımız yarınımıza ışık tutacak, yarınımızı aydınlatacaktır; aynı oranda yapamadıklarımız da yarınımızı bir o kadar karartacak ve belirsizleştirecektir. Bu yüzden girdiğimiz sosyal, ekonomik, kültürel ilişkilerde kendi kültürel kimliğimizi korumayı bilmeliyiz.

KAYNAKLAR

1. Tetkik Eserler

KOMNENA, Anna, *Alexiad*, çev. Bilge, UMAR, İstanbul 1996

TURTLEDOVE, Harry, *The Chronicle of Theophanes (A.D. 602-813)*, Philadelphia, Pennsylvania 1982

AKBAY, Can, *Max Weber'in ''Şehri''ne Özet Bakış-1*_____

AKÇA, GÜRSOY, *Ahilik Gelenegi ve Günümüz Fethiye Esnafı*, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Konya 2003

AKTAŞ, Uğur, *İstanbul'un 100 Esnafı*, İstanbul 2010

ATAŞ, Zilhace, *Bizans İmparatorluğunda Saray Teşkilatı*, F.Ü. Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007

AVCI, Casim, *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003

BARKAN, Ömer Lütfi, *İktisat Tarihi (Ders Notları)*, Kitap-II, İstanbul 1957

BAŞER, F., *İslam'da Sosyal Güvenlik*, DİB. Yay, Ankara 1987

BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, T.K.A.E. Yay. Seri: III, S.A. 25, Ankara 1989

BAYRAM, Mikail, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991

BEKİN, Ali Rıza, *İpek Yolu*, Ankara 1981

BERK, Aydin, *Seçilmiş Örneklerden Bulgaristan ve Türk Geleneksel Giysi Yapılarının ve Kumaşlarının Karşılaştırılması*, Y.L. Tezi, İstanbul 2006

BEŞTAV, Özlem, *XI. Ve XII. Yüzyıllarda Anadolu ve Selçuklu Devleti'nde Ticaret Hayatı*, Y.L. Tezi, Konya 1998

BOZLAĞAN, Recep-YILMAZ, Nail-CAN, Aynur, *İstanbul Kent ve Medeniyet*, İstanbul 2009

BROTIANU, G. I., *Recherches Sur Le Commerce Genoıs Dans La Mer Noire Au XIII'e Sıecle*, Paris 1929

BURSALI, Muradiye, *Eskişehir Karacahisar Kalesi Sgrafitto Dekorlu Ortaçağ Seramikleri*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Y.L. Tezi, Mayıs 2007

CAHEN, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1984

CHEYNET, Jean, Claude, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail YERGUZ, Ankara 2008

- CİPOLLÀ, Carlo M., *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, çev. M. S. Gezgin, İstanbul 1999
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989
- ÇELİK, Semra Denk, *IX. Ve X. Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret*, Y.L. Tezi, Elazığ
- ÇORAK, Reyhan, *7 Tepenin 7.si EDİRNE KAPI*, Kentim İstanbul Semt Kitapçıkları, İstanbul 2008
- DEMİRHAN, Yahya, *Hız. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol*, Y.L. Tezi, Bursa, 2006
- DEMİRTAŞ, Ayşe, *İslam Fethine Kadar Diyarbakır*, Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü Y.L. Tezi, Elazığ 2007
- DİEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Cevdet R.Yularkıran, İstanbul 1939
- DUCELLIER, Alain - BALARD, Michel, *Konstantinopolis 1054-1261*, İstanbul 2002
- EKİNCİ, Yusuf, *Ahilik*, Ankara 1991
- EKİNCİ, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, M.E. B. Yayınları, İstanbul 1990
- ERBAŞI, Ali,-BÜYÜKİPEKÇİ, Semih,-BAKANLAR, Mehmet, "*Türk Dünyası İşletmelerinin Ekonomik Yapılarının Güçlendirilmesinde Ahilik Anlayışından Yararlanılması*", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO. İktisadi ve İdari Programlar, İşletme Bölümü, Konya
- ERDOĞAN, Özden, *XIII. Y.Y.'a Kadar Anadolu'daki Türkmenlerin Dini Durumu*, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Y.L. Tezi, Ankara 2003
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1993
- GÜÇLÜAY, Sezgin, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI. ve XIII. Yüzyıllar)*, Dr. Tezi, Elazığ 1999
- GÜRAN, Tevfik, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1988
- HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi I*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK. Basımevi, Ankara 2000
- HERRİN, Judith, *Bizans, Bir Ortaçağ imparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul 2010
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1999
- KARATAŞ, Cengiz, *Türk Romanında Osmanlı'nın Kuruluş Sürecine Yaklaşım*, Y.L. Tezi, Ankara 2003

- KÖROĞLU, Gülgün, *Bizans Döneminde Buhur Geleneği ve Buhurdanlar*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Mayıs 2007
- KAPLAN, Michel, *Bizans'ın Altınları*, çev. İhsan Batur, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001
- KARATAŞ, Cengiz, *Türk Romanında Osmanlı'nın Kuruluş Sürecine Yaklaşım*, Y.L. Tezi, Ankara 2003
- KIZILKAYA, Ertuğrul, *Osmanlı'nın Kapitalistleşmemesi Olgusu Bağlamında Düşünceler*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2005
- KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi (Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul)*, çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000
- KÜÇÜK, Eşref, *Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu*, Dr. Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Roma Özel Hukuku) Ana Bilim Dalı, Ankara 2005
- LEFRANC, Georges, *Histoire du Commerce*, Paris 1942
- LEGARET, Gustave, *Histoire du Developpement du Commerce*, Paris 1931
- LEMERLE, Paul, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İstanbul 1994
- MANGO, Marlia-Mundell, *Byzantine Trade 4th-12th Centuries*, The Archaeology of local, Regional and International Exchange, Papers of the Thiry-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, St. Jhon's College, University of Oxford, March 2004
- MANTRAN, Robert, *İstanbul Tarihi*, çev. Teoman, Tunçdoğan, İletişim Yay., İstanbul 2005
- MANTRAN, Robert, *İstanbul Dans La Seconde Moitie Du xvii e Siecle*, çev. Halil İnalçık, Paris 1962
- MORAVCSIK, Gyula-JENKINS, Romilly J. H., *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*, Washington 1967
- MOROZE, Charles, *Histoire E'conomique et Sociole*, Paris 1956-57
- MERÇİL, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara, 2000
- MİMAROĞLU, Sinan, *Metropolis Bizans Sırlı Seramikleri*, Y.L. Tezi, E. Ü. Sanat Tarihi Bölümü, İzmir 1994
- MORGAN, Giles, *(Yeni Roma ya da Konstantin Şehri) Bizans'ın Kısa Tarihi*, çev. Eylem Çağdaş, Babaoğlu, Kalkedon Yay., İstanbul 2010

- OCAK, A. Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 2002
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay. Ankara, 1995
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Elazığ 1999
- PAKALIN, Mehmet Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983
- PARMAN, Ebru-PARLA, Canan-BURSALI Muradiye, *Eskişehir (Merkez Karacaşehir Köyü) Karacahisar Kalesi 2005 Yılı Kazı Çalışmaları Sonuçları*, Ankara 2007
- RUNCİMAN, Steven, *Byzantine Civilisation*, London 1961
- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK. Yay., C. II, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1992
- SCAFURI, Michael Phillip, *Byzantine Naval Power and Trade: The Collapse of the Western Frontier*, Texas A&M University, May 2002
- SEİDLER, G. L. *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, çev. Mete TUNÇAY, Özne Yay. İstanbul
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Ticaret*, TDA Dergisi, Ankara 1993
- ŞİMŞEK, Muhittin, *Ahilik*, Hayat Yay., İstanbul 2002
- TAŞÇI, Nihal, *Anadolu Selçukluları'nın Batı Anadolu Politikası ve Bizans'la Münasebetleri*, Y.L. Tezi, Konya 2008
- TEALL, Jhon L., *The Grain Supply Of The Byzantine Empire, 330-1025*, DOP13, Washington 1971
- TOLAN, Öner, *Bizans Devleti'nde Ziraat (IX.-X.Yüzyıl)*, Y.L. Tezi, Elazığ 2006
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999
- Türkiye İhracatçıları Meclis Yayın Organı TURKISHTİME
- TÜRKOĞLU, Sabahattin, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*, Garanti Bankası, İstanbul 2002
- VASILIEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, çev. A. Müfid Mansel, Ankara 1943
- YERASIMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a)*, C.I, çev. Babür KUZUCU, Belge Yay., İstanbul 1995
- YILDIZ, Halil, *Türkiye'nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayinin Yeri ve Önemi* _____

- ZEREN, Ebru- SAZAK, Gözde, *Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Dr. Tezi, İstanbul
- ZEYTİNOĞLU, E., *İktisat Tarihi*, İstanbul 1971

2. Makaleler

- AKBULUT, İlhan, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 1, İstanbul 2003, s. 167-181
- AKÇA, Gürsoy-DEMİRPOLAT, Anzavur, "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya 2004
- AL, Hamza, "Çağdaş Kent Hizmetlerinin Sunumunda Vakıfların Rolü", Sakarya Üniversitesi, YYBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
- ALYILMAZ, Cengiz, "İpek Yolu Ve Orhun Yazıtları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum 2004, s. 182-185
- ALTUNTAŞ, İsmail Hakkı, Türkiye ve Ortodokslar, "KONSTANTİNOPOLİS CIA'SI", *Yeni Günaydın*, Nisan 1994
- ARCHİBALD, Dunn, "The Exploitation and Control of Woodland and Scrubland in the Byzantine World", *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 16, University of Birmingham 1992
- ARI, Mehmet, "Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, s. 40-46
- ASLAN, Nasi, "Klasik Dönem Ceza Kanunnameleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'iiliği Üzerine", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Temmuz-Aralık 2003, s. 17-44
- ATAV, Rıza-NAMIRTI, "Osman, İpek Liflerinin Dünyası Ve Bugünü", Namık Kemal Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, C.1, S.3, Tekirdağ 2011, s. 113-118
- AYÖNÜ, Yusuf, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI. - XII. Yüzyıllar)", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, s. 56-62
- BAHADIR, Gürhan, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV-VII. Yüzyıllar)", Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hatay 2011

- BAKIR, Abdülhalik-ÜLGÜN, Pınar, "Geç Ortaçağlarda Avrupa'da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme", Celal Bayar Üniversitesi S.B.E., *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, Manisa 2009, s. 130-137
- BAYKARA, T., "Selçuklu Çağında Konya'da Türkler ve Ermeniler", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, 1985
- BERGEL, Ergon Ernest, "Kentlerin Doğuşu" _____
- BOZKURT, Nebi, "İpek Yolu Kültürlerin Kaynaşmasına Vesile Olmuştur" _____
- BRİTANİCA, Ana, İstanbul 1994, s. 457-463
- BÜKEN, N. Rengin Oyman, "El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi, El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri", Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Isparta
- BÜYÜK LAROUSSE, " Bizans İmparatorluğu", C.4, İstanbul 1992
- CAHEN, Claude, "Le Commerce Anatolien au Debut Du XIIIe Sicecle", *Turcobyzantina et Oriens Christianus*, London 1974, s. 91-101
- ÇELİK, Aydın, "Fatımiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.135, İstanbul 2001, s. 147-150
- ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyası'nda Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları Vakfı, K.T.Ü. Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi _____
- ÇİFTÇİ, Murat, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Özel Mülkiyet ve Yapısal Özellikleri", Trakya Ü. İ. İ. B. F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Edirne 2011
- DEMİRCİOĞLU, Halil, "Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında " (Sistemin Esası ve Özellikleri
- DEMİRKENT, Işın, "Bizans", mad. DİA, C.6, İstanbul 1992
- DEMİRKENT, Işın, "1082 – 1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, İstanbul 1994
- DİLİK, Sait, "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", _____
- DOĞAN, Sema, "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2, Ankara, s. 79-84
- DÖLEN, Emre "Tekstil Tarihi", İstanbul 1992

- DURAK, İbrahim-YÜCEL, Atilla, "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları", Süleyman Demirel Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, Isparta 2010
- DURU, Orhan, "Bizans Şaşırtıyor" _____
- DÜZBAKAR, Ömer, "Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı", *Acta Turcica*, s. 44-50
- EBERHARD, Wolfram, "Eski Çin Kültürü ve Türkler" , *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 1, Ankara 1942, s. 19-25
- ERDOĞRU, M. Akif, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 2000, s. 39-47
- ERBAŞI, Ali-ERSÖZ, Süleyman, "Ahilik ve 4c Pazarlama Karması İlişkisi: Tarihi Perspektiften Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Konya 2011, s. 137-143
- GEYİKOĞLU, Hasan, "Selçuklular'ın Deniz Politikası ve Denizcilik Faaliyetleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Erzurum 2003, s. 253-257
- GÖK SADIKOĞLU, Telem, "Dokuma", _____
- GÜNEŞ, İsmail, "Sosyal Güvenlik", _____
- HALİL, İnalçık, "İstanbul: Bir İslam Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi*(kurucu: Z. V. Togan), çev. İbrahim KALIN, İstanbul 1995
- İMER, Zahide, "Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek", *Bilig-Kış/2005*, S.32
- İNALCIK, Halil, "Dünya Kenti İstanbul", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 257-270
- İSAYEV, Elbrus-ÖZDEMİR, Mustafa, "Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası",Yakın Doğu Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi KKTC, 2011
- KAL'A, Ahmed, "Esnaf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul 1995, s. 3-13
- KARA, Mehmet, "Sosyal ve Kültürel Yapının Girişimcilik Üzerine Etkileri ve Türk Toplumundan Örnekler", Bozok Üniversitesi İ.İ.B.F. _____
- KARASOY, Yakup, "Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Konya 2004
- KAYAOĞLU, İsmet, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat" _____

- KAZANCI, Metin, "Osmanlı'da Halkla İlişkiler", Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Selçuk İletişim, 2006
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, "Son Dönem Bizans Ekonomisi", Ekonomik Yaklaşım, 3/7, Ankara 1982
- KOCA, Salim, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", Türkler Ansiklopedisi, C.10, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 1999
- KOLBAŞI, A., "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik", *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 59-62
- KOLOĞLU, Mahmut, "İnsanları En İyi Başarabilecekleri Mesleklere Sevk Etmenin Ekonomik Ve Sosyal Bakımdan Ehemmiyeti", Ankara 1944, C. I, S. 1
- KOYUNCU, Miyase, "M. Fuad Köprülü'nün Tarih Anlayışına Bir Örnek", s. 1401-1405
- LAIYOU, Angeliki E., "The Agrarian Economy, Thirteenth-Firteenth Centuries", EHB, Ed. Angeliki E. Laiou, vol. 1, Washington 2002
- LEFORT, Jacques, "Rural Economy and Social Relations in the Countryside", *DOP*, 47, Washington 1993, s. 261-273
- MEZ, A., "Orta Zaman Türk - İslam Dünyasında Sanayi", çev. C. KÖPRÜLÜ, C. 8, Ekim 1936
- MİMAROĞLU, Sinan, "Sırlı Seramikler Işığında Güney Aiolis Bizans Dönemi Yerleşimleri", III.-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, *Anadolu*, Ek Dizi No: 2, Ankara 2008
- MİMAROĞLU, Sinan, " Panaztepe Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri", XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, 14-16 Ekim 2009
- MOMMSEN, T, *Roma Tarihi*, "Numa Pompilius"_____
- ÖCAL, Tülay, "Konya Şehrinin Selçuklulardan Günümüze Ticaret Fonksiyonu", Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, *TÜBAR-XIX*, 2006, s. 406-410
- ÖZCAN, Koray, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2006

- ÖZCAN, Koray-YENEN, Zekiye, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)", Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2010, s. 208-215
- ÖZCANBUZE, "Çin Güncesi Seres'ten Serez'e İpek Yolu" _____
- ÖZGEN, Ferhat Başkan, "Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İlişkisi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, Yıl 6, S. 32, Mart-Nisan 2000, s. 3-7
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Tarihi Seyrin Şehirlerin Fiziki ve Sosyal Yapısına Etkileri Üzerine Bazı Tespitler", Elazığ
- ÖZYURT, Cevat, "Durkheim Sosyolojisinde Ahlaki Kontrol Sorunu", *Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Değerler Eğitimi Dergisi*, S.13, s. 107-115
- PALAZERDEMİR, Hatice-GÖKBUNAR, Ramazan, "Efes Gümrük Yazıtında Gümrük Vergileri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2007, s. 228-242
- POLAT, M. Said, "Osmanlı Öncesi Türkiye'nin İktisat Tarihine İlişkin Sorunlar", *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Mayıs 2010, s. 58-65
- POYRAZ, O., "Ahi Örgütleri", I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996
- RUNCİMAN, Steven, "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, ed. M. M. Postan, vol. II, Cambridge 1987
- SARIYILDIZ, Gülten "Osmanlı'da Sanayi Sabunla Başladı", *Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi* _____
- SİMİTH, Adam, "Ücretlerin ve Karın Eşitsizliği" _____
- SÖNMEZ, Selami, "Ortaçağ İslam Dünyasında Kervansarayların(Hanlar-Ribatlar) Fonksiyonları", *Atatürk Üniversitesi KKEFD*, S.16, 2007
- TEALL, John L., "The Grain Supply on the Byzantine Empire, 330-1025", *DOP* 13, Washington 1959
- TERZİOĞLU, Ahmet, "Ücretin Tarihsel Gelişimi", *Hukuk-Ekonomi-Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, S.74, Nisan 2008
- TURAN, Osman, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, S. XXXIX, 1946, s. 471-496
- TURAN, Murat, "Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi" _____

- TÜRKER, Ayşe Çaylak, "Bizans Dönemi Günlük Kullanım Kaplarına Ait Yayınlar ve Değerlendirme Yöntemleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 2, Ankara 2004, s. 209-213
- TÜRKER, Ayşe Çaylak, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, Ankara 2005, s. 88-92
- VELİHANLI, N., "Büyük İpek Yolu ve Orta Asır İmparatorlukları", *İpek Yolu Dergisi*, No. 4, 1998, s. 97- 101
- YILMAZ, Özgür, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Trabzon
- ZEREN, M. Ebru-SAZAK, Gözde, "Osmanlı Minyatürlerinde Kasaplık", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Temmuz 2011
- ..... "Türk Kültüründe Terzilik", *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009
- ..... "Bizans Amforaları", *Deniz Magazin Dergisi*, Kasım-Aralık 2000, S.43
- ..... Kâğıdın Tarihçesi, "Yazı Yüzeylerinin ve Kâğıdın Evrimi", *SEKA TARİHİ* (kAop)
- ..... Gündem Ekonomi, "Sabunun Dünyası Bugünü"
- ..... "Boya Yapımının Tarihi"
- ..... "Masonluk / loca/ lonca"
- ..... "Ortaçağ Avrupası'nda Sanayi"
- ..... Atlas Dergisi 1998 Ağustos Sayısı

3. İnternet Adresleri

<http://tr.wikipedia.org>
<http://notoku.com.tr>
<http://idari.cu.edu.tr>
<http://mimoza.marmara.edu.tr>
<http://dergiler.ankara.edu.tr>
<http://gundemekonomi.com>
www.bir.tat.com.tr
www.teknolojivebilim.com.tr

<http://www.yesevi.edu.tr>
<http://www.ykykultur.com.tr>
<http://www.worldofomphara.com>
<http://www.webhatti.com>
<http://www.selvlozis.gov.tr>
<http://www.dergiler.ankara.edu.tr>
<http://www.besiktasforum.net>
<http://www.bizasnbizans.com>
<http://dergiler.ankara.edu.tr>
<http://e-kütüphane.egitimsen.org.tr>
<http://dergiler.ankara.edu.tr>
<http://e-akademi.org>
<http://zet10.com>
<http://ozcanbuze.blogcu.com>
<http://www.kapalicarsitarihi.com>
<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>
http://ayakkabicilarodasi.org/anasayfa_T.asp?sayfa=ahilik
http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/b4e2b9376139fa0_ek.pdf
<http://www.osmanlı.org.tr>
<http://istanbulcu.blogcu.com/kiz-kulesi-tarihcesi/2248015>

EKLER

EK I

Resim 1: Eski Çağ'da Konstaninopolis

(<http://www.google.com.tr/search?q=konstantinopolis+haritasi>)

Resim 2: 8. Yüzyılda Avrupa Haritası

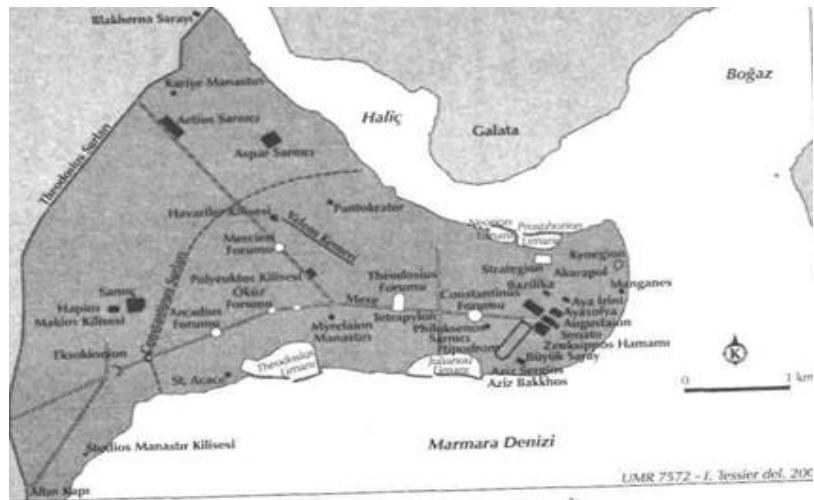
(<http://www.google.com.tr/imgres?q=8.+yüzyılda+bizans>)

EK II

Resim 3: Konstantinopol

(<http://www.google.com.tr/imgres?q=konstantinopolis+haritasi<s>)

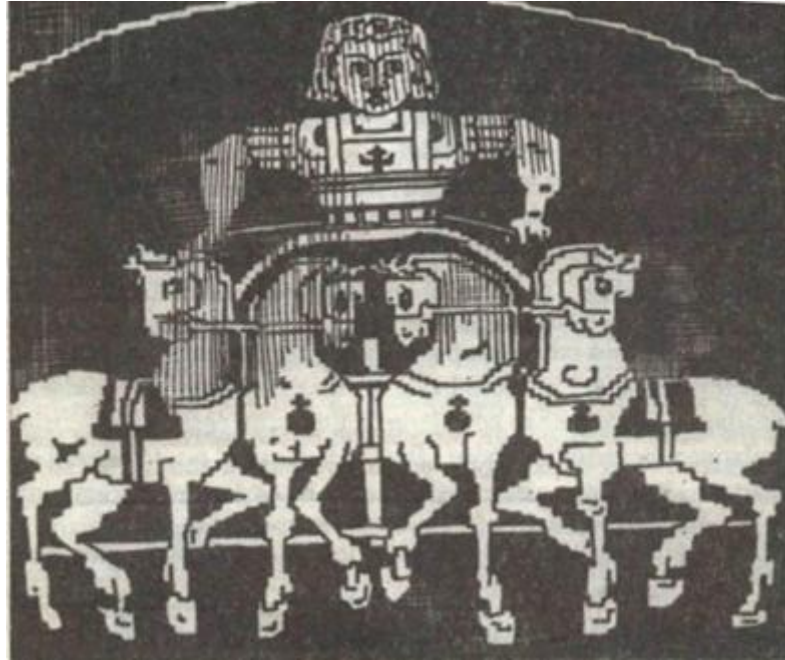
Resim 4: Ortaçağ'da Konstantinopolis

(<http://www.google.com.tr/search?q=ortaçağda+konstantinopolis>)

EK III

Resim 5: Adalet dağıtan bir eparkhos
(Rice, Bizans'ta Günlük Yaşam, s. 93)

Resim 6: 8. yüzyıla ilişkin ipek dokumada quadriga deseni
(Rice, s. 120)

EK IV

Resim 7: Erguvan kartal dokumasının merkezi örgesi, yaklaşık İ.S. 1000
(Rice, s. 160)

Resim 8: 6. yüzyıla ait bir Filigran altın ve camdan ruj kabı.
(Rice, s. 161)

EK V

Resim 9: 7. - 9. yüzyıl ait bir altın kupa ve kapağı.

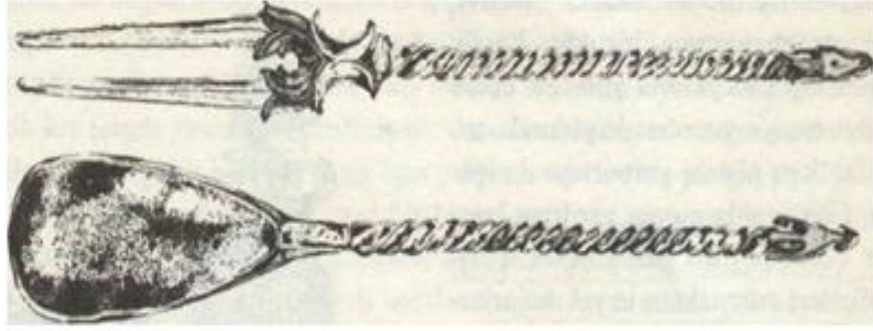
(Rice, s. 161)

Resim 10: 4. yüzyıla ait gemi biçiminde gümüş sos kabı.

(Rice, s. 161)

EK VI

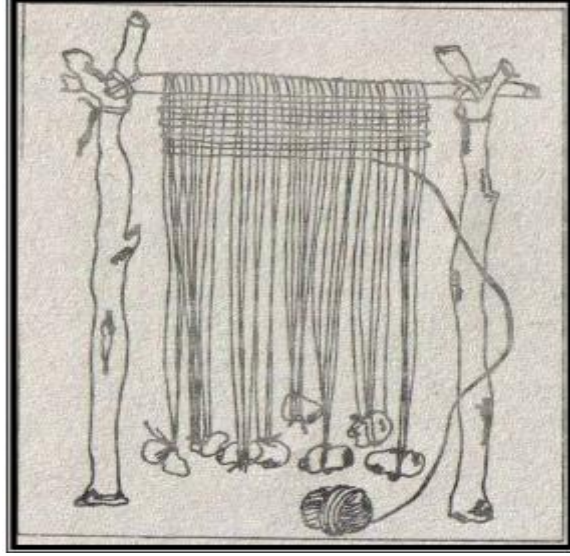

Resim 11: 4. yüzyıla ilişkin altın kaşık ve çatal
(Rice, s. 165)

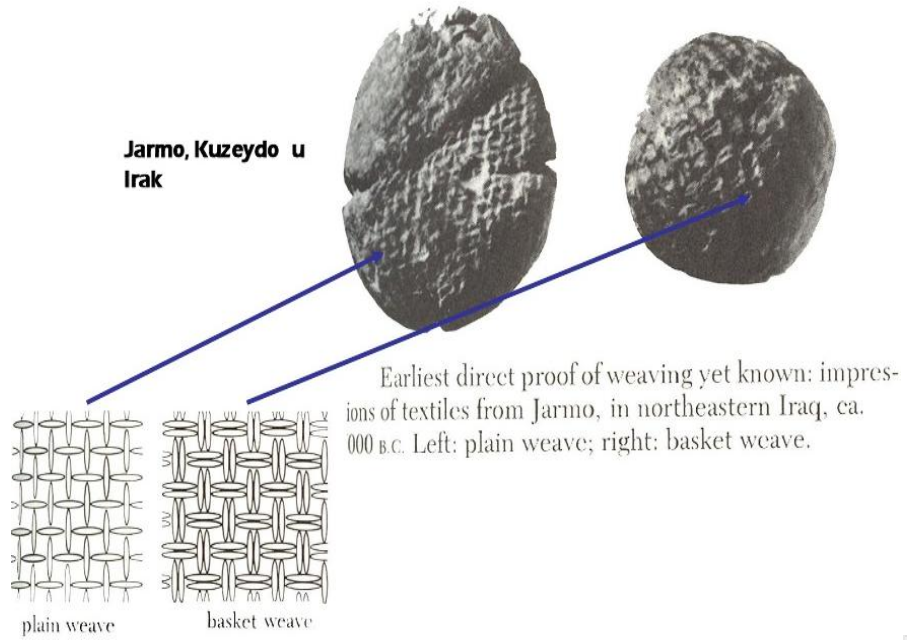
Resim 12: Bir dokumacı ve işlemeci
(Rice, s. 125)

EK VII

Resim 13: En eski dokuma tezgâhı Penelope Tezgâhı

(<http://dokumavemalzeme.blogspot.com/2011/11/kirkitli-dokuma-tezgahlar.html>)

Resim 14: En eski dokuma örneği

(<http://www.bizansbizans.com/2010/01/bizans%E2%80%99ta-kiyafetler/>)

EK VIII

Bizans seramikleri 9 – 15. yüzyıllar arasında İslam ve Avrupa seramiği arasında bir köprü niteliğindedir. Tek renkli ve çok renkli akıtma, astar bezeme, astar kazıma (Sgraffito) teknikleri ile yapılan, kırmızı hamurlu ve beyaz kil astarlı, zeytin yeşili ve sarı sırlı seramiklerdir. Özellikle ağlayan kuş figürü yaygın olarak görülür.

Resim 15: Bizans Seramiği

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 16: Pişmiş Topraktan Bizans Yağ Lambası

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 17: Bizans Yağ Lambası

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK IX

Resim 18: Bizans Seramiği

Ağırlığı/Kalınlığı: 4.25” (10.8cm) Yükseklik x 2” (5.1cm) Genişlik

Üretim Metali: Pişmiş Kil çamuru

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 19: Bizans Seramikleri

Metali: Pişmiş Kil çamuru/sırlı

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK X

Resim 20: Bizans Sırlı Seramik

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 21: Sırlı Pişmiş Kil Çamurundan Seramik Kap

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK XI

Resim 22: Bizans Çift Kulplu Testi (Sgraffito tekniği ile yapılmış)
(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 23: Bizans ayaklı kâse
(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK XII

Resim 24: Bizans çini kral kraliçe (Bizans çini tekniği ile yapılmış)
<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>

Resim 25: Cam Sürahi

Ağırlığı/Kalınlığı: 3,3” (8.4cm) *Yükseklik x 2,1” (5.3cm) Genişlik*
<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>

EK XIII

Resim 26: Cam Vazo

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 27: Sofra takımı A gümüş kadeh; B tunç kupa; C tunç ibrik; D seramik fincan; E tunç sahan; F gümüş süzgeç

(Rice, s. 128)

EK XIV

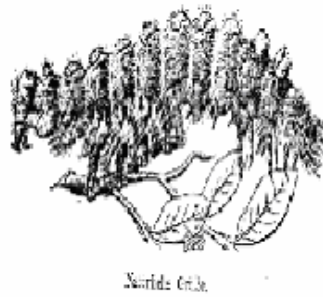

Resim 28: İpek yolunun rotası

(<http://www.google.com.tr/search?q=ipek+yolu&hl>)

Resim 29: Aillanthus - yaban ipeği kelebeği, kurdu ve kozau
(İmer, s. 7)

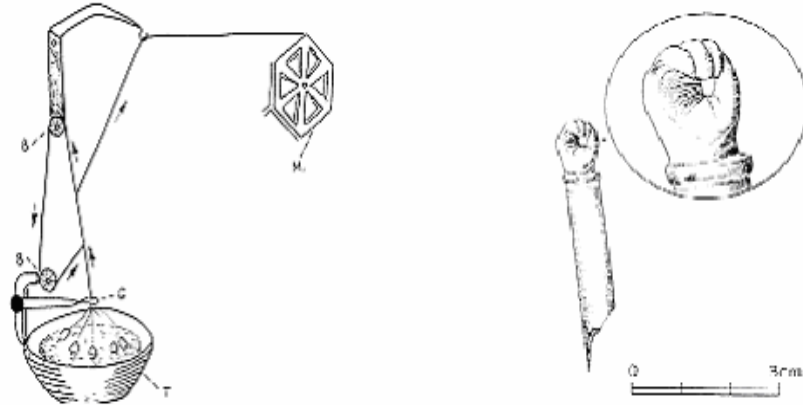

Resim 30: Lasiocampa otus- yaban ipeği, kurdu, kelebeği, kozası
(İmer, s. 7)

EK XV

Resim 31: Beyaz dut ağacı (*Morus Alba*) İpek böceği kurdu, kozası ve kelebeğe dönüşümü
(İmer, s. 8)

Resim 32: İpeğin kozalardan çekilip Makaraya sarım işlemi

Resim 33: İplik eğirmek için kullanılan elin görüntüsü

(İmer, s. 24)

EK XVI

Resim 34: Roma sandaleti

(<http://www.bizansbizans.com/2010/01/bizans%E2%80%99ta-kiyafetler/>)

World's oldest preserved body garment: linen shirt from a First Dynasty Egyptian tomb at Tarkhan, ca. 3000 B.C.

Resim 35: En eski giysi

(<http://www.maden.org.tr>)

EK XVII

Resim 36: Tunikli bir Bizans köylüsü

(<http://www.bizansbizans.com/2010/01/bizans%E2%80%99ta-kiyafetler/>)

Resim 37: Erken Dönemlere Ait Sikkeler

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK XVIII

Resim 38: Bizans takılarından Altın Toka

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 39: Altın Toka

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

Resim 40: Bronz bir yüzük

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK XIX

Resim 41: Altın ve Kıymetli Taşlarla Bizans Yüzüğü

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

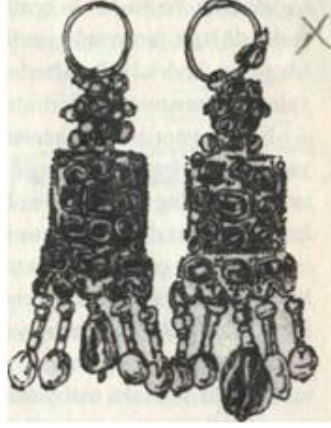
Resim 42: İnci ve Altından Küpe

(<http://www.definegizemi.com/antik-eser/bizans/seramikler.html>)

EK XX

Resim 43: Yuvarlağı monogramlı gümüş kemer tokası
(Rice, s. 163)

Resim 44: Değerli taşlardan küpe
(Rice, s. 127)

Resim 45: Dokuzuncu yüzyıla ilişkin tipik bir tekne ve balıkçılık
(Rice, s. 135)

EK XXI

Resim 46: Gemi inşacıları işbaşında
(Rice, s. 116)

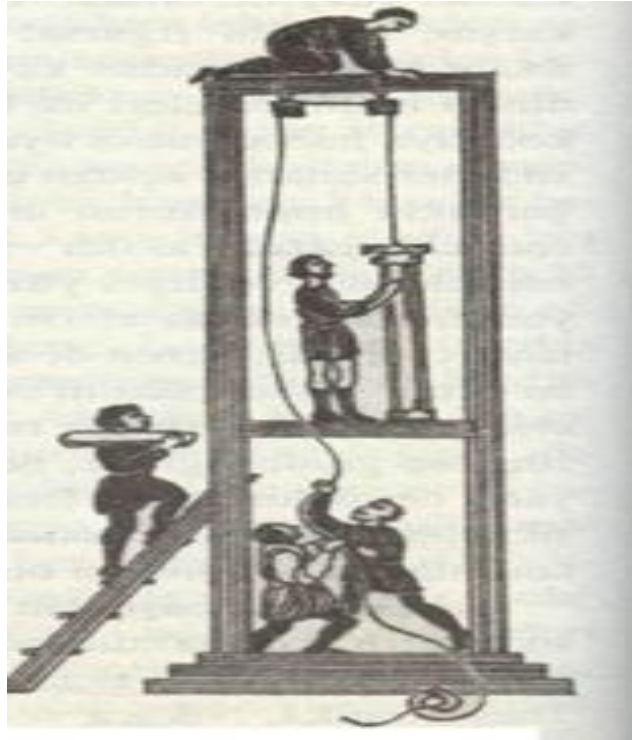

Resim 47: İşbaşında bir dokumacı
(Rice, s. 124)

EK XXII

Resim 48: Bir demirci ve karısı işbaşında
(Rice, s. 180)

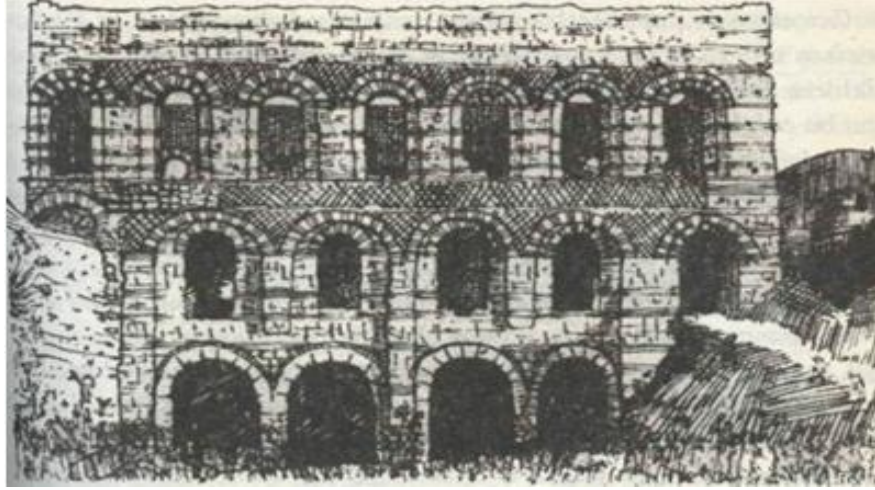

Resim 49: Sütun diken duvarcılar
(Rice, s. 132)

EK XXIII

Resim 50: Sandallı ayak biçiminde yağ kandili
(Rice, s. 166)

Resim 51: Blakhernae Sarayı
(Rice, s. 45)

EK XXIV

Resim 52: Kapalıçarşı

(<http://www.google.com.tr/search?q=kapalı+çarşı&hl>)

Kapalıçarşı'nın çekirdeğini oluşturan iki bedestenden İç Bedesten, yani Cevahir Bedesteni müellifler arasında tartışmalı olmakla beraber büyük olasılıkla Bizans'tan kalma bir yapı olup 48 m x 36 m ölçülerindedir. Yeni Bedesten ise 1461 yılında yaptırılmaya başlanan Kapalıçarşı'nın ikinci önemli yapısıdır ve Sandal Bedesteni olarak anılmaktadır. Burada bir yolu pamuk, bir yolu ipekten dokunan ve Sandal adı verilen kumaş satıldığı için Sandal Bedesteni ismi verilmiştir.

ÖZ GEÇMİŞ

1982 yılında Kütahya’da doğdum. İlköğrenim 4. sınıfa kadar burada okudum. Babamın işi nedeniyle Elazığ’a geldik. İlköğrenim 5 ve orta öğrenimimi burada tamamladım. 1999 da Elazığ Mehmet Akif Ersoy Lisesi’ni bitirdikten sonra 2003 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne girdim ve 2007 yılında buradan mezun oldum. 2009 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Genel Türk Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans eğitimime başladım.